

İKTİSADİ VE İDARİ YAKLAŞIMLAR DERGİSİ

THE JOURNAL OF ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE APPROACHES

E-ISSN: 2687-6159

ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ YAKLAŞIMLAR DERGİSİ

ŞIRNAK UNIVERSITY
FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES
THE JOURNAL OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE APPROACHES

Yıl/Year: 2024	Cilt/Volume: 6	Sayı/Issue: 1
-----------------------	-----------------------	----------------------

Haziran/June

Şırnak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi

Şırnak University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
The Journal of Economics and Administrative Approaches

Sahibi / Owner

Ş.Ü., İ.İ.B.F. adına / On behalf of Ş.U., F.E.A.S.

Prof. Dr. Mete Cüneyt OKYAR

Şırnak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İktisat Bölümü

Şırnak University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
Department of Economics
mcuneytokyar@sirnak.edu.tr

Editör / Editor

Dr. Öğr. Üyesi Şahin NAS

Şırnak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü

Şırnak University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
Department of Management Information Systems
snas@sirnak.edu.tr

Yayımlayan / Publisher

Şırnak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Adres / Address

Yeni Mahalle Cizre Caddesi, Mehmet Emin Acar Kampüsü
73000 ŞIRNAK/TÜRKİYE

Telefon / Telephone: 0 (486) 216 40 08 – 1201

E-mail: ibfdergisi@sirnak.edu.tr

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jea>

Baskı / Printing: E-printing

Dizinler / Indexes

ASOS indeks

İdealonline

ESJI (Eurasian Scientific Journal Index)

ACARINDEX (academic researches index)

OJOP (Online Journal Platform and Indexing Association)

Yayın Türü / Publication Type

Uluslararası Hakemli Süreli Yayın / International Peer-reviewed Periodicals

Yayın Sıklığı / Publication Frequency

Yılda İki Sayı / Two Issues Annually

İktisadi ve idari yaklaşımlar dergisinde yayımlanan makalelerin dil ve bilimsel sorumluluğu yazar/yazarlara aittir. Dergide yayımlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

Alan Editörleri / Field Editors

Doç. Dr. Süreyya ECE	Şırnak Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme <i>Şırnak University, F.E.A.S., Business Administration</i>
Doç. Dr. Sema YAŞAR	Şırnak Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat <i>Şırnak University, F.E.A.S., Economics</i>
Dr. Öğr. Üyesi Dilek Çelik	Şırnak Üniversitesi, İ.İ.B.F., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi <i>Şırnak University, F.E.A.S., Politic Science and Public Administration</i>
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Sevgi Balık	Şırnak Üniversitesi, İ.İ.B.F., Yönetim Bilişim Sistemleri <i>Şırnak University, F.E.A.S., Management Information Systems</i>
Dr. Öğr. Üyesi Esra Nur TUĞAN	Şırnak Üniversitesi, İ.İ.B.F., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi <i>Şırnak University, F.E.A.S., Politic Science and Public Administration</i>
Dr. Öğr. Üyesi Dicle Özcan ELÇİ	Şırnak Üniversitesi, S.B.F., Sosyal Hizmetler <i>Şırnak University, F.H.S., Social Services</i>
Dr. Öğr. Üyesi Reşat SAKUR	Şırnak Üniversitesi, S.B.F., Sosyal Hizmetler <i>Şırnak University, F.H.S., Health Management</i>
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin AKSU	Şırnak Üniversitesi, İ.İ.B.F., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi <i>Şırnak University, F.E.A.S., Politic Science and Public Administration</i>
Dr. Öğr. Üyesi Ömer Demir	Şırnak Üniversitesi, Silopi M.Y.O., Lojistik <i>Şırnak University, Silopi V.S., Logistic</i>
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet TUNÇ	Şırnak Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat <i>Şırnak University, F.E.A.S., Economics</i>
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Nazım UYGUR	Şırnak Üniversitesi, İ.İ.B.F., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi <i>Şırnak University, F.E.A.S., Politic Science and Public Administration</i>
Dr. Öğr. Üyesi Recep ELMAS	Şırnak Üniversitesi, İ.İ.B.F., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi <i>Şırnak University, F.E.A.S., Politic Science and Public Administration</i>
Dr. Öğr. Üyesi Gökhan KORKMAZ	Şırnak Üniversitesi, Silopi M.Y.O., Dış Ticaret <i>Şırnak University, Silopi V.S., Foreign Trade</i>
Dr. Öğr. Üyesi Sercan YAVAN	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İ.İ.B.F., Maliye <i>Aydın Adnan Menderes University, Nazilli F.E.A.S., Public Finance</i>
Dr. Öğr. Gör. Mehmet Nedim UYGUR	Şırnak Üniversitesi, Silopi M.Y.O., Bankacılık ve Sigortacılık <i>Şırnak University, Silopi V.S., Banking and Insurance</i>

Sekreteryaya / Secretariat

Arş. Gör. Ceyhan ERENER	Şırnak Üniversitesi, İ.İ.B.F., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi <i>Şırnak University, F.E.A.S., Politic Science and Public Administration</i>
-------------------------	---

Yazım Editörü / Text Editor

Arş. Gör. Ceyhan ERENER	Şırnak Üniversitesi, İ.İ.B.F., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi <i>Şırnak University, F.E.A.S., Politic Science and Public Administration</i>
-------------------------	---

Dil Editörü / Language Editor

Arş. Gör. Özgür BOZAN	Şırnak Üniversitesi, İ.İ.B.F., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi <i>Şırnak University, F.E.A.S., Politic Science and Public Administration</i>
Arş. Gör. Yusuf KÜÇÜK	Şırnak Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat <i>Şırnak University, F.E.A.S., Economics</i>

Mizanpaj / Typesetter

Arş. Gör. Erol KÖYÜ	Şırnak Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme <i>Şırnak University, F.E.A.S., Business Administration</i>
---------------------	---

Kapak Tasarım / Cover Design

Öğr. Gör. Bora Bekir YÜCELEN	Şırnak Üniversitesi, Şırnak M.Y.O., El Sanatları <i>Şırnak University, Şırnak V.S., Handicrafts</i>
------------------------------	--

Bilim ve Danışma Kurulu / Science and Advisory Board

Prof. Dr. İbrahim Halil SUGÖZÜ	Şırnak Üniversitesi, İktisat <i>Şırnak University, Economics</i>
Prof. Dr. Mete Cüneyt OKYAR	Şırnak Üniversitesi, İktisat <i>Şırnak University, Economics</i>
Prof. Dr. Turhan Korkmaz	Mersin Üniversitesi, İşletme <i>Mersin University, Business Administration</i>
Prof. Dr. Hüseyin Mualla YÜCEOL	Mersin Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri <i>Mersin University, Labour Economics and Industrial Relations</i>
Prof. Dr. İsmail Tuncer	Mersin Üniversitesi, İktisat <i>Mersin University, Economics</i>
Prof. Dr. Erkan AKTAŞ	Mersin Üniversitesi, İktisat <i>Mersin University, Economics</i>
Prof. Dr. İlhan EGE	Mersin Üniversitesi, İşletme <i>Mersin University, Business Administration</i>
Prof. Dr. Ali DERAN	Tarsus Üniversitesi, Finans ve Bankacılık <i>Tarsus University, Finance and Banking</i>
Prof. Dr. Arzdar KİRACI	Siirt Üniversitesi, İktisat <i>Siirt University, Economics</i>
Prof. Dr. Hayriye ATİK	Erciyes Üniversitesi, İktisat <i>Erciyes University, Economics</i>
Prof. Dr. Ramazan GÖKBUNAR	Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Maliye <i>Manisa Celal Bayar University, Public Finance</i>
Prof. Dr. Doğan UYSAL	Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Ekonometri <i>Manisa Celal Bayar University, Econometrics</i>
Prof. Dr. Murat ÇEMREK	Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler <i>Necmettin Erbakan University, Politic Science and International Relations</i>
Prof. Dr. Esra Banu SİPAHİ	Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi <i>Necmettin Erbakan University, Politic Science and Public Administration</i>
Prof. Dr. Gökhan TUNCEL	İnönü Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi <i>İnönü University, Politic Science and Public Administration</i>
Prof. Dr. Burcu ÖZCAN	Fırat Üniversitesi, İktisat <i>Firat University, Economics</i>
Prof. Dr. Erkan Turan DEMİREL	Fırat Üniversitesi, İşletme <i>Firat University, Business Administration</i>
Prof. Dr. Bahar Burtan DOĞAN	Dicle Üniversitesi, İktisat <i>Dicle University, Economics</i>
Prof. Dr. Murat ERCAN	Anadolu Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi <i>Anadolu University, Politic Science and Public Administration</i>
Prof. Dr. Mustafa Erkan ÜYÜMEZ	Anadolu Üniversitesi, Maliye <i>Anadolu University, Public Finance</i>
Prof. Dr. Selami SEZGİN	Anadolu Üniversitesi, İktisat <i>Anadolu University, Economics</i>
Prof. Dr. Osman OKKA	KTO Karatay Üniversitesi, İşletme <i>KTO Karatay University, Business Administration</i>
Prof. Dr. Rahmi YAMAK	Karadeniz Teknik Üniversitesi, Ekonometri <i>Karadeniz Technical University, Econometrics</i>
Prof. Dr. Adnan Çelik	Selçuk Üniversitesi, İşletme <i>Selçuk University, Business Administration</i>
Prof. Dr. Hacer Tuğba EROĞLU	Selçuk Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi <i>Selçuk University, Politic Science and Public Administration</i>
Doç. Dr. Bilal SOLAK	Fırat Üniversitesi, İşletme <i>Firat University, Business Administration</i>
Doç. Dr. Mehmet SONGUR	Dicle Üniversitesi, İktisat <i>Dicle University, Economics</i>
Doç. Dr. Melike ATAY POLAT	Mardin Artuklu Üniversitesi, İktisat <i>Mardin Artuklu University, Economics</i>
Doç. Dr. İbrahim HÜSEYİNİ	Şırnak Üniversitesi, İktisat <i>Şırnak University, Economics</i>
Doç. Dr. Kemaleddin ERYEŞİL	Şırnak Üniversitesi, İşletme <i>Şırnak University, Business Administration</i>

Cilt 6 – Sayı 1 Hakemleri / Referees of Volume 6 – Issue 1

Prof. Dr. Mustafa Fedai Çavuş	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi <i>Osmaniye Korkut Ata University</i>
Prof. Dr. Derda Küçükcalp	Bursa Uludağ Üniversitesi <i>Bursa Uludağ University</i>
Prof. Dr. Sezai Balcı	Giresun Üniversitesi <i>Giresun University</i>
Doç. Dr. Ayşe Gökçen Kapusuz	Selçuk Üniversitesi <i>Selçuk University</i>
Doç. Dr. Nazmiye Ülkü Pekkan	Tarsus Üniversitesi <i>Tarsus University</i>
Doç. Dr. Seyit Ali Miçooğulları	Kilis 7 Aralık Üniversitesi <i>Kilis 7 Aralık University</i>
Doç. Dr. Mehmet Songur	Dicle Üniversitesi <i>Dicle University</i>
Doç. Dr. Orhan Cengiz	Çukurova Üniversitesi <i>Çukurova University</i>
Doç. Dr. Başak Gül Akar	Çukurova Üniversitesi <i>Çukurova University</i>
Doç. Dr. Berat Akıncı	Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi <i>Adana Alparslan Türkeş Science and Technology University</i>
Doç. Dr. Mehmet Sağlam	İstanbul Ticaret Üniversitesi <i>Istanbul Commerce University</i>
Doç. Dr. Yunus Yılmaz	Dicle Üniversitesi <i>Dicle University</i>
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Burak Çelebi	Şırnak Üniversitesi <i>Şırnak University</i>
Dr. Öğr. Üyesi Alptekin Develi	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi <i>Tokat Gaziosmanpaşa University</i>
Dr. Öğr. Üyesi Günhan Gayırhan	Kırklareli Üniversitesi <i>Kırklareli University</i>
Dr. Öğr. Üyesi Erhan Polat	Mardin Artuklu Üniversitesi <i>Mardin Artuklu University</i>
Dr. Öğr. Üyesi Tuğba İmadoğlu Kalkan	Kapadokya Üniversitesi <i>Cappadocia University</i>
Dr. Öğr. Üyesi Arzu Erman	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi <i>Ankara Yıldırım Beyazıt University</i>
Dr. Selma Gültekin	Düzce Üniversitesi <i>Düzce University</i>
Dr. Binnaz Alp	Bağımsız Araştırmacı <i>Independent Researcher</i>

İçindekiler / Contents

Araştırma Makalesi / Research Article			
1	İbrahim Oğulcan ERAYMAN	İklim 'Mülteci'lerinin Hukuki Statü Açmazı ve Bu Açmazın Durumlarına Etkileri <i>The Legal Status Dilemma of Climate Refugees and the Effects of this Dilemma on their Situation</i>	1-9
2	Ayşe GÖKÇEN KAPUSUZ Tuğba İMADOĞLU KALKAN	Quantitative Assessment of the Relationship Between Moral Maturity, Depression, Anxiety and Stress (DASS) <i>Ahlâkî Olgunluk, Depresyon, Anksiyete ve Stres (DASS) Arasındaki İlişkinin Nicel Değerlendirmesi</i>	10-15
3	Mehmet Şirin BAKIR	28 Şubat Postmodern Darbesi ve Sonraki Süreçte Üniversitelerin Rolü <i>The February 28 Postmodern Coup and the Role of Universities in the Subsequent Process</i>	16-26
4	Eda İLHAN	Examining The Effects of Salespeople's Personality Traits and Personal Values on Sales Performance <i>Kişilik Özellikleri ve Kişisel Değerlerin Satış Performansına Etkisinin İncelenmesi</i>	27-36
5	Erdem Selman DEVELİ Seda ŞAHİN	Coğrafi Keşiflerden Günümüze Gana Ekonomisi: Genel Bir Değerlendirme <i>The Economy of Ghana from Geographical Discoveries to the Present: A General Evaluation</i>	37-45

İklim ‘Mülteci’lerinin Hukuki Statü Açmazı ve Bu Açmazın Durumlarına Etkileri

The Legal Status Dilemma of Climate Refugees and the Effects of this Dilemma on their Situation

İbrahim Oğulcan ERAYMAN¹

Geliş Tarihi / Received: 21.03.2024

Kabul Tarihi / Accepted: 22.04.2024

Tarihi / Published: 30.06.2024

ÖZET

Bu çalışma iklim değişikliğinin etkilerini en erken ve en şiddetli şekilde hisseden/hissedecek kişiler olarak iklim ‘mülteci’lerinin durumlarını daha da zorlaştıran bir faktör olarak kavramsal karmaşa ve hukuki statü eksikliğinin doğurduğu sorunları açmayı amaçlamaktadır. Çalışmamız içerisinde kavramsal karmaşayla, iklim ‘mülteci’lerini karşılamak için literatürde araştırmacıların birbirinden farklı kavramları kullanmalarını ve bunun neticesinde oluşan bir ortak tanım sorununu işaret ediyoruz. Biz bu yönde ‘mülteci’ ifadesini tercih ettik çünkü iklim krizi neticesinde yerlerinden olan/olacak kişiler, her ne kadar uluslararası hukuk anlamında ‘mülteci’ olarak tanımlanmasa da durumlarının aciliyeti ve uluslararası korumaya muhtaç pozisyonlarını vurgulamak bakımından ‘göçmen’ terimi yerini ‘mülteci’ teriminin kullanılmasının daha yerinde olacağını öne sürüyoruz. Hukuki statü eksikliği ise, iklim krizi gibi dünyanın yüzleşmek durumunda kaldığı mevcut en ciddi ve yıkıcı fenomenin etkilerine ilk ve en şiddetli biçimde maruz kalacak kişilerin hukuki statülerini evrensel olarak belirleyen ve ilgili statü gereği uluslararası koruma sağlayan herhangi bir evrensel bağlayıcı metnin bulunmamasını işaret ediyoruz. Nihayetinde böylesi bir hukuki tanım ve korumadan mahrum kalan kişilerin durumunun, önümüzdeki yıllarda iklim değişikliğinin etkilerini daha da hissettirmesiyle birlikte daha da kritik bir hal alacağını iddia ediyor ve bazı çözüm önerilerini çerçeveleyerek çalışmamızı sonlandırıyoruz.

Anahtar Kelimeler:

Hukuki Statü, Mülteci, İklim Mültecileri, İklim Değişikliği

Jel Kodları:

Q54, H83, F22

ABSTRACT

This study aims to unpack the problems posed by conceptual confusion and lack of legal status as a factor that further complicates the situation of climate refugees as those who feel/will feel the impacts of climate change earliest and most acutely. By conceptual confusion in our study, we refer to the fact that researchers use different concepts in the literature to cover to climate 'refugees' and the resulting problem of a common definition. We have preferred the term 'refugee' in this direction because although those who have been/will be displaced as a result of the climate crisis are not defined as 'refugees' in the sense of international law, we argue that the term 'refugee' would be more appropriate than the 'migrant' term in order to emphasize the urgency of their situation and their position of need for international protection. By lack of legal status, we refer to the absence of any universally binding text that universally determines the legal status of those who will be the first and most severely exposed to the impacts of the most serious and destructive phenomenon the world has ever had to face, such as the climate crisis, and provides international protection in accordance with that status. Ultimately, we claim that such a situation of those who are deprived of legal definition and protection will become even more critical in the upcoming years as the effects of climate change become more easily felt, and we conclude our study by framing some solutions.

Keywords:

Legal Status, Refugee, Climate Refugees, Climate Change

Jel Codes:

Q54, H83, F22

Atıf (Citation): Erayman, İ. O. (2024). İklim ‘Mülteci’lerinin Hukuki Statü Açmazı ve Bu Açmazın Durumlarına Etkileri. *İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi*, 6(1), 1-9. Doi: 10.47138/jeaa.1456560

¹ Dr., Bağımsız Araştırmacı, ibrahim.erayman@gmail.com, Orcid: 0000-0002-6687-9973.

Giriş

Günümüzde insanlığı topyekûn olarak tehdit eden önemli risk ve tehditler bulunmaktadır. Bu risk ve tehditler içerisinde küresel terörizm, nükleer savaş tehdidi, (her ne kadar hayatımızı hiç olmadığı kadar kolaylaştırırsa da) oldukça hızla gelişen teknolojinin hesaplanamaz ve öngörülemez riskleri (yapay zekâ meselesinde müşahhas hale geldiği gibi) ve küresel iklim değişikliği (en azından şimdilik) en görünür ve etkileri en yıkıcı tehdit ve riskler olduğu söylenebilir. Bunlar içerisinde de küresel iklim değişikliğinin, gerek artık insan kontrolünden çıkmış olması, gerek yıkıcı etkilerinin milyonlarca insanı aynı anda etkilemesi gerekse de artık yalnızca gelecekteki bir riskten ziyade bugünümüzü doğrudan etkilemesi bakımından (Erayman & Çağlar, 2023) çağımızın en kritik meselesi olduğu öne sürülebilir. Öyle ki, son çalışmaların gösterdiği gibi, “iklim değişikliği kaynaklı doğal afetlerin normalin iki katına çıktığı göz önünde bulundurulduğunda, iklim değişikliğinden kaynaklanan olumsuzlukların artış eğilimi göstereceği ve 21. yüzyılın ortalarında 150 ila 200 milyon kişinin iklim değişikliğine bağlı etkenler nedeniyle kalıcı şekilde göç etmeye zorlanacağı öngörülmektedir” (Külüşlü, 2020, s.1180). Hatta, bu bağlamda Ayazi ve El Sheikh, insan faaliyetleri sonucunda Dünya'nın sıcaklığındaki çarpıcı artışın acil ve aşırı doğasını ve etkilerini vurgulamak için “iklim değişikliği” ifadesi yerine “iklim krizi” terimini kullanmayı tercih ettiklerini ifade etmişlerdir (2023, s.3). Bizim de çalışmamızda yer yer iklim krizi ifadesini kullanmamızın sebebi tam olarak Ayazi ve El Sheikh'in işaret ettiği iklim değişikliğinin acil önleme muhtaç tehditlerini vurgulamak amacıyla. Bu doğrultuda çalışmamız kapsamında, bu oldukça kritik ve çok boyutlu meselenin yalnızca bir yönüne, iklim değişikliğinin yıkıcı etkileriyle yerlerinden olan/olacak kişilerin durumuna odaklandık. İklim değişikliği sonucu yerlerinden olan/olacak kişilerin durumu bağlamındaysa bilhassa bu kişilerin hukuki statüsü meselesinin açmazsal durumunu açmayı amaçladık. Bu husus, zaten iklim değişikliği gibi oldukça yıkıcı etkileri bulunan bir fenomenin doğrudan ve ilk kurbanları olan/olacak kişilerin, ilaveten henüz hukuki statü bakımından mülteci olarak tanımlanmama gibi, uluslararası korunmadan tastamam faydalanama gibi yeni bir zorluk daha yaratmaktadır. Kuşkusuz, yalnızca hukuki statününün tanınması bu kişilerin savunmasız pozisyonlarını tamamen değiştirmeye yetmeyecektir. Ancak bununla birlikte oldukça kritik bir ilk adım olacağına da bize göre şüphe yoktur.

Bu amaç ve kapsamla oluşturulan çalışmamız ilk olarak, tüm çalışma boyunca oldukça kritik önemi bulunan göç, göçmen ve mülteci kavramları açacak ve böylece kavramsal bir karmaşıklık yaşanmasını önlemeye çalışacaktır. İkinci olarak, küresel iklim değişikliğine ilk ve en şiddetli olarak maruz kalan kişiler olan iklim mültecilerinin durumuna odaklanılacak, akabinde, iklim kaynaklı yer değiştiren kişiler için ortak bir kavram setinin geliştirilememesi ve hukuki statü eksikliğinin yarattığı sorunlar açılmaya çalışılacak, nihayetindeyse iklim mültecilerinin genelde durumlarına özeldyse hukuki statülerine yönelik çözüm önerileri çerçevelendirilmeye çalışılacaktır.

1. Kavramsal Çerçeve: Göç, Göçmen, Mülteci, Sığınmacı

Çalışmamız kapsamında ilk olarak göç, göçmen, mülteci ve sığınmacı kavramlarını açıklamanın büyük bir önemi bulunduğu düşünüyoruz. Öyle ki çalışmanın devamı boyunca yürütülecek tartışmada iklim ‘mülteci’leri ifadesini kullanmayı tercih edeceğiz ve ‘mülteci’ ifadesinin hukuki bir arka plan kazanmasının iklim krizi kaynaklı yerlerinden olan kişiler bakımından hayati önemi bulunduğunu savlayacağız. Bu bakımdan, ilk etapta göç, göçmen, mülteci ve sığınmacı gibi ifadelerin temelde ne anlama geldiği, aralarında ne gibi farklar olduğu ve hangi koruma mekanizmalarını devreye soktuğunu vurgulamak çalışmamız bakımından elzemdir.

Göç olgusu, “birbirine bağlılığı günden güne artan bir dünyada günlük yaşamımızı etkileyen çok sayıda ekonomik, sosyal ve güvenlik hususuna değinen karmaşık bir olgudur” (Erayman, 2020, s.514). Bununla birlikte gerek göç olgusunun gerekse de göçmen statüsünün neyi ifade ettiği farklı şekillerde açıklanmıştır. Uluslararası Göç Örgütü'ne göre, “göç bir insanın ya da bir grup insanların uluslararası sınır boyunca ya da bir devletin sınırları içerisinde hareket etmesidir. Mesafe uzunluğu, yapısı nedeni ne olursa olsun insanların gerçekleştirdiği her türlü hareketi kapsayan bir nüfus hareketidir” (Akyıldız, 2016, s.130). Göçün böylesi bir tanımı hemen fark edilebileceği gibi, kavramı oldukça geniş bir perspektiften ele almakta ve göç eyleminin ekonomik saikle mi, gönüllü ya da gönülsüz olarak mı gerçekleştiğine bakılmaksızın insan hareketliliğinin genel bir adı olarak tanımlamaktadır.² Daha dar bir tanımlama olarak ise Avrupa Birliği (AB) göçü, “AB üyesi olmayan bir devletten gelen kişinin veya kişilerin, AB üyesi devletlerin topraklarında belli bir süre ikamet etmesi hareketi olarak tanımlanmıştır.” (Özdal ve Tutan, 2018, ss.7-8). Birleşmiş Milletler'in (BM) tanımı ise kısa dönemli hareketlilikleri göç olgusu bağlamının dışında tutmaktadır. BM göçü, “birisinin kendi ülkesinin dışında bir yıl ya da daha uzun sürede yaşaması olarak tanımlanmaktadır” (Akyıldız, 2016, 130).

² Göç olgusunun daha detaylı ve sınıflandırılmış tanımlamaları (iç göç-dış göç, düzenli göç-düzensiz göç gibi) için bkz.: (Özdal ve Tutan, 2018); (Çiçekli ve Demir, 2013); (Akıncı vd., 2015).

Bununla birlikte bizim odak noktamız olgudan ziyade fail olduğundan yukarıda zikredilen göçle ilgili temel tanımlamaların ardında daha detaylı olarak göçmen ve mülteci tanımlamalarına ve kavramların aralarındaki temel farklara değinmek istiyoruz.

Her şeyden önce üzerinde evrensel olarak mutabık kalınmış bir göçmen tanımı bulunmamaktadır (Adıgüzel, 2019, s.4). Bununla birlikte göçmen ifadesi, yer değiştirme kararının kişinin kendisi tarafından alındığı, görece daha rahat koşullarda ve kişinin özgür iradesiyle göç etme eylemini gerçekleştirdiği durumlarda kullanılmaktadır (Köşk ve Özbek, 2017, s.250 ; Adıgüzel, 2019, ss.4-5). Bu bakımdan göçmen, “genel olarak doğrudan bir tehdit ya da zulüm olmaksızın iş bulmak, daha iyi eğitim almak ya da aile birleşimi için bir başka ülkeye giden kişiler olarak tanımlanabilmektedir” (Özel, 2018, s.269). Tam olarak göçmen kavramına ilişkin bu tanımlamalar kavramın, mülteci kavramından farklılığına ilişkin anahtar içerimleri sağlar. Öyle ki göçmen belirtildiği gibi görece gönüllü diyebileceğimiz ve zamanını, yerini ve koşullarını kendi belirleyebildiği ya da en azından planlayabildiği koşullarda yer değiştirme hareketini gerçekleştirirken mülteci ise, zorlayıcı koşullar altında ve kendi iradesi dışında, genellikle herhangi bir planlama olmadan farklı bir devletin korumasını elde etmeye çalışan kişileri işaret etmektedir. Mülteci statüsü kişiye uluslararası bir koruma sağlamaktadır ve 1951 tarihli Cenevre sözleşmesinde şöyle tanımlanmıştır:

“İrki, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu devletin dışında bulunan ve bu devletin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak istemeyen yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen kişi” (Convention and Protocol Relating to the Status of Refugees, 1951, s.15).

UNICEF’in mülteci tanımı ise “ülkelerinde zarar görme ihtimali olan ve bu sebeple başka ülkelere göç eden bireyler” şeklindedir. İlgili tanım, Cenevre Konvansiyonu’ndaki gibi zulüm ya da korku ifadeleri yerine zarar görme ifadesini tercih etmiş, bu yönüyle kendi ülkesinde küresel ısınma ya da çevresel değişimler gibi durumlardan zarar gören kişileri de mülteci tanımına bir anlamda dahil etmiştir. Bununla birlikte şunu da belirtmekte fayda var ki, uluslararası bağlamda bağlayıcı belge Cenevre Konvansiyonudur ve bu sebeple UNICEF her ne kadar iklimsel ya da çevresel koşullar nedeniyle yer değiştirmek durumunda kalan kişileri de mülteci tanımına dahil etse de, bu kişiler mülteci kapsamında değerlendirilmemektedir (Demirci, 2019, s.58). Bu oldukça önemli husus (iklim değişikliği nedeniyle yerlerinden olan kişilerin de mülteci olarak değerlendirilmesi gerekliliği) çalışmamızın da temel meselelerinden birini teşkil edecek olup, ilerleyen başlıklarda etraflıca tartışılacaktır.

Göçmen ve mülteci kavramlarını açmaya çalıştığımız yukarıdaki tanımlamaları merkeze alarak, mülteci ve göçmen arasındaki temel farkın, kişiyi yer değiştirmeye iten bir baskı ya da korku durumunun ve ortamının varlığı ya da yokluğu olduğunu ifade edebiliriz. Bir diğer temel fark olarak da, göç ve göçmen kavramlarının bir anlamda çatı bir kavram olmalarını ve bu bakımdan her mültecinin aynı zamanda göçmen olduğunu ancak her göçmenin mülteci olamamasını (Yardım, 2015, s.135) gösterebiliriz.

Bir diğer statüsel farkı açmak için ise mülteci ve sığınmacı statülerinin farkını vurgulamak önem arz etmektedir. Sığınmacı, “kendi ülkesini terk ederek, üçüncü bir ülkeye gidip orada sığınma talebinde bulunan kişiyi ifade etmektedir” (Ergüven & Özturanlı, 2013:1019). “Uluslararası Göç Örgütü ise, ilgili ulusal ya da uluslararası belgeler çerçevesinde herhangi bir devlete ‘mülteci’ olarak kabul edilmek isteyen ve mültecilik statüsüne ilişkin yapmış olduğu başvurunun sonucunu bekleyen kişileri sığınmacı olarak tanımlamaktadır” (Özdal & Tutan, 2018, s.13). Sığınmacı statüsünün ne anlama geldiğini ifade ettikten sonra kavramın, mülteci kavramıyla arasındaki farkın açıklığı kavuştuğunu ifade edebiliriz. Buna göre, “devletin taraf olduğu anlaşma ve sözleşmelerin kendisine özel statü ve hukuki koruma sağladığı kişiler mülteci; böyle bir sığınma hakkını ve korumayı talep eden, ancak henüz bu korumadan faydalanamayan kişiler ise sığınmacı olarak tanımlanmaktadır” (Ergüven & Özturanlı, 2013, s.1020). Göçmen, mülteci ve sığınmacı kavramlarına yönelik, kavramların ‘ne’liği ve birbirlerinden farklarını açtıktan sonra temel meselemiz olan küresel iklim değişikliği sebebiyle yerlerinden olan/olacak kişilerin durumunu açmaya geçebiliriz.

2. Küresel İklim Değişikliğinin İlk Kurbanları Olarak İklim ‘Mülteci’lerinin Durumu

Küresel iklim değişikliği ve ona bağlı çeşitli olumsuz gelişmeler bir süredir akademik ortamın en önemli gündem maddelerinden birini teşkil etmektedir. Bununla birlikte, iklim değişikliğine bağlı yer değiştirmeler konusunun yeni bir gündem maddesi olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır (Sipahioğlu, 2024, s.544). Küresel iklim değişikliğinin insanlığın geleceğinin etkileyecek pek çok olumsuz etkisinden biri olarak, milyonlarca kişinin yer değiştirmek durumunda kalacak olması gösterilebilir. Öyle ki Myers, iklim değişikliği ve çevresel sorunlar kaynaklı yer değiştirmelerin önümüzdeki yıllarda insanlığın yüzleşmek durumunda kalacağı insani krizler arasında en ön saflarda yer alacağını ifade etmektedir (Myers 1997’den Aktaran Arslan, 2023, 126). Aşırı hava olayları, kuraklık ve su kıtlığı ve deniz seviyesinin yükselmesi gibi etkilerle dünyanın pek çok farklı yerinde milyonlarca kişinin yerlerinden olacağı tahmin edilmektedir. Kuşkusuz bu noktada ada devletleri öncelikli olarak bu etkilere maruz kalacak gibi gözükse de iklim değişikliği sadece ada devletlerini değil dünya üzerindeki tüm yaşamı tehdit eden küresel bir tehdittir. Öyle ki 2050 yılına gelindiğinde iki yüz milyonu aşkın

kişinin iklim değişikliğinin çeşitli etkileriyle yerlerinden olacağı öngörülmektedir (Ekşi, 2016, s.20 ; Biermann ve Boas, 2010, s.68).

Öte yandan küresel iklim değişikliğine şimdiden binlerce kişinin yerlerinden olmasına sebep olan etkiler göstermeye başlamıştır. Örneğin, Alaska'nın Shismaref şehri iklim değişikliğinin etkilerine maruz kalan yerlerden biridir. Ancak şehrin sakinleri farklı bir ülkeye göç etmek yerine, şehirlerini taşımışlar ve bu yönüyle iklim krizine bağlı olarak Shismaref taşınan ilk şehir olarak kayıtlara geçmiştir (İzmirli, 2024, s.142-143). Bangladeş'in ise halihazırda "iklim mültecileri"ne sahip olduğu ifade edilebilmektedir. Öyle ki Bangladeş'teki Bhola Adası'nın 500.000'den fazla sakini, ada 2005 yılında sel suları altında kaldığında evlerini kaybetmiştir. Bu insanların çoğu ülkenin Dakka'daki gecekondu mahallelerine yerleştirilmiştir. Bazı araştırmalar, deniz seviyesinin yükselmeye devam etmesi halinde 144 milyonluk Bangladeş nüfusunun tamamının yüzyılın başında mülteci durumuna düşebileceğini öngörmektedir. Bu durum komşu Hindistan üzerinde eşi benzeri görülmemiş bir göç baskısı yaratacağını söylemek abartılı olmayacaktır (N. Hoing ve J. Razzaque, 2012, ss.19-20). Yine bir başka örnek olarak, Hint Okyanusu'ndaki bir ada ülkesi olan Maldivler örnek gösterilebilir. Ülkenin deniz seviyesinden en yüksek noktası yalnızca 2,4 metredir ve deniz seviyesinin yükselmesi ada ülkesini durumunu varoluşsal olarak tehdit etmektedir. Üstelik deniz seviyesinin yükselmesi şimdiden "hem ekonomideki hem de habitattaki değişiklikler nedeniyle bu bölgede iklim mültecileri yaratmaya başlamıştır" (Bhowmik, 2020, 55). Maldivler ile benzer bir riski paylaşan Bangladeş, Kamboçya, Kiribati, Komorlar, Samoa, Solomon Adaları, Tuvalu ve Vanuatu dahil olmak üzere dünyanın en az gelişmiş 49 ülkesinin yaklaşık üçte biri küresel ısınma ve deniz seviyesinin yükselmesi tehdidi altındadır (Deen 2007'den aktaran N. Hoing ve J. Razzaque, 2012, s.19).

Yukarıdaki örneklerin sayısı kuşkusuz ki çoğaltılabilir. Farklı coğrafyalarda binlerce kişi halihazırda iklim değişikliği kaynaklı yer değiştirmenin zorluklarını yaşarken milyonlarca kişinin bu sorunla yüzleşmesiyle sadece zaman meselesidir. Ancak bununla birlikte şunu da belirtmekte fayda var ki, literatür içerisinde iklim değişikliği ve göç arasındaki bağ hususunda fikir birliğinin bulunduğunu söylemek güçtür. Buna göre, kimi araştırmacılar iklim krizi ve göç arasında doğrudan ve kuvvetli bir bağ olduğunu vurgularken, kimi araştırmacılar ise, iklim krizinin insanların yer değiştirme motivasyonlarını etkileyen bağlamsal unsurlardan biri olduğunu iddia etmektedir (Laczko ve Aghazarm'dan aktaran Sipahioğlu, 2022, s.545). Öyle ki iklim değişikliği bu bağlamda kişileri doğrudan ve tek başına yer değiştirmeye itmekte, ekonomik, sosyal ve çevresel pek çok etken iklim değişikliğinin olumsuz etkileriyle birleşerek kişileri yer değiştirmeye zorlamaktadır. Bize göre de, iklim değişikliği kuşkusuz farklı birtakım etkilerle birleşerek kişileri yer değiştirmeye itebilmektedir. Örneğin, iklim değişikliğinin etkilerine maruz kalan görece ekonomik olarak az gelişmiş yerlerde iklim değişikliği buradaki ekonomik problemleri de şiddetlendirebilmekte ve kişiler yalnızca iklim değişikliği kaynaklı değil aynı anda ekonomik sebeplerle de yer değiştirmek zorunda kalabilmektedir. Bununla birlikte bize göre, iklim değişikliği etkilediği ya da etkileyeceği yerlerde ekonomik ya da sosyal sorunlar bulunmasından bağımsız insanları yer değiştirmeye itecek etkiler yaratabilmektedir. Bu yönüyle de iklim değişikliği kaynaklı yer değiştirme meselesi etkilediği yerlerdeki bireylerin ya da sadece etkilediği devletin sınırlarını aşan tahribatlar yaratabilmektedir. Bu bakımdan konunun uluslararası bir bağlamda ele alınması ve geliştirilecek mücadele mekanizmaların da koruma politikalarının küresel mahiyet arz etmesi elzem gözükmektedir. Ancak bize göre bu aşamaya geçmeden evvel çok temel ve kritik iki husus, meseleye yönelik çözüm odaklı yaklaşımlara sınır oluşturmaktadır. Bunlardan ilki, iklim krizi kaynaklı yer değiştirmeyi tanımlayan ortak bir kavram setinin bulunmaması ve ikinci olarak iklim değişikliği sonucu yer değiştirmek durumunda kalan/kalacak kişilere uluslararası koruma sağlayacak evrensel bir hukuk statünün oluşturulmamış olmasıdır.

3. Tanımlama Problemi

Çalışma içerisinde sıklıkla iklim 'mültecileri' ifadesini kullansak da literatürde iklim değişikliği kaynaklı yerlerinden olmuş kişileri işaret ederken farklı ifadeler de tercih edilebilmektedir. Üstelik böylesi bir tanımlama problemi kavramın ilk ortaya çıktığı andan günümüze kadar sürmektedir. Öyle ki, Biermann ve Boas kavramsal netlik ve fikir birliği eksikliğinin, iklim mültecilerine ilişkin araştırmaları, özellikle de karşılaştırmalı araştırma programlarını ve veri toplamayı engelleyen temel bir sorun olduğunu vurgulamaktadır (2010, s.62). Tanımlama problemi, iklim değişikliği sebebiyle yerinden olmuş kişileri kapsayan bir hukuki statü bulunmamasıyla doğrudan alakalıdır. Bu hususa tekrar döneceğiz ancak şimdilik burada başlangıcında günümüze kavramın kullanım haritasını ve farklı tanım tercihlerini vermeye gayret edeceğiz.

Lester Brown, kavramı, "ekolojik mültecilik" olarak ilk kullanan kişidir (Mutlu vd., 2015, s.85). El-Hinnawi ise kavramın akademik olarak tanıtılması ve tartışılmasını ilk sağlayan araştırmacılar olarak, "çevre mültecilerini" ifadesini kullanmakta "BM Çevre Programı" için hazırladığı raporda kavramı şu şekilde tanımlamaktadır: "çevresel mülteciler, varlıklarını tehlikeye atan ve/veya yaşam kalitelerini ciddi şekilde etkileyen belirgin bir çevresel bozulma (doğal ve/veya insanlar tarafından tetiklenen) nedeniyle geleneksel yaşam alanlarını geçici veya kalıcı olarak terk etmek zorunda kalan kişilerdir" (El-Hinnawi, 1985, s.4). Çevre mülteciliği kullanımını devam ettirerek tanımlamalarını şekillendiren Castles ve Miller ise, "çevresel değişikliklerin (çölleşme, ormansızlaşma, erozyon, hava kirliliği, su kirliliği ve su baskını), doğal felaketlerin (seller, volkanlar, toprak kaymaları, depremler) ve insan kaynaklı felaketlerin (sanayi kazaları, radyoaktivite) yerinden ettiği insanlardan oluşan" kişileri çevresel mülteciler olarak adlandırmaktadır (2008, s.146). Çevre mültecileri

olarak tanımlamalarını şekillendiren araştırmacıların tanımlarını kuşatan ortak özellik, kavramın oldukça geniş durumları ve kesimleri tanımlarına dahil etmeleri ve bu yönüyle tanımlamaların kavramsal netlikten uzak olmasıdır. Bunun en temel sebebi olarak çevresel mültecisi ifadesini, iklim mültecilerini de işaret edecek biçimde kullanılmasıdır. Öyle ki literatür içerisinde de bu kavramların birbirleri yerine kullanıldığına sıklıkla rastlanabilmektedir (Kanodia, 2017). Bu hususa dikkati çeken Biermann ve Boas, şimdiye kadar yapılan değerlendirmelerin çoğunun, tam olarak El-Hinnawi'nin "çevresel mülteciler" tanımlamasına dayandığını, çevresel mülteci kavramının da iklim mültecilerini de kapsayan çatı bir kavram olduğunu vurgulamaktadır. Ancak çevresel mülteci kavramının genişliği iklimle bağlantılı yer değiştirmeyi değerlendirmeyi veya veriselleştirmeyi imkânsız kılmaktadır (2010, s.62-63). Biermann ve Boas, tüm bu sebeplerden ötürü çevresel mülteci gibi geniş bir ifadeyi kullanmak yerine, daraltılmış bir iklim mültecisi kavramını kullanmayı tercih etmektedir:

"İklim mültecileri kavramını, iklim değişikliğinin doğrudan ve büyük ölçüde tartışmasız üç etkisinin kurbanlarıyla sınırlandırmayı öneriyoruz: deniz seviyesinin yükselmesi, aşırı hava olayları ve kuraklık ve su kıtlığı" (Bierman ve Boas, 2010, s.64).

Ayazi ve El Sheikh de, Bierman ve Boas'a benzer şekilde iklim mültecisi kavramının kullanılması gerekliliğinin altını çizmekte ve hazırladıkları raporda iklim mültecilerini şu şekilde tanımlamaktadır:

"Bu rapor iklim mültecilerini, iklim krizinin hızlandırdığı veya şiddetlendirdiği kısa ve uzun vadeli doğal afetler ve çevresel bozulma nedeniyle (ulus-devlet sınırları içinde veya ötesinde) zorla yerinden edilen bireyler olarak tanımlamaktadır. Bu tür kısa vadeli felaketler tayfunlar, kasırgalar, orman yangınları ve tsunamilerden oluşurken, uzun vadeli çevresel değişiklikler arasında çölleşme, ormansızlaşma, artan sıcaklıklar ve yükselen deniz seviyeleri yer almaktadır" (Ayazi ve El Sheikh, 2023, s.3).

Bizim de çalışma boyunca çevresel mülteci yerine iklim mültecisi kavramını kullanmamızın temel dayanaklarından birisi Biermann ve Boas'ın işaret ettiği, daraltılmış bir tanım kullanarak, her şeyi içine alan ve böylelikle hiçbir şey ifade edemez olan geniş bir kullanımdan kaçınma isteğimizdir. Bununla birlikte bu iki farklı kavramsal (iklim ve çevre mültecileri) kullanımın ortak bir noktası vardır ki (mülteci ifadesini tercih etmeleri) bu şu anda alandaki en tartışmalı husustur: İklim sebebiyle yerlerinden olanların mülteci olarak adlandırılıp adlandırılmayacağı. Tam olarak bu tartışmalı husustan dolayı da kavramsal kullanım çeşitliliği artmaktadır. Öyle ki, yukarıda sunulduğu gibi erken tartışmalarda itibaren mülteci ifadesi araştırmacılar tarafından sıklıkla kullanılıyorken, günümüzde ifadenin hukuki gönderimi nedeniyle uluslararası kuruluş ve organizasyonlar ve bazı araştırmacılar bu hususta artık daha çekimser bir tavır takınmaktadır. Hatta mülteci ifadesi yerine, "iklim göçmenleri, iklim değişikliği bağlamında hareketlilik" gibi farklı kullanımlara literatür içerisinde sıklıkla rastlamak mümkündür (Arslan, 2023, s.129).

Nihayetinde, tüm bu farklı kullanımlar nedeniyle (kavramsal netliğinin oluşturulamaması bakımından) meselenin ortak bir çatı altında tartışılması oldukça zorlaşmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi biz bu farklı kullanımlar içerisinden meselesinin özünü ve kapsamını en iyi şekilde yansıttığını düşündüğümüz "iklim mültecileri" ifadesini kullanmayı tercih edeceğiz. Bununla birlikte, "iklim değişikliğini uluslararası koruma veya özellikle mülteci statüsü eldesi için yasal temel olarak kullanmak sorunludur" (Sarjana, 2018, s.228). Öyle çevre ya da iklim mültecileri olarak adlandırılın günümüzde hukuki statü olarak bakıldığında esas mesele kullanımın birinci kısmında (çevre ya da iklim) değil ikinci kısmındadır (mülteci). Takip eden başlıkla birlikte iklim 'mülteci'lerinin hukuki statü eksikliğini merkeze alarak ilgili tartışmayı yürütmeye çalışacağız.

4. İklim 'Mülteci'lerinin Statü Eksikliği

Çalışma kapsamında iklim ya da çevre mültecisi ayrımı bağlamında yukarıda ifade edilen tanım karmaşasından daha hayati bir mesele olarak, iklim değişikliği kaynaklı yerlerinden olacak kişilere özel herhangi bir uluslararası koruma sağlayan hukuki statünün yokluğu meselesidir. Öyle ki ister iklim mültecisi ister çevre mültecisi isterse de iklim göçmeni ifadeleri kullanılsın "bu kavramların hiçbirisi herhangi bir milletlerarası hukuk enstrümanında açıkça ve özellikle tanımlanmamıştır" (İzmirli, 2024, s.145).

Çalışmamızın kavramsal çerçeve kısmında mültecilerin hukuki statüsünün Cenevre Konvansiyonu'nda açıkça belirtildiğini ifade etmiştik. İlgili tanım tekrar hatırlanacak olduğunda zulme uğrama tehlikesinin mülteci statüsünün eldesinde ayırt edici unsur olduğu görülecektir. Bu bakımdan iklim değişikliği nedeniyle yerlerinden olan/olacak kişilerin, "mülteci statüsünden yararlanmanın temel şartı niteliğindeki zulme uğrama tehlikesiyle karşı karşıya kalmamış olmaları, mülteci statüsünün sağladığı imkânlardan yararlanmalarını engellemektedir" (Külüslü, 2020, s.184). Bu hususta BMMYK da iklim değişikliği kaynaklı yerlerinden olmuş kişilerin "mülteci" olarak değerlendirilmelerinin gerek statüsel gerekse de terminolojik bir hata olduğunu ve Konvansiyonun kapsamını genişletmenin yersiz olduğunu pek çok kez vurgulamıştır (Faist ve Schade, 2013, s.6; Guterres, 2009; Külüslü, 2020, s.185).

Yukarıdaki değerlendirmeler ışığında iklim değişikliği nedeniyle yerlerinden olmuş kişilerin hukuki statü bakımından mülteci olarak değerlendirilemeyeceği açıklığa kavuşmaktadır. Bununla birlikte, literatürde iklim değişikliği nedeniyle yerlerinden olan/olacak kişilerin mülteci kapsamında ele alınmamasına yönelik iki temel yaklaşım bulunduğu ifade

edilebilir. Buna göre, ilk grup bu durumun isabetli bir tercih olduğunu vurgulayıp iklim mültecisi ifadesini kullanmaktan imtina ederken; diğer grup ise, bu kişilerin Cenevre Konvansiyonu'nun dışında tutulmasına karşı çıkıp, ilgili sözleşmenin dışında tutulsalar dahi iklim mültecisi ifadesini kullanmayı sürdürmektedirler.

İlk gruptaki araştırmacılar genel olarak göçmen kavramının çatı bir kavram olan yapısını merkeze alarak, bu kullanımın iklim değişikliği nedeniyle yerlerinden olan kişilerin durumunu daha iyi yansıtacağını ve aynı zamanda mevcut hukuki düzenlemelerle bir tezatlık oluşturmayacağını vurgulamaktadır (İzmirli, 2024, s.146). İkinci grup araştırmacıların, iklim değişikliği nedeniyle yerlerinden olan kişilerin mülteci olarak tanınmalarına rağmen, “iklim mültecisi” ifadesini kullanmalarındaysa farklı saikler mevcuttur. Faist & Schade (2013) ve Brown (2008), iklim mültecilerinin uluslararası korumaya muhtaç durumlarını ve bu kişilere yönelik yardım etme sorumluluğunu ön plana çıkarırken; Billsborrow (1992) da “çevresel mülteci” kullanımının tamamen rafa kaldırılmamasını ancak diğer yer değiştirme biçimleriyle karıştırılmaması bakımından ihtiyatlı kullanımını önermektedir. Son olarak Ayazi ve El Sheikh (2023) ise, kapsamlı ve yasal olarak bağlayıcı bir çerçeve altında korunması gerektiğini ortaya koymak için iklim mültecisi ifadesini kullanmaktadır.

Bize göre de, iklim ‘mülteci’si ifadesi hukuki statü noktasında sorunlu bir ifade olmakla birlikte, göçmen ya da zorlayıcı koşullar altında yerlerinden olan kişiler olarak kullanım da, durumlarının acil yardıma, uluslararası korumaya ve uzun vadeli planlama ve stratejileri bağlı doğasının yadsınmasına sebebiyet verebilmektedir. Öyle ki göçmen kavramı her ne kadar şemsiye bir kavram olsa da, kavramsal çerçeve başlığında açıklık getirmeye çalıştığımız gibi muhtevasında gönüllüğü de barındıran bir kavramdır. Ancak iklim mültecileri için yer değiştirmek herhangi bir tercih değil, zorunluluktur.

Biz her ne kadar iklim dolayısıyla yerlerinden olan/olacak kişileri “mülteci” olarak adlandırmanın durumlarını daha iyi yansıttığını düşüsek de nihayetinde bu kişileri kuşatacak herhangi bir hukuki statü bulunmamaktadır. Çalışmamız kapsamında son olarak kısaca bu durumun yarattığı temel sorunlara kısaca değinmek istiyoruz. İlk olarak, iklim mültecilerinin herhangi bir evrensel hukuki statüden yoksun olması “onlara hizmet verebilecek ve haklarını destekleyecek sistemlere erişimi zorlaştırmaktadır” (Kanodia, 2007, s.103). İkinci olarak, herhangi bir uluslararası korumadan mahrum olmak, bu kişileri neredeyse görünmez kılmaktadır ve haklarında sistemli araştırmalar ve veriler toplamaktan kimin sorumlu olduğu dahi belli değildir (Brown, 2008, s.15). Son olarak, nihai bir tanım ve uygun bir statü olmaksızın, karar alıcılar ve uygulayıcılar, uzun vadeli stratejiler ve geniş çaplı planlamalar gerçekleştiremezler ve uygun yardımları ideal zamanlarda seferber edemezler (Dun ve Gemenne, 2008, s.10).

İklim mültecilerinin tanımsal karmaşa ve hukuki statü eksikliği bağlamında yukarıda zikredilen tüm bu olumsuzluklara rağmen literatür içerisinde bu duruma yönelik çözüm önerileri geliştirmeye gayret eden araştırmacılar mevcuttur. Son başlık altında bu çözüm önerilerini çerçevlendirmeye gayret edeceğiz.

5. Bazı Çözüm Önerileri

Yukarıda örnekleriyle açıklamaya çalıştığımız biçimiyle denilebilir ki, iklim mültecileri mevcut durumda bir yandan yer değiştirme sebepleri olan iklim krizi ile, diğer yandan ise bu yer değişikliği ve sonrasında statülerinin muğlaklığı sebebiyle muhtemel trajedilere gebe bir hukuki kriz ile karşı karşıyadırlar. Bahsi geçen bu potansiyel hukuki krizi önleyici bir kaygıyla, literatürde çeşitli çözüm önerilerini görmek mümkündür.

Jaswal ve Jolly, iklim göçmenlerinin korunmasını önünde engel teşkil eden hukuki boşlukların giderilmesi için, devletlerin “mülteci olarak sınıflandırılmama dahi geri dönüşlerinin çeşitli sebeplerle mümkün veya makul olmadığı bu kişilere” alternatif (hukuki) koruma biçimleri geliştirmeye odaklanmaları gerektiğini savunur (2014: 57). ABD'nin aslen 1990 tarihli olan fakat 1998'de Mitch Kasırgası sonrası uygulamaya koyduğu “Geçici Koruma Statüsü” mekanizmasını örnek gösterir. Buna göre iklim göçmenleri, şu üç kriteri sağladıkları sürece ABD'de geçici koruma statüsüne sahip olabilecektir: i) (Bir dış ülkede) yaşam koşullarını bozucu, mühim ve maddi fakat geçici bir çevresel felaket yaşanmalıdır, ii) Bahsi geçen ülkede devlet kendi vatandaşlarının güvenle dönüşünü temin edemeyecek durumda olmalıdır, iii) Bahsi geçen devlet resmi olarak böyle bir talepte bulunmalıdır (2014: 57-58). Jaswal ve Jolly son olarak, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin temel değerlerinin de, yalnızca mevcut trajedilerinin değil, muhtemel-yahut olmakta olan (in the making)-trajedileri içine alacak bir vizyonu barındırdığı için referans noktası teşkil ettiğini belirtmektedirler (2014: 58). Jaswal ve Jolly'nin yaklaşımı temelde iklim göçmenliğini olağanüstü durumlardaki geçici bir statü olarak düşünmekte, iklim krizi gibi geri dönüşü mümkün olmayan ve kalıcı sonuçlar doğurabilecek ekstrem örnekleri kapsamakta zorlanmaktadır.

Öte yandan, ulus devletlerin mevcut durumun sorumluluğunu almalarına dair kirlenmiş öder (PPP), faydalanan öder (BPP) ve imkânı olan öder (APP) prensiplerine dair önleyici ilkeleri tartışan Eckersley için, iklim mülteçiliğini doğuran koşullar kadar, oluşan durumun sorumluluğunun alınması da elzemdir. Bu açıdan APP temelli Varşova Mekanizması'na göre imkanları dahilinde tüm ülkelerin iklim mültecilerini farklılaştırılmış sorumluluk çerçevesinde kabulü kararının işletilmesi önemli görülmektedir (2015: 495-496). Bahsi geçen adil sorumluluğun dağıtılabilmesi için ihtiyacı olan dezavantajlı ülkelere aktarılacak gerekli kaynak ise, uzun vadede uluslararası bir “Küresel Sigorta Sistemi ya da İklim Süper fonu” kurulmasının ihtiyacını belirginleştirmektedir (2015: 498).

Ayazi ve Elsheikh de, 1951 Cenevre Mülteci Sözleşmesi'nde eksik bırakılan iklim veya çevresel faktörlerin dahil edileceği bir "İklim Mültecilerinin Statüsüne Dair Sözleşme" önermektedirler. Bu sözleşme öncelikle iki gerekliliği yerine getirmelidir: İlk olarak, iklim krizinin etkilerine karşı hükümet yardımından yararlanamayan birey ve toplulukları "zulüm gören" kişiler olarak nitelendirmeli ve böylece kendi seçtikleri bir ülkede resmi olarak sığınma talebinde bulunmalarına izin vermelidir. İkinci olarak, bu statünün özel veya kamu kuruluşları gibi belirli bir muhtemel zulüm aktörüne bağlanmaksızın talepte bulunmalarını garanti etmelidir (2019: 60). Buna göre 1951 Sözleşmesi'ne uyumlu olacak biçimde iklim mültecilerinin hukuki statüleri şu durumlarda tanınmalıdır: i) Yavaş yahut aniden gerçekleşen doğal afetlerde ilgili otoritenin dil, din ırk gibi çeşitli sebeplerle afetzedelerden gerekli yardımı kasıtlı olarak esirgemesi, ii) İklim değişikliği sonucu azalan kaynaklar yüzünden şiddet yahut silahlı çatışma ortamının oluşması, iii) Kasıtlı olmasa dahi, gerekli otoritenin muhtemel iklim felaketlerine karşı gerekli önlemi sağlayamayacak durumda olması (2019: 60-61).

Külüşlü (2020) ise, iklim göçmenliğinin genel-geçer ve hukuki statüsünü sağlayacak bir tanımının yapılmasını elzem görür bu tanım, "iklim değişikliğinin tetiklediği uzun vadeli çevresel bozulmalar ile doğal ve insan kaynaklı afetler sonucunda temel insani ihtiyaçlarını karşılayamayarak bireysel veya kitlesel olarak yerleşik bulunduğu çevreden veya ülkeden göç etmek zorunda kalan kişiler" olarak belirlenmelidir.

İzmirli (2024) ise, milletlerarası bir sözleşme hazırlanması, diğer koruma mekanizmaları (özellikle geçici koruma) kapsamına alınması, Cenevre Konvansiyonunun iklim mültecilerini kapsayacak şekilde yeniden düzenlenmesi, ülkesi tamamen yaşanamayacak hale gelen/gelecek kişilerin vatansızlar kapsamına alınması, serbest dolaşım anlaşmalarını iklim göçmenlerini de gözetmesi, geri göndermeme ilkelerinin işlerlik kazandırılmasını çözüm önerisi olarak sunmaktadır.

Biermann ve Boas ise iklim mültecilerinin tanınması, korunması ve yeniden yerleştirilmesine yönelik 5 temel prensip önermektedir. Yazarlar ilk olarak planlı bir yeniden yerleştirmenin önemini vurgulamış; ikinci olarak, iklim mültecilerinin büyük bir kısmının, özellikle de deniz seviyesindeki yükselişin kurbanlarının, ayrılmak durumunda kaldıkları yerlere geri dönemeyecek olmalarından kaynaklı "geçici sığınma yerine yeniden yerleştirme ilkeleri"nin hayata geçirilmesini önermiş; üçüncü olarak, Cenevre Sözleşmesi'nin dar ve iklim mültecilerini kapsamayan zulüm tanımına alternatif olarak "yerel halklar için kolektif haklar ilkesi"ni hayata geçirmenin gerekli olduğunun altını çizmiş; dördüncü olarak, iklim mültecilerinin tamamının her şeyden önce ülke içinde yerinden olmuş kişiler olması bakımından "ülke içi tedbirler için uluslararası destek ilkesi"nin hayata geçirilmesini önermiş ve son olarak; iklim değişikliğinin sebep ve sonuçları itibarıyla küresel bir sorun olmasından mütevellit, ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar ve kabiliyetler ilkesini muhtevasında barındıracak bir "uluslararası külfet paylaşımı ilkelerinin" hayata geçirilmesinin hayati önemini vurgulamışlardır (2010, s.75-76).

Çalışmamız kapsamında çözüm önerileri noktasında son bir perspektife daha yer vermek istiyoruz. Bu perspektif yukarıdakiler gibi sistemli ve somut birtakım öneriler bütünüdür. İçermemle birlikte, sunduğu vizyonunun bütüncül olarak büyük bir önemi bulunduğu kanaatindeyiz. İlgili perspektif Ulrich Beck tarafından geliştirilmiştir ve özünde, küresel iklim değişikliğinin büyük bir risk ve (belli risklerin realize olması bakımından) felaket olmasıyla aynı anda hayati imkanları da insanlığın önüne sunması anlamına gelmektedir. Bu hem felaket hem imkân olma durumunu Beck özgürleştirici felaket vurgusuyla açıklığı kavuşturur:

"İklim değişikliğinin tüm insanlık için temel bir tehdit olduğuna dair şüpheniz yoksa, o zaman bu yaklaşım çağdaş yaşamımızı dönüştürebilir, kozmopolit bir hale getirebilir ve dünya daha iyiye doğru değişebilir. Ben buna 'özgürleştirici felaket' diyorum. "(Beck, 2014, s. 169).

Yukarıdaki alıntıda da görülebileceği gibi Beck, iklim değişikliğinin yıkıcı riskleriyle mücadele edebilmek için, ekonomik, kültürel, toplumsal ve siyasal dönüşümleri kavrayabilen yeni bir kozmopolit bakış açısına ihtiyacımız olduğunu vurgulamaktadır. Bunu geliştirmek bakımından ise, genelde iklim değişikliğinin özeldyse iklim mültecileri gibi kişilerin durumlarının aciliyetinin ve hayatiliğinin çok önemli bir imkânı da beraberinde getirme potansiyelini taşıdığına altını çizmektedir. Bu bakış açısından bir tehdit hatta felaket olarak önümüzde duran iklim değişikliği, dayanışma ve çözümü de beraberinde getirebilme ihtimaline sahiptir. Çünkü insanlığın böylesi bir tehdide yönelik çözümler geliştirebilmesi bakımından kozmopolit değerler ve dayanışma iklimi üretmekten başka pek seçeneği yok gibidir (Beck, 2014, ss170-171).

Yukarıda sunulan çözüm önerileri mevcut hukuki düzenlemelerin bilhassa iklim mültecileri söz konusu olduğunda yetersiz kaldığını işaret etmeleri bakımından oldukça kritiktir. Bununla birlikte bize göre, iklim mültecilerine yönelik uygun hukuki statü ve uluslararası korumanın geliştirilmesi yalnızca hukuki bir mesele değil; bu kişilerin sosyal statülerini de etkileyecek oldukça kritik bir meseledir. Öyle ki, iklim mültecilerine uygun bir hukuki statü geliştirilmeden ve evrensel bir sözleşmeyle garanti altına alınmadan, bu kişilerin ekonomik saiklerle ya da daha iyi bir hayat idealiyle yer değiştiren (ki bu saikler de her insanın en temel haklarıdır) göçmenlerle ayırıldının sağlanması pek kolay olmayacaktır. Bu durum da bu kişilerin gittikleri ya da gidecekleri yerdeki ev sahibi toplum tarafından karşılanma biçimlerinden, onları ilgili topluma entegrasyon biçimine kadar pek çok farklı sosyal eksende muhtelif zorluklar yaratma potansiyeline sahiptir.

Sonuç

Çalışmamız kapsamında iklim değişikliği nedeniyle yerlerinden olan/olacak kişilerin çifte bir zorlukla yüzleştiklerini açıklamaya gayret ettik. Çifte zorluğun ilk boyutunu, tüm dünyanın er ya da geç zorluklarına maruz kalacağı küresel iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine iklim mültecilerinin hem ilk olarak hem de en şiddetli olarak maruz kalacak kişiler olması teşkil etmektedir. Çifte zorluğun ikinci boyutunu ise, iklim değişikliğinin tüm bu olumsuz etkilerine maruz kaldıklarında, onları uluslararası anlamda koruyacak herhangi bir hukuki dizgenin bulunmayışı teşkil etmektedir. Çalışma, bu bakımdan böylesi bir hukuki statü eksikliğinin ilk etapta nedenleri, ikinci olarak ise sonuçlarını tartışmıştır. Literatür içerisinde de tartışmalı bir sahayı teşkil eden bu meselede, biz iklim değişikliği nedeniyle yerlerinden olan/olacak kişilerin hukuki statü bakımından ‘mülteci’ olarak kabul edilmeseler dahi, ‘iklim mülteci’si olarak adlandırılmaları gerektiğini ve hatta bunun sadece bir adlandırmayla kalmaması gerektiğini, hukuki bir statüyle desteklenmesi gerektiğini ileri sürdük. Bu pek çok farklı şekilde yapılabilir. Örneğin, Cenevre Konvansiyonu iklim mültecilerini de kapsayacak şekilde güncellenebilir. Böylesi bir kapsam genişletilmesinin sakıncalı olacağı düşünülüyorsa, iklim mültecilerinin hukuki statüleri ve bu statüden kaynaklanan uluslararası koruma prosedürleri evrensel bir mutabakatla ve yeni bir evrensel sözleşmeyle garanti altına alınabilir. Bize göre, nasıl yapılacağından bağımsız böylesi bir statünün ve uluslararası koruma prosedürlerinin geliştirilmesi tüm dünyanın önünde duran en acil meselelerden biridir. Öyle ki iklim mültecileri, kendi baş etme mekanizmalarını fazlasıyla aşan, hatta küresel iklim değişikliğinin müstakbel yıkıcı etkileri düşünüldüğünde pek çok devletin tek başına çözüm üretme kapasitesini aşan bir fenomenin etkileriyle yüzleşmek durumunda kalacaktır. Hal böyle olunca meselenin uluslararası bir bağlamda ele alınması ve geliştirilecek mücadele mekanizmaların da koruma politikalarının da küresel mahiyet arz etmesi elzem gözükmemektedir.

Etik Beyan ve Açıklamalar

1. Çıkar Çatışması Beyanı

Bu çalışmada çıkar çatışması yoktur.

2. Yazar Katkı Oranı Beyanı

Yazarın çalışmaya katkısı %100’dür.

3. Etik Kurul Bilgileri Beyanı

Tarafımca yapılan bu bilimsel araştırmada etik kurul kararı gerektirecek herhangi bir faaliyet/çalışma bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Adıgüzel, Y. (2018). *Göç sosyolojisi*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Akıncı, B., Nergiz, A., & Gedik, E. (2015). Uyum süreci üzerine bir değerlendirme: Göç ve toplumsal kabul. *Göç Araştırmaları Dergisi*, (2), 58-83. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/648019>
- Akyıldız, İ. E. (2016). Göç teorilerinin karşılaştırmalı analizi. *Uludağ Journal of Economy and Society*, 35(2), ss.127-176. https://www.uludag.edu.tr/dosyalar/iibfdergi/genel-dokuman/2016_2/asl%2006.pdf
- Arslan, N. (2023). Küresel iklim değişikliği: İklim mültecilerinin güvenlik sorunları. *Journal of Social Policy Conferences*, (84), 125-137. <https://doi.org/10.26650/jspc.2023.84.1280975>
- Ayazi, H. & Elsheikh, E. (2019). Climate Refugees: The Climate Crisis and Rights Denied, (Berkeley, CA: Othering & Belonging Institute, University of California Berkeley), <https://belonging.berkeley.edu/climaterefugees>.
- Beck, U. (2014). How climate change might save the world. *Development and Society*, 43(2), 169–183.
- Bhowmik, D. (2020). *Problems of refugee and the climate change*. Das, S.K. & Chowdhary, N. (Ed.). Refugee Crises and Third-World Economies (ss.45-72) içinde. Bingley: Emerald Publishing. <https://doi.org/10.1108/978-1-83982-190-520201008>
- Biermann, F. & Boas, I. (2010). Preparing for a warmer world: Towards a global governance system to protect climate refugees. *Global Environmental Politics*, 10(1), 60-88. <https://doi.org/10.1162/glep.2010.10.1.60>
- Bilsborrow, R. E. (1992). *Rural poverty, migration, and the environment in developing countries: Three case studies*. Policy Research Working Paper Series 1017, The World Bank.
- Brown, O. (2008). Migration and climate change. Geneva: International Organization for Migration.

Castles, S. & Miller, M. J. (2008). *Göçler çağı*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Çiçekli B. & Demir, O.Ö. (2013). Türkiye koridorunda yasadışı göçmenler. Ankara: Karınca Yayınları.

Demirci, K. (2019). Uluslararası ve ulusal mevzuat hükümleri çerçevesinde iklim mültecisi kavramı ve Türkiye özelinde yaratacağı muhtemel sorunlar. *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 2(2), 93-114. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/890363>

Dun, O. & Gemenne, F. (2008). Defining environmental migration, *Forced Migration Review*, 31, 10-11. <https://www.fmreview.org/sites/fmr/files/FMRdownloads/en/climatechange/dun-gemenne.pdf>

Eckersley, R. (2015). The common but differentiated responsibilities of states to assist and receive 'climate refugees'. *European Journal of Political Theory*, 14(4), 481-500. <https://doi.org/10.1177/1474885115584830>

El-Hinnawi, E. (1985). *Environmental refugees*. Nairobi: UNEP.

Ekşi, N. (2016). İklim mültecileri. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 10-58. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/648074>

Erayman, İ. O. & Çağlar, A. B. (2023). Hem felaket hem imkân: Beckçi bir risk olarak ekolojik kriz ve iklim mülteciliği. *International Journal of Social Inquiry*, 16(1), 333-349. <https://doi.org/10.37093/ijisi.1211445>

Erayman, İ. O. (2020). Mülteci Krizi: Mültecilerin hukuki ve sosyal statüleri ile ulusal çıkarlar ilişkisi bağlamında bir değerlendirme. *International Journal of Social Inquiry*, 13(2), 509-542. <https://doi.org/10.37093/ijisi.837703>

Faist, T. & Schade J. (2013). *The climate-migration nexus: A reorientation*. Faist, T. & Schade J. (eds). Disentangling migration and climate change (ss. 3-29) içinde. New York: Springer.

Guterres, A. (2009). Climate change, natural disasters and human displacement: A UNHCR perspective. UN High Commissioner for Refugees. <http://www.unhcr.org/4901e81a4.pdf>

Höing, N. & Razzaque, J. (2012). Unacknowledged and unwanted? 'Environmental refugees' in search of legal status. *Journal of Global Ethics* 8(1),19-40. <http://dx.doi.org/10.1080/17449626.2011.635691>

İzmirli, L. (2024). İklim göçmenleri: Hukuki statü problemi, devletlerin koruma yükümlülüğü ve çözüm önerileri. *Ankara Barosu Dergisi*, 82(1), 137-193. DOI: 10.30915/abd.1302957.

Jaswal, P. S., & Jolly, S. (2013). Climate refugees: Challenges and opportunities for international law. *Journal of the Indian Law Institute*, 55(1), 45-58. <http://www.jstor.org/stable/43953626>

Kanodia, K. (2017). Climate refugees and their 'refugee' status. *International Journal of Human Rights and Constitutional Studies*, 5(2), 102-110. <https://doi.org/10.1504/IJHRCS.2017.088713>

Köşk U.C. & Özbek, Ç. (2017). Küreselleşme ve uluslararası göç ilişkisinde değişen göçmen algısı. *Researcher: Social Science Studies*, 5(1), 247-265. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2151371>

Külüşlü E. (2020). İklim göçmenliği sorununun hukuki boyutu. *Public and Private International Law Bulletin*, 40(2), 1175-1197. <https://doi.org/10.26650/ppil.2020.40.2.0088>

Mutlu, A., İrdem İ., & Üre B. (2015). Ekolojik mültecilik. *Memleket Siyaset Yönetim (MSY)*, 10(23), 79-118. <http://www.msydergi.com/uploads/dergi/209.pdf>

Özdal B. & Vardar Tutan, E. (2018). *Temel Kavramlar ve Olgular*. Özdal B. (ed.). Uluslararası Göç ve Nüfus Hareketleri Bağlamında Türkiye (ss.5-79) içinde. Bursa: Dora Yayınları.

Özel, S. (2018). Uluslararası koruma başvuru sahibi, uluslararası koruma sahibi ile geçici koruma altına alınanların hukuki statülerinin sığınmacı ve göçmen kavramları özelinde değerlendirilmesi. *Bursa Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 37(2), 249-295. https://www.uludag.edu.tr/dosyalar/iibfdergi/genel-dokuman/2018_2/asl%2011.pdf

Sarjana, I. G. E. (2018). Climate change and human migration: Towards more humane interpretation of refugee. *Udayana Journal of Law and Culture*, 2(2), 220-248. <https://doi.org/10.24843/UJLC.2018.v02.i02.p05>

Sipahioğlu, B. Ö. (2022). Küresel iklim değişikliğinin bir sonucu olarak iklim göçü. *Akademik Hassasiyetler*, 9(20), 543-565. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akademik-hassasiyetler/issue/74690/1171379>

Yardım, M. (2015). Göçmen algısından mülteci fobyasına: Avrupa tecrübesi. *Sosyoloji Divanı*, 3(6), ss.129-147.

Quantitative Assessment of the Relationship Between Moral Maturity, Depression, Anxiety and Stress (DASS)¹

Ahlâkî Olgunluk, Depresyon, Anksiyete ve Stres (DASS) Arasındaki İlişkinin Nicel Değerlendirmesi

Ayşe GÖKÇEN KAPUSUZ² Tuğba İMADOĞLU KALKAN³

Geliş Tarihi / Received: 05.04.2024

Kabul Tarihi / Accepted: 16.05.2024

Tarihi / Published: 30.04.2024

ÖZET

Bu araştırmanın temel amacı ahlaki olgunluk düzeyi ile depresyon, anksiyete ve stres (DASS) arasındaki ilişkiyi analiz etmektir. Türkiye'de bir üniversitede Hemşirelik bölümünde öğrenim gören 483 öğrenciden 244'ünün katılımıyla elde edilen veriler istatistiksel olarak analiz edilmiş ve bulgular yorumlanmıştır. 184 kız (%75,4) ve 60 erkek (%24,6) öğrenci katkıda bulunmuş olup; ankete katılan 18 yaş ve üzeri katılımcıların çoğu 21 yaşındadır (%42,6). Analiz sonuçları, kullanılan tüm değişkenler için güvenilirlik katsayılarının oldukça yüksek olduğunu göstermiştir. Ahlaki olgunluk ile depresyon ve kaygı arasında anlamlı ve negatif ilişki bulunmuşken stresle ahlaki olgunluk arasında anlamsız bir ilişki elde edilmiştir. Tahmin edildiği ve beklendiği gibi bireylerin ahlaki olgunluk düzeyi arttıkça depresyon ve anksiyete gibi yaygın ve bilinen hastalıklar azalacaktır. Bireyler bu sorunlarla baş etme becerisine sahip oldukları sürece iş ve sosyal yaşamlarında daha sağlıklı, daha kaliteli ve daha olgun bir hayat yaşayacaklardır.

Anahtar Kelimeler:

Ahlak, Ahlaki Olgunluk, Depresyon, Kaygı, Stres

Jel Kodları:

M10, M19

ABSTRACT

The main purpose of this research is to analyze the relationship between the level of moral maturity, depression, anxiety and stress (DASS). Data obtained with the participation of 244 out of 483 students studying in Nursing department at a university in Turkey were statistically analyzed and the findings were interpreted. 184 female (75.4%) and 60 male (24.6%) students contributed; most participants aged 18 and over were 21 years old (42.6%). Analyzes results showed that the reliability coefficients for all variables used are quite high. While there are significant and negative relationships between moral maturity and depression and anxiety attract attention, there is an insignificant relationship between moral maturity and stress is also found. As assumed and expected, as the level of individuals' moral maturity increases, common and well-known diseases such as depression and anxiety will decrease. As long as individuals have the ability to cope with these problems, they will live a healthier, higher quality and more mature life in their business and social life.

Keywords:

Morality, Moral Maturity, Depression, Anxiety, Stress.

Jel Codes:

M10, M19

Atf (Citation): Gökçen Kapusuz, A., & İmadoğlu Kalkan, T. (2024). Quantitative Assessment of The Relationship Between Moral Maturity, Depression, Anxiety and Stress (DASS). *İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi*, 6(1), 10-15, Doi: 10.47138/jeaa.1465509

¹ This study is the expanded and developed version of the paper presented at the 8th EMISSC hosted by Aksaray Science Center in Aksaray/TURKIYE on 17-19 November 2022.

² Doç. Dr. Selçuk Üniversitesi, Beyşehir Ali Akkanat Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, aysegokcenkapusuz@gmail.com. Orcid: 0000-0001-7336-4612

³ Dr. Öğr. Üyesi, Kapadokya Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksek Okulu, Havacılık Yönetimi Bölümü, tugba.imadoglu@kapadokya.edu.tr, Orcid: 0000-0002-4202-4495.

Introduction

The concept of morality, which sets standards about right and wrong in individual life, reveals some beliefs, acceptances and social generalizations about these existing wrongs and truths. Some rules and criterias that are developed and accepted in social life morally affect human life and bring some regulations to individual and social relations. In short, morality is the whole of "must haves" that are related to human life and affect relationships and are closely related to individual behaviors. Güngör (2010) and Ay (2020) emphasized that the area of interest of morality is human behaviors. While individuals' behaviors exhibited in accordance with morality are accepted as "beneficial" by the society; the opposite is also possible.

The state of acting logically and consciously during the development of right and beneficial behaviors, based on the moral rules adopted and accepted by the society, also defines moral maturity (Tekin, 2018). Moral maturity level also helps to interpret the individual and his/her behaviors correctly (Ay, 2020). Otherwise, both the low level of moral maturity and the wrong reactions resulting from the wrongly interpreted emotions and behaviors will lead to some health problems such as depression, anxiety and stress that negatively affect individual life and reduce the life quality.

The fact that these issues are generally evaluated in terms of organizational life and that they are mostly associated with the health sector and that the issue is not handled with the student dimension means insufficient information and explanation in terms of literature review. This naturally creates a gap in relevant literature. This gap will only be filled by researchers focusing on these issues and conducting applied research in the context of different sectors and individuals.

1. Theoretical Framework

The concept of morality refers to a system of behavior. This system evaluates and classify individual behaviors as good-bad, right-wrong, beautiful-ugly...etc. Morality is the set of behaviors that an individual exhibit voluntarily for a certain purpose. Morality is a set of rules that are generally accepted by the society, categorizing individual behaviors with certain attributes (Aydın, 2003). Moral maturity is defined as being the most logical, correct and highest level in terms of emotion, thought and behavior in the development of moral values and having the most necessary qualifications in this regard (Lickona, 1991). In social life, individuals generally accept and adapt to the moral rules that are defined and asked to comply with them. They do not review these defined moral rules and reshape them according to their own point of view (Habermas, 1982). Therefore, he/she arranges his/her behavior in the most logical and most appropriate way within the framework of the rules expected from him/her.

Unhappiness, sadness, anxiety in daily life, memory difficulties, feeling of emptiness, irritability, unexpected sudden reactions, seeking the blame in other people, etc. that appear and become permanent after some problems (Hackett, 2001; Chima, 2001; Alexander, 2015) are described as depression in both psychology and medical literature. Although it is known that these conditions usually occur in the 20s (Deniz & Sümer, 2010), it is emphasized that this age has been brought forward in recent years.

Individuals with depressive disorder also negatively affect other individuals who are in contact with them in both working life and social life. Disruption of daily routines, deterioration of work-life balance, damage to individual relationships, and most importantly, worsening physical and psychological health status are the most obvious reflections of depression.

On the other hand, anxiety is a condition that negatively affects personal and social life as well as business life and often causes great wounds. Anxiety, which is known as worry and manifests itself as a form of nervous behavior in anxiety and fear situations (Yılmaz, Boz & Arslan, 2017), usually manifests itself as a state of anxiety about the future in individuals (Barlow, 2000). Considering the fact that individuals with anxiety are unhappy and anxious individuals in social life and they do not enjoy life, it can be said that this situation negatively affects their work life as well as their psychological and social life. It has been found that the cost of an individual with anxiety to the organization is many times higher than the cost of an individual who does not continue to work (Greenberg, 1999; Stewart, et al., 2003). Anxiety also negatively affects the motivation and performance of the individual and reduces the productivity of work and life.

Stress, which is defined as a state of ongoing mental tension in the individual (Yılmaz, et al., 2017), is a state of tension and anxiety that individuals feel that they cannot cope with some situations in daily life (Raymond, 2000). In a situation that requires adaptation or in the fulfillment of what is demanded/expected from the individual, the feeling of inadequacy or the anxiety of not being able to cope with the events paves the way for stress. Stress, which negatively affects even the quality of life of individuals with symptoms such as feeling restless and inadequate, sadness, unhappiness, lack of concentration and attention, conflict and lack of communication in the current environment (Dyck, 2001) causes results

such as lack of motivation, decrease in performance, service quality and damage to organizational effectiveness (Hon, Chan & Lu, 2013).

Amid the hustle and bustle of daily life, the individual can often feel tired and helpless in the face of his/her plans and things to do, which brings anxiety and worry. Individuals have to create an emotional balance environment in their inner world, both in social life and in business life, and their approaches to events and perspectives will be more meaningful and mature thanks to this balance. Individuals who are satisfied with their work and have reached a certain level of moral maturity will be more successful in managing anxiety, worry, fear, etc.

According to the Opponent Process Theory; the individual who is in intense anxiety and worry at first in the face of the responsibilities and expectations placed on them, has to act against the real emotional state he/she is in, that is, to deal with and analyze the current situation with maturity in order to cope with this situation and reach the goal by staying calm. For this, he/she draws a very comfortable and calm composition. After reaching his/her goal, he/she enters a state of relaxation. As assumed in this research, the individual who has reached a certain moral maturity will easily cope with situations such as depression, anxiety, fear and anxiety.

2. Methodology and Findings

2.1. Participants

In this study, data were obtained with the participation of 244 out of 483 students studying at a state university through convenience sampling method and survey technique. 184 (75.4%) of the students participating in the study were female and 60 (24.6%) were male. Most of these participants in the 18 and over age group were 21 years old (42.6%) and first year students (110 people; 90.2%).

2.2. Measurement Scales

In order to measure the level of moral maturity, the Moral Maturity Scale developed by Ay (2020) with 17 items and one dimension was used in this study. On the other hand, the short form of the Depression Anxiety Stress Scale (DASS), originally developed by Lovibond and Lovibond (1995) and consisting of 42 items, was used to measure depression, anxiety, and stress levels, which were used as dependent variables in the study. The 21-item short form of this scale has been taken from the studies developed by Henry and Crawford (2005) and Mahmoud, et al. (2010); Turkish validity and reliability study of this form was done by Yılmaz, et al. (2017). In this study, a 21-item Turkish-validated Depression Anxiety Stress Scale (DASS21) was used.

2.3. Analyzes and Findings

As a result of the analyzes, the mean of the depression anxiety stress (DASS) variables were respectively found as 2.270; 2.457; 2.700; while it was found as 4.312 for the moral maturity variable. It is expected that the moral maturity average of the participants is high, and it is also expected that the averages of depression, anxiety and stress dimensions will be relatively lower.

In addition, the Cronbach alpha reliability coefficient for the moral maturity scale was found as 0.908 and 0.834 for the depression sub-dimension, 0.928 for the anxiety sub-dimension and 0.903 for the stress sub-dimension in (DASS). While the KMO sample adequacy test result was found to be 0.923 for the DASS scale, this value was found to be 0.869 for the moral maturity scale. KMO test results showed that the number of samples used in this research is statistically sufficient. The fact that this value is greater than 0.5 indicates that these questions are subject to factor analysis.

In the (exploratory) factor analysis, two scales used in this research were analyzed simultaneously and principal component analysis and varimax axis rotation technique were used. Since the number of factors desired to be obtained from the items was known, the fixed number of factors method was chosen. The item factor loadings of the moral maturity scale and the DASS scale were determined to be above 0.50, and no item removal was required.

Table 1. Reliability coefficients

SCALE/DIMENSION	Items	Cronbach's Alpha (α)	KMO	Mean
Moral Maturity	17	0,908	0,869	4,312
Depression	7	0,834	DASS 0,923	2,270
Anxiety	7	0,928		2,457
Stress	7	0,903		2,700

According to the results of the correlation analysis, there is a significant and positive relationship between stress and depression ($r=0.710$, $**p<0.01$). A significant and positive relationship was observed between stress and anxiety ($r=0.694$, $**p<0.01$). A significant and positive relationship emerged between anxiety and depression ($r=0.591$, $**p<0.01$). A

significant and negative relationship was detected between moral maturity and anxiety ($r=-0.253$, $**p<0.01$). A significant and negative relationship emerged between moral maturity and depression ($r=-0.197$, $*p<0.05$). The relationship between moral maturity and stress was insignificant.

The analyzes showed that while there was a significant and negative relationship between moral maturity and depression and anxiety; there is no significant relationship between moral maturity and stress. On the other hand, there are positive and significant relationships between depression, anxiety and stress.

Table 2. Correlation analysis results

Variables	Depr.	Anx.	Stress	Moral M.
Depr.	1			
Anx.	,591**	1		
Stres	,710**	,694**	1	
Moral M.	-,197*	-,253**	-,155	1

* $p<0,05$ ** $p<0,01$

The ratio of the independent variable to the dependent variable explaining depression was found to be $R^2 = .039$. This result shows that 3.9% of the change in depression can be explained by moral maturity. The ratio of the independent variable explaining the dependent variable anxiety was found to be $R^2 = .064$. This result shows that 6.4% of the change in anxiety can be explained by moral maturity. The ratio of the independent variable explaining the dependent variable stress was found to be $R^2 = .024$. This result shows that 2.4% of the change in stress can be explained by moral maturity.

The results of the regression analysis showed that there are statistically inverse relationships between moral maturity and depression, anxiety and stress. But here, the relationship between moral maturity and stress was insignificant. As the moral maturity level of the individual increases, health problems such as depression and anxiety will decrease, but the relationship between this situation and stress cannot be interpreted.

Table 3. Regression analysis results

Dependent Variables	R ²	β	p
Depr.	,039	-,197	,030
Anx.	,064	-,253	,005
Stress	,024	-,155	,088
Indep. Variable: Moral Maturity			

Conclusion and Discussion

Ethics and moral rules are a structure that is adopted by the society and regulates both the direction and shape of individuals' own behaviors and their communication and interactions with other individuals. The best and most logical form of behavior in this structure emphasizes “moral maturity”. The individual who acts according to the value judgments and moral rules accepted and supported by the society will feel better. With moral maturity, logical and consistent behaviors will bring individual happiness and reduce the likelihood of encountering health problems such as depression, anxiety and stress. Happy and healthy individuals will create happy and healthy societies. From this point of view, the findings obtained in this study reflect the assumed and expected results.

According to the results of the analysis, the increase in the moral maturity level of individuals will reduce the possibility of encountering depression and anxiety. The study also concluded that there is no significant relationship between moral maturity and stress. Morally mature individuals may know how to deal with depression and anxiety, but since stress is a situation that can be experienced completely momentarily, it can be concluded that it will not have a meaningful relationship with moral maturity. In the struggle with depression, which is known as the advanced stage of stress, the individual can use his/her moral competencies more easily and reflect them in his/her decisions.

The fact that these scales, which measure the moral maturity and depression, anxiety and stress levels of individuals and used in this research, have not been used in many studies before, made it difficult to compare the results of the analysis. In addition, the fact that the individuals participating in the research are university students and the majority of them are first-year students is another limitation. On the other hand, the small number of participants creates a limitation for the research results as well.

It is recommended to consider these limitations in future studies, to conduct comparative analyzes in different sectors, and to reach more participants. In order to obtain more efficient and expected results from the applied studies in the future, it is recommended to reach more participants working/studying in different sectors and departments and to conduct

applications, as well as to add different variables to the analyzes and examine the relationships between them, and to focus on why the relationship between moral maturity and stress is meaningless.

Ethical Declarations and Disclosures

1. Conflict of Interest Declaration

There is no conflict of interest between the authors.

2. Author Contribution Rate Declaration

The authors acted with a common purpose; each contributed equally (100%).

3. Ethics Committee Information Statement

There is no activity/study in this scientific research conducted by us that would require an ethics committee decision.

References

- Alexander, S. A. N. D. R. A. (2015). Cognitive responses to stress, depression, and anxiety and their relationship to adhd (attention deficit hyperactivity disorder) symptoms (Unpublished Doctoral Dissertation), Queen's University, Kingston, Ontario, Canada.
- Ay, M. F. (2020). Ahlâkî olgunluk ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Bilimname*, XLIII, 3, 349-364.
- Aydın, M. Z. (2003). *Ahlâk öğretiminde örnek olay incelemesi yöntemi*. Ankara: Nobel.
- Barlow, D. H. (2000). Unraveling the mysteries of anxiety and its disorders from the perspective of emotion theory. *American Psychologist*, 55(11), 1247-1263. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.11.1247>.
- Chima, F. O. (2001). Employee assistance and human resource collaboration for improving employment and disabilities status. *Employee Assistance Quarterly*, 17(3), 79-94.
- Deniz, M. E., & Sümer, A. S. (2010). Farklı öz anlayış düzeylerine sahip üniversite öğrencilerinde depresyon, anksiyete ve stresin değerlendirilmesi. *Eğitim ve Bilim*, 35(158), 115-127.
- Dyck, D. (2001). The toxic workplace. *Benefits Canada*, 25(3), 52-55.
- Greenberg, P. E., Sisitsky, T., Kessler, R. C., Finkelstein, S. N., Berndt, E. R., Davidson, J. R., & Fyer, A. J. (1999). The economic burden of anxiety disorders in the 1990s. *The Journal of Clinical Psychiatry*, 60(7), 1-478.
- Güngör, E. (2010). *Ahlak psikolojisi ve sosyal ahlak*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Hackett, J. T. (2001). *Post 9-11 priority: Mental health care*. Houston Chronicle, Section, 1, 5.
- Habermas, J. (1982). *A Reply to my critics*. In J. B. Thompson and D. Held (Eds). Habermas: Critical Debates. Cambridge, MA: MIT Press.: 219-283.
- Henry, J. D., & Crawford, J. R. (2005). The short-form version of the depression anxiety stress scales (dass-21): Construct validity and normative data in a large non-clinical sample. *British Journal of Clinical Psychology*, 44(2), 227-239. <https://doi.org/10.1348/014466505X29657>.
- Hon, A. H. Y., Chan, W. W. H., & Lu, L. (2013). Overcoming work-related stress and promoting employee creativity in hotel industry: The role of task feedback from supervisor. *International Journal of Hospitality Management*, 33, 416-424.
- Lickona, T. (1991). *Educating for character: How school can teach respect and responsibility*. New York: Bantam Books.
- Lovibond, P. F., & Lovibond, S. H. (1995). The structure of negative emotional states: Comparison of the depression anxiety stress scales (DASS) with the beck depression and anxiety inventories. *Behaviour Research and Therapy*, 33(3), 335-343. [https://doi.org/10.1016/0005-7967\(94\)00075-U](https://doi.org/10.1016/0005-7967(94)00075-U).
- Mahmoud, J. S. R., Staten, R. T., Hall, L. A., & Lennie, T. A. (2012). The relationship among young adult college students' depression, anxiety, stress, demographics, life satisfaction, and coping styles. *Issues in Mental Health Nursing*, 33(3), 149-156.
- Raymond, C. (2000). Stress the real millennium bug. *Stress News*, 12(4).
- Stewart, W. F., Ricci, J. A., Chee, E., Hahn, S. R., & Morganstein, D. (2003). Cost of lost productive work time among US workers with depression. *Jama*, 289(23), 3135-3144. <https://doi.org/10.1001/jama.289.23.3135>.

Tekin, İ. (2018). İnsan-ı kâmil anlayışı bağlamında ahlak eğitimine kuramsal bir yaklaşım (Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. No. 502384.

Yılmaz, Ö., Boz, H., & Arslan, A. (2017). Depresyon anksiyete stres ölçeğinin (DASS 21) Türkçe kısa formunun geçerlilik-güvenilirlik çalışması. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 78-91.

28 Şubat Postmodern Darbesi ve Sonraki Süreçte Üniversitelerin Rolü

The February 28 Postmodern Coup and the Role of Universities in the Subsequent Process

Mehmet Şirin BAKIR¹

Geliş Tarihi / Received: 15.05.2024

Kabul Tarihi / Accepted: 13.06.2024

Tarihi / Published: 30.06.2024

ÖZET

Kuruluş amaçları arasında eğitim-öğretim hizmetleri, temel bilimsel araştırmalar ve toplumsal hizmetler olan yükseköğretim kurumları ülkemizde zaman zaman bu amaç ve misyonlarının dışına çıkmış, özellikle askeri darbelerde ordunun hizmetine girerek darbelere meşrulaştırıcı zemin hazırlamaya çalışmıştır. Türk siyasal hayatının darbe geçmişinde özel bir yeri olan 28 Şubat Postmodern Darbesi'nde yükseköğretim kurumları adeta orduyla işbirliği yaparcasına sürece dâhil olmuş ve bu sürecin etkili aktörleri arasında yer almıştır. Özellikle başörtüsü meselesi üzerinden toplumun belli bir kitlesiyle çatışma haline giren üniversiteler MGK'nın 28 Şubat 1997 tarihindeki toplantısında aldığı kararlara hizmet etmiştir. Başörtüsü yasağının yanı sıra ikna odalarıyla da gündeme gelen üniversiteler bu tutumlarıyla darbenin sivil ayağını oluşturan aktörler arasında yer almışlardır.

Anahtar Kelimeler:

Yükseköğretim, Üniversiteler, Askeri Darbe, Başörtüsü Meselesi.

Jel Kodları:

M01, M02, M03, M04, M05,

ABSTRACT

Higher education institutions, whose founding purposes include education services, basic scientific research and social services, have occasionally gone beyond these purposes and missions in our country, and have tried to prepare a legitimizing ground for coups by entering the service of the military, especially during military coups. In the February 28 Post-Modern Coup, which has a special place in Turkish political history and the history of coups, higher education institutions were involved in the process as if in cooperation with the military and were among the effective actors of this process. Universities, which came into conflict with a certain mass of society, especially over the headscarf issue, were almost in compliance with the decisions taken by the NSC at its meeting on February 28, 1997. In addition to the headscarf ban, universities, which came to the agenda with persuasion rooms, were among the actors that constituted the civilian pillar of the coup with these attitudes.

Keywords:

Higher Education, Universities, Military Coup, Headscarf Issue.

Jel Codes:

M01, M02, M03, M04, M05,

Atıf (Citation): Bakır, M. Ş. (2024). 28 Şubat Postmodern Darbesi ve Sonraki Süreçte Üniversitelerin Rolü. *İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi*, 6(1), 16-26. Doi: 10.47138/jeaa.1483841

Giriş

Türk siyasal hayatındaki demokratikleşme çabaları Tek Parti döneminin sona ermesinden sonra hemen hemen her on yılda bir yapılan askeri darbe ve muhtıralarla sekteye uğratılmıştır. Her ne kadar demokrasiye vurulan darbe defacto olarak kısa süreliğine sürmüş olsa da etkileri bakımından daha uzun sürdüğünü söylemek mümkündür. Askeri darbelerin amaç ve yapılış tarzına bakıldığında (en azından söylemsel görüntü olarak) genelde siyasal istikrarsızlık ve ülkedeki kaotik durum gerekçe gösterilerek gerçekleştirilmiştir. 28 Şubat'ı diğer darbelerden ayıran en önemli özellik silah kullanılmamasının yanında irtica adı altında dindar kesime karşı yapılmış olmasıdır. Cumhuriyet kurulduktan sonra din kontrol altına alınmaya çalışılmış, ancak toplum devletin istediği bir din anlayışını benimsemeyerek devlet dini yerine devletten bağımsız bir din anlayışını tercih etmiştir. İşte tam da bu noktada devlet kendi koyduğu kurallar ve sınırlar dışında bir dinin yaşanmasını tehlike olarak görmüştür. 28 Şubat'ı din-devlet ilişkileri bağlamında okumak süreci anlamımıza yardımcı olacaktır, fakat salt din eksenli okumanın da sakıncaları olacağını belirtmekte fayda vardır. Çünkü her askeri darbe belli bir toplumsal kesime karşı yapılmış olsa da özü itibarıyla darbelerin insan doğasına aykırı yönü darbelerden halkın büyük bir kesiminin olumsuz yönde etkilenmesini beraberinde getirmiştir.

28 Şubat'ı gerçekleştiren irade, ülkedeki tüm insanlara kendi doğrularını dayattığı, kendi doğruları etrafında bir devlet ve toplum teşekkülü oluşturmaya çalıştığı bir düşüncenin tezahürüdür. Bu darbe diğer darbelerin aksine sivil inisiyatifli ortadan kaldıran, darbenin aktörleri tarafından topluma giydirilmeye çalışılan elbisenin hareket kabiliyetini oldukça daraltan ve etkisi uzun yıllar süreceği düşünülen bir darbedir. İnsan hakları ihlalleriyle başlayan ve irticayla mücadele adı altında başlatılan süreç toplumun tüm kesimlerini etkilemiş ve demokrasiye yapılan bu müdahale toplumun iradesine bir saldırı niteliği taşımıştır. Dönemin komuta kademesindeki askerlerin irticayla mücadele adını verdikleri bu süreçte irticanın ne olduğunu açıklama ve tanımlamada ortaya net bir fikir çıkmamıştır. Bu da irtica adı altında İslami kesimle mücadeleye dönüşmüştür.

Türk Silahlı Kuvvetleri sürecin geniş bir tabanda ilerlemesi için bir dizi brifing vermiş ve bu brifinglerde irticaya dikkat çekerek bunun nasıl bir tehlike olduğunu, sürece katmaya çalıştığı aktörlere anlatmıştır. Bu bağlamda 28 Şubat Postmodern Darbesi, önceki darbelerle göre silahsız yapılmasının yanı sıra Türk silahlı Kuvvetleri dışında diğer aktörlerin de sürece müdahil olduğu ve aldıkları karar ve eylemleriyle seçilmiş hükümete karşı hareket ettikleri bir darbedir. Bu çalışmamızda bu aktörlerden biri olan Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) ve üniversiteler ele alınmış ve süreç içerisindeki etkileri incelenmiştir. Birinci aşamada üniversitelerin sürece etkileri bakımından darbecilerin darbeyi meşrulaştırma çabalarının sivil ayağını oluşturmaları, ikinci aşamada MGK kararlarının üniversiteler tarafından hayata geçirilmesidir.

1. Yükseköğretim Kurumları, Ortaya Çıkışı ve Tarihçesi

Ortaya çıkışı ve tarihsel süreç içerisinde Yükseköğretime baktığımızda ilk olarak Çin'de Han Hanedanı tarafından kurulan okullar karşımıza çıkmaktadır. Daha sonra İskenderiye'de müze ve kütüphanelere, Selçuklu veziri Nizamülmülk'ün XI. yüzyılda Bağdat'ta kurduğu Nizamiye Medresesi'ne, XIII. yüzyılda Kayseri'de kurulmuş olan Çifte Medrese'ye, Konya'daki Karatay Medresesi'ne, Erzurum'daki Çifte Minareli Medrese'ye rastlamaktayız. Çağdaş üniversitelerin ise XI. ve XII. yüzyıllarda Bologna, Paris ve Oxford Üniversiteleri ile Avrupa'da temelleri atılmıştır (Doğramacı, 2007, s.3).

Bologna Üniversitesi 1088 yılında öğrenciler tarafından kurulmuş ve üniversite eğitim kadrosunun ücretleri öğrenciler tarafından ödenmiştir. Öğrencilerin rolü bununla sınırlı kalmamış aynı zamanda rektörü seçen ve rektörlük görevini üstlenen yine öğrenciler olmuştur. Öğrencilerin bu tür rolleri günümüze kadar da devam etmiş ve halen İskoçya'nın hatırı sayılır bazı üniversitelerinde rektörler öğrenciler tarafından seçilmektedir (Doğramacı, 2007, s.3).²1150'de öğretmen loncası niteliğinde olan ve görevli maaşlarının kilise tarafından ödendiği Paris Üniversitesi, 1167 yılında devlet desteğiyle İngiltere'de kurulan Oxford üniversitesi Avrupa'da kurulan ilk üniversitelerdir (Antalyalı, 2007). Tekeli (2003) üniversiteleri; "*Ortaçağın Kilise Merkezli Üniversitesi, Ulus Devletler Dünyasının Üniversitesi ve Bilgi Toplumu Üniversitesi*" olarak üç genel aşama içerisinde değerlendirmiştir.

IV. ve XV. Yüzyıllarda Avrupa'da sayıları artan üniversiteler devlet başkanları ya da yerel yönetim birimlerince kurulmuştur. Bu üniversitelere belli bir özerklik tanınmış olmakla birlikte devletin müdahalesi belli düzeylerde olmuştur. Üniversitelere tanınan özerklik statüsü dini otoriteler ve yerel yönetimler tarafından müdahale edilmesini engellemek amacıyla taşımıştır (Öztunalı, 2009).

Türkiye'deki üniversitelerin tarihsel gelişimini cumhuriyet öncesi ve sonrası olarak iki döneme ayırmak mümkündür. Anadolu'da görülen ilk eğitim kurumu Harran Akademisi olmuştur (Saklı ve Akbulut, 2017). 1845 yılında ise Osmanlı İmparatorluğu zamanında İstanbul Üniversitesi (Dar-ül Fünun) kurulmuş, ancak bu üniversite cumhuriyet döneminde

²Üniversitelerde öğrencilerin rektör ve üniversite yönetimini seçmedeki rolleri için bkz. İhsan Doğramacı: "Ortaçağdan Günümüze Rektör Seçimi ve Ataması", Türkiye'de ve Dünyada Yükseköğretim Yönetimi.

dönemin gereklerine ayak uyduramadığı gerekçesiyle 1933 yılında kapatılıp aynı yıl tekrar açılarak Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır. Üniversite kavramının ilk kez 1933 yılında kullanıldığı ülkemizde üniversiteler özerk bir kurum olarak faaliyet göstermemiştir. Bu dönemde ulus devleti temsil eden "Humbold Modeli" bir üniversite tasarımı amaçlanmıştır. İkinci köklü değişikliği 1946 yılında yaşamış olan üniversitelerimiz tüzel kişiliği kazanmış, bilimsel ve yönetsel bir özerklik alanı elde etmiş ise de tam anlamıyla yönetsel anlamda özerk bir yapı oluşturamamıştır. 1960 yılında yapılan değişiklikle özerklik geniş bir tanımlamayla anayasaya girmiş ve üniversiteler Milli Eğitim Bakanlığı'ndan ayrılarak yetkileri Üniversiteler Arası Kurul'a devredilmiştir. 1981 yılında ise bütün yükseköğretim kurumları 2547 sayılı yasa ile bir çatı altında toplanmış ve Yüksek Öğretim Kurulu'nun (YÖK) otoritesine bağlanmıştır (Arap, 2008). Bu son düzenlemeyle birlikte Türkiye'deki yükseköğretim kurumları 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'na bağlanmıştır (YÖK, 2007, s.44). Yükseköğretimin temel kurumu üniversitedir. Üniversitelerin başarısı yenilikçi bir yapıya sahip olmakla beraber, bu başarıyı sağlamanın yegâne koşulu da üniversitelere olan güvenin sağlanmasının yanı sıra özerk bir alanda faaliyet göstermelerine imkan sağlamaktır (YÖK, 2007, s.47).

1.2. Yüksek Öğretim Kurumlarının Amaç ve Misyonu

Kuruluş amacı ne olursa olsun herhangi bir örgüt veya kurumun faaliyetlerine devam ettiği müddetçe gerek kendilerine gerekse de çalışanlarına aktarmaları gereken belli hedefleri vardır (Ramazanoğlu ve Bahçeci, 2006). Bu hedeflerin neler olduğu ve örgütün kendini konumlandırmak istediği yerin tanımını açısından örgütler kendilerine has misyonlar belirler. Misyon genel olarak hem kişiler açısından hem de örgütler açısından değerlendirildiğinde üstlenilen özel görev olarak tanımlanmaktadır. Dinçer'e göre (1998) bir misyonun en önemli özelliği örgütün çalışanlarına ortak bir hedef belirlemesidir. Bu çerçeveden bakıldığında örgütlerin, çalışanlarının iftihar etmelerini sağlayacak hangi işleri yaptıklarını ve uzun yıllar sonra geriye doğru baktıklarında belli bir doyumunu sağlayacakları değerlerin neler olduğu gibi soruların cevabı bir örgütün misyonunu oluşturur. Erdem (2005) misyonu; bir örgütün kendine benzeyen diğer örgütlerden ayrılmasını sağlayan uzun vadeli görev ve amaçlar olarak tanımlamıştır.

Çalışmamızın kapsamı YÖK ve üniversiteler olduğu için bu örgütlerin hedeflerini öğrencilerine de aktarması gerektiğini belirtmek gerekir. Özellikle bir eğitim kurumu olan üniversitelerde öğrenciler ana unsur olmalarından dolayı bu durum daha da önemli hale gelmektedir. Doğramacı (2000) üniversitelerin fonksiyonlarını;

- Eğitim-öğretim
- Temel bilimsel araştırmalar
- Toplumsal hizmetler

Olarak üç kategoriye ayırmıştır.³ Gürüz (2001), bu belirlenen fonksiyonlar arasında birinin ağırlıklı olarak daha işlevsel olduğunu ve bu işleve göre örgütlendiğini belirtmiştir.

Ülkemizdeki yükseköğretim kurumlarının görev ve misyonlarına baktığımızda yukarıdaki işlevlere paralellik gösteren bir durum söz konusudur. 1982 Anayasası'nın 130. ve 2547 sayılı yasanın 4. maddesinde üniversitenin işlevleri başlıklı bölümde yukarıda belirtilen üç işlevin hedeflendiği görülmektedir. Ancak bunlar günümüzde iç içe girmiş haldedir (Ramazanoğlu ve Bahçeci, 2006). Bu paralellığe rağmen askeri darbelerde üniversitelerin görev ve misyonları dışında darbecilerle işbirliği yaptığı görülmektedir. Bunun en bariz örneğini 28 Şubat darbesinde görmekteyiz. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde bu konu somut örneklerle açıklanacaktır.

Oysa Başkan'ın (2000) üniversitelerin işlevleri hakkında ifade ettiği gibi, günümüz dünyasında bilgedeki artış ve yükseköğrenim görenlerin sayısında meydana gelen yükseliş yükseköğretim kurumlarının topluma yön verme sorumluluğunu artıran olgulardır. Bununla birlikte günümüzdeki çelişki ve paradoksların birçoğu da üniversitelerde bulunmaktadır. Yükseköğretimin gelişmesi, toplumun işlevlerini yerine getirmesi, ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal olarak görevlerini yerine getirmesi gibi görevleri ortaya çıkmıştır.

2. Türkiye'de Askeri Darbeler ve Nedenleri

Türkiye'de modern anlamda asker-siyaset ilişkisi İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) ile başlamıştır. İTC, sahip olduğu dinamik yapı, örgütlenme şekli, arkasındaki ordunun gücü ve içerisinde var olan silahlı fedailerıyla orduyu siyasetin merkezine koymayı başarmıştır (Uyar, 2020). Orduyu siyasetin merkezine oturtan İTC ilk askeri darbeyi 1913'te Babıali Baskını olarak tarihe geçen olayla gerçekleştirmiş ve bunun sonucunda hükümeti ele geçirmiştir. Buna benzer durumlar Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine kurulan Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. 27 yıllık Tek Parti iktidarı sonrası 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti 27 Mayıs 1960 yılında askeri darbeye yönetimden el çektilmiş, bunu 12 Mart 1971 muhtırası, 12 Eylül 1980 darbesi, 28 Şubat 1997 Postmodern Darbesi, 27 Nisan 2007 E-Muhtırası ve 15 Temmuz 2016 tarihinde FETÖ tarafından gerçekleştirilen askeri kalkışma takip etmiştir. Bu darbeler ve kalkışmalar ile ülkede

³ Bunlara ek olarak toplumsal değişmelere paralel olarak üniversitelerde yeni misyonlar gelişmiştir. Bunlar arasında konumuz açısından özellikle dikkat çeken hususlar; Kadın ve erkekler için eşit haklar, etnisite, kültürü, dini ne olursa olsun bütün bu gruplar arasında şiddet içermeyen, barışa ve anlayışa dayalı entelektüel ve ahlaksal gelişmeyi artırmak ve herkes için eğitim misyonuyla hareket etmektir. Daha fazla bilgi için bkz. Gülsüm Başkan, Yirmibirinci Yüzyılda Yükseköğretim Vizyon ve Eylem.

yerleştirilmeye çalışılan demokrasi sık sık kesintiye uğratılmış ve Türkiye'nin demokratik açıdan gelişimi sürekli engellenmeye çalışılmıştır.

1960 darbesinin ardından 1961 yılında Milli Birlik Komitesi tarafından Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) iç hizmet işleyişine ilişkin çıkarmış olduğu 211 sayılı İç Hizmet Kanunu ile TSK'nın bazı görevlerini şu şekilde belirtmiştir (Halit, 2005):⁴

- Türk yurdunu ve anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni kollamak ve korumak (35. Md).
- Harp sanatını öğrenmek ve öğretmekle vazifelidir. Bu vazifenin ifası için lâzım gelen tesisler, teşküller ve tedbirler alınır (36. Md).

İç Hizmet Kanunu'nun bu maddeleri darbeler zemin hazırlamış ve ordunun darbeleri meşrulaştırıcı gerekçeleri haline getirilmiştir. Bundan dolayı Öcal'ın (2009) da ifadesiyle Türkiye çok partili siyasal hayata geçtikten sonra neredeyse her on yılda bir askeri darbeye karşılaşmıştır. Bu darbeler bazen fiilen silah zoruyla el koyma şeklinde, bazen de muhtıra vermek suretiyle gerçekleşmiştir. Ancak bunlardan 28 Şubat'ın yeri ayrıdır. 28 Şubat diğer darbe süreçlerinden farklı gelişmiş, asker doğrudan silah kullanmak yerine öncesinde bir kamuoyu oluşturmuştur. Ordu devletin kurumlarını kendi isteği doğrultusunda mevcut seçilmiş yönetime karşı kullanmış ve bu yolla sonuca gitmeyi tercih etmiştir. Öcal (2009) Türkiye'deki askeri darbelerin meydana gelme sebeplerini şu şekilde gruplandırmıştır:

- Osmanlının geleneksel yapısının mirası
- Ordunun kendine has yapılanması ve niteliği
- Ülkedeki siyasi sistemin ve siyasetçilerin gelişmişlik seviyesi
- Dış faktörler
- Sosyolojik kültürel ve ekonomik nedenler

Uyar (2020) ise, Türkiye'de yapılmış olan askeri darbeleri iç ve dış dinamikler ekseninde ele almıştır. Uyar'a göre (2020), ekonomik istikrarsızlıklar, sağ-sol cepheleşmesi, laik-İslamcı kutuplaşması, milliyetçi ayrışmalar gibi faktörler darbelerin iç dinamiklerini oluştururken, ABD ve NATO etkisi de darbelerin dış dinamikleri arasında yer almaktadır. Uyar'ın ifadesine göre iç dinamiklere dış dinamiklerin eklenmesiyle birlikte darbeler gerçekleşmektedir.

Darbeler türü ne olursa olsun öncelikli olarak egemenlik hakkına, sonrasında ise sivil iktidara karşı gerçekleştirilen olaylardır. Darbeler seçimlerin bir önem taşımadığını, meclisin çok önemli bir organ olmadığını, siyasi partilerin programlarının ne olduğu ve ne içerdiğinin bir önemi olmadığını gösteren olaylardır. Bu aynı zamanda darbeyi gerçekleştiren iradenin istekleri doğrultusunda bir hareket alanı dışında hiçbir partinin iktidar olamayacağını diğer adıdır (Eğitim Bir-Sen, 2014, s.8).

Türkiye'de ordu yaptığı darbelerde kimi zaman belli grupların desteğini arama yoluna gitmiş, kimi zaman da kendini devletin asıl kurucusu ve kollayıcısı olarak gördüğünden doğrudan müdahale yolunu seçmiştir. Hangi durumda olursa olsun ordu her zaman bu müdahalelerini meşru görmüştür (Tunahan, 2015). Ancak 28 Şubat Postmodern Darbesinde ordu müdahaleyi sadece kendi nezdinde meşru görmesinin dışında ayrıca bir kamuoyu desteği oluşturmak için de çeşitli kurumların desteğini alma yoluna gitmiş ve bu yolla toplum nezdinde darbeyi meşrulaştırmaya çalışmıştır. Bu kurumlardan olan YÖK ve üniversiteler süreçte aktif rol oynamış ve darbeyi meşrulaştırma çabaları içerisinde bulunarak bir kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır. Bundan dolayı da YÖK ve üniversiteler Türk Silahlı Kuvvetleri ile birlikte hareket etmiş ve TSK tarafından kendilerine gönderilen kararları uygulamaya çalışmışlardır. Özellikle de başörtüsü konusunda Milli Güvenlik Kurulu'nda (MGK) alınan kararları uygulama konusunda yeri geldiğinde çok sert müdahalelerde bulunmuşlardır.

2.1. 28 Şubat Postmodern Darbesinin Özelliği ve Darbeyi Doğuran Nedenler

Türkiye'de modernleşme merkez-çevre birlikteliği ile yürütülen bir süreç olmaktan tamamen uzak bir görüntü çizmiş, merkezi otorite çevreyi sürekli dışlar bir vaziyet içerisinde olmuştur. Ancak 12 Eylül darbesi sonrası yaşanan gelişmeler çevrenin merkeze yakınlaşmasıyla sonuçlanmış, farklı kimlikler merkeze yaklaşıncaya bu, merkezi otorite tarafından tehlike olarak görülmeye başlanmıştır. 28 Şubat'a giden süreçte merkeze yaklaşan en etkin kimlik, İslami kimlik olduğundan (Göle, 2000) bu kesim merkez tarafından irtica adı altında tehlikeli olarak etiketlenmiş ve süreç laiklik ekseninde bu kesime karşı başlatılmıştır.

Daha önce de belirtildiği gibi 28 Şubat darbesinin en önemli özelliği askerin yönetime doğrudan el koyma yerine böyle bir durumda yapılacak olanları sivil kurumlar aracılığıyla yapmış olmasıdır. Bununla ulaşılmak istenen hedef, biçimsel manada demokrasinin muhafazası ve siyaset alanının sakıncalı siyasi aktörler tarafından doldurulmasını engelleyerek bunun sürekliliğini ve kurumsallaşmasını sağlamak olmuştur. Bu nedenledir ki süreç için Postmodern ismi kullanılmış ve irtica ile mücadele adı altında irtica ile irtibatlandırdıkları hükümete karşı mücadele amaçlanmıştır. Tüm bunlar bu darbeden ekonomik, sosyal ve siyasal olarak kimlerin etkilendiğini bize göstermektedir (Özipek, 2005, s.640).

⁴ Daha detaylı bilgi için bkz. 211 Sayılı İç Hizmet Kanunu.

Refah-Yol hükümetinin yıkılmasına yol açan, askeri bürokrasinin ağırlıkta olduğu ve bunun yanında siyaset dışı güçlerin de süreçte aktif olarak yer alıp siyasetin yeniden şekillendirildiği bir darbe olan (Aktaran, Özipek, 2005, s.640; Erdoğan, 199, s.43) 28 Şubat sürecinin tam olarak ne zaman başladığı konusunda net bir tarih verilemese de sürecin RP'nin yükselişiyle başladığı söylenebilir (Akin, 2016). Bunun yanısıra Merkez-Sağ ve Merkez-Sol partileri arasında yaşanan parçalanmalar, 1994 yılında meydana gelen ekonomik kriz, laik ve İslamcılar arasında meydana gelen siyasi cepheleşme, Refah Partisi'nin laiklik ve Batı karşıtı söylemleri ile sekiz yıllık kesintisiz eğitim tartışmaları sürecin önemli gelişmeleri olduğunu söylemek mümkündür (Uyar, 2020). Bölükbaşı (2012), tüm bu nedenlerin ancak bir tetikleyici işleve sahip olabileceğini, asıl nedenler olarak “*Otantik Anadolu burjuvazisinin modern burjuvaziye meydan okuyacak kadar güçlenmesinde ve Milli Görüş'ün Soğuk Savaş döneminde siyasete gerektiği kadar uyum sağlayamamasında aramak gerektiğini*” söylemektedir.

28 Şubat'ı değerlendirdiğimizde bulunduğumuz konuma göre farklılıklar ortaya çıkmaktadır. “28 Şubat'ın aktörlerinden misiniz yoksa maliyetine katlananlardan mısınız?”, “Demokrasiyle iktidara gelmiş bir yönetimin dışarıdan müdahaleyle iktidardan olmasına karşı mısınız yoksa böyle bir durumun gerekli olduğuna inananlardan mısınız?” gibi birçok soru 28 Şubat'a bakışımızı değiştirmektedir. Bundan dolayıdır ki kimisine göre 28 Şubat demokrasiye balans ayarı, kimisine göre ordu dışındaki kurumların sürecin aktörü olarak kullanılmasından dolayı sivil bir darbe, kimisine göre de klasik darbelerde görülen meclisin kapatılmasının gerçekleşmemesi ve bir iki parti dışında parti kapatmalarının olmamasından dolayı bunun bir darbe olmadığı öne sürülmüştür (Kongar, 2000, s.89-112). Ayrıca 28 Şubat'ta daha önceki darbelerde görülen fiziksel şiddet uygulanmamış, psikolojik baskıyla belli bir kesim sindirilmeye çalışılmıştır (Özkaya, 2012, s.519). Durum ne olursa olsun özünde ülkeyi korumakla ve askeri faaliyetlerle vazifeli Türk Silahlı Kuvvetleri ile ülkede her zaman siyasal alanın şekillenmesinde elindeki bürokratik gücü kullanan laik kesim seçimle işbaşına gelmiş bir hükümete karşı harekete geçmiştir. Türk Silahlı Kuvvetleri; basın-medya kuruluşlarını, sermayeyi, sendikaları, yargıyı ve yükseköğretim kurumlarını sürecin içerisinde aktif olarak kullanmış ve bu kurumlar aracılığıyla silah kullanmadan darbeyi gerçekleştirmiştir. Silah kullanmadan bu kurumlar aracılığıyla kamuoyunu yönlendirerek darbeyi meşru bir zemine oturtmaya çalışan ordu, anayasal açıdan bir meşruiyet krizi oluşturmamış olsa da seçilmiş bir hükümeti dayatmalarla görevinden etmesi 28 Şubat'ı gerçekleştirenlerin demokratik ilkelere ve hukuk devleti anlayışına uygun hareket etmediğini göstermektedir.

2.2. 28 Şubat Darbesi'nde YÖK ve Üniversiteler

Türkiye'de askeri darbelerin hemen sonrasında oluşturulan ara rejimlerde otoriteye ilk hizmet eden kurumlardan biridir üniversiteler. Bunun nedenlerini incelediğimizde tarih bizi 1933 yılındaki Dar'ül Fünun tasfiyesine kadar götürmektedir. Bu tarihte yapılan tasfiyeyle birlikte üniversiteler bilim üreten kurumlar olmaktan çıkmış ve resmî ideolojinin yeniden üretilmesi için bir misyon yüklenmiştir. Bu nedenden dolayıdır ki bazı askeri darbede kendinden beklenen görevleri ifa etmiştir. Öncesinde yaşanmış askeri darbelerde olduğu gibi 28 Şubat Darbesi'nde de üniversiteler otoriteye hizmet etmiş ve kendinden beklenen görevleri yerine getirmiştir (Özipek, 2012, s.169-170). Yükseköğretim üyeleri, tarihsel süreç içerisinde yükseköğretim üyeleri darbecilere yol göstermiş ama aynı zamanda darbecilerden de darbe yemiştir. Örneğin 27 Mayıs İhtilalinde darbecilere ön ayak olma görevini akademisyenler yapmış, 12 Eylül darbesinde de akademisyenler üniversiteden atılmıştır (Memiş, 2019). Aslında bu durum Osmanlı'dan beri süregelen bir gelenektir. Askerin kazan kaldırmasında ilmiye sınıfı bunu meşrulaştırmaya çalışmış ve bu durum Cumhuriyet Türkiye'sinde de devam etmiştir.

28 Şubat sürecinin aktörlerinden biri olan YÖK, kuruluşundan itibaren sürekli tartışmaların odağında olmuştur. YÖK'ü dönemselsel açıdan incelediğimizde farklılıklar karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Kemal Gürüz'ün başkanlığı döneminde gerek üniversitelerin özerkliği konusundaki tartışmalar gerekse de dönemin hükümeti Refah-Yol ile yaşadıkları problemler YÖK'ün en tartışmalı hale geldiği dönemlerdir. Refah-Yol hükümeti döneminde üniversiteler, YÖK ve Cumhurbaşkanı ortak hareket ederek hükümeti baskı altına almaya çalışmıştır. Oysaki Refah-Yol hükümeti öncesinde YÖK ve üniversiteler arasında özerklik tartışmaları yaşanıyordu. Refah Partisi'nin Doğru Yol Partisi ile koalisyon kurmasıyla birlikte bu tartışmalar rafa kaldırılmış ve laiklik ekseninde işbirliği yapan YÖK ve üniversiteler hükümete karşı birleşmişlerdir. YÖK, üniversiteler ve Cumhurbaşkanı işbirliğiyle üniversitelerde başörtüsü yasağı uygulanmış, öğretim üyeleri ve öğrenciler fişlenmeye başlanmıştır (Gür ve Çelik, 2011). Süreçte aktif rol üstlenen YÖK ve üniversiteler gerek kamuoyu oluşturmak gerekse de öğrenciler üzerinden izledikleri yollarla 28 Şubat Postmodern darbesinin önemli bir aktörü haline gelmişlerdir.

Bu süreçte Turgut Özal döneminde atanmış olan muhafazakâr dindar rektörler görevlerinden alınmış, yerlerine katı laikçi ve dindar kesime karşı toleranssız rektörler getirilmiştir. Hatta bu rektörlerin en başta gelen misyonu tasfiye etme göreviydi. Öyle ki “irticayla mücadele için bilime ara verilmesi” gibi bir durum meydana gelmişti (Özipek, 2012, s.171-172). Üniversiteler sürece Aralık 1996'da dâhil olmaya başlamış, ilerleyen tarihlerde üniversiteler önce “Rektörler Deklarasyonu”, sonrasında da TÜRK-İŞ ile birlikte hükümete uyarı mahiyetinde miting düzenlenmiştir (Akin, 2016). 28 Şubat Darbesi'ni gerçekleştirenler yargı, bürokrasi, sivil toplum kuruluşları gibi YÖK ve YÖK'ün sıkı denetimine tabi olan üniversiteleri de yanına alarak darbeye meşruiyet zemini kazandırmaya çalışmışlardır.

2.2.1. Kamuoyu Oluşturma ve Yönlendirme

Askeri darbelerde hem Türkiye’de hem de dünyada bilinen klasik yöntemlerin aksine silah kullanmak yerine devletin önemli kurumlarını kullanmak suretiyle kamuoyu oluşturarak daha etkin bir yöntem kullanılmaya başlanmıştır. Artık ordu, halkın tepkisini çeken silahlı yöntemler yerine medya ve bürokratik yapıları kullanarak bu tür girişimlerini sürdürme yolunu seçmiştir (Öcal, 2009). Bu aynı zamanda içerde ve dışarıda “demokrasiden uzaklaşmadı” izlenimini uyandırmak için de başvurulan bir yoldur.

Tarihin belli zamanlarında ve belli toplumlarda işler kötüye gittikçe sürekli bir suçlu oluşturma yoluna gidilmiştir. Örneğin Ortaçağ Avrupa’sında büyücüler, Hitler Almanya’sında Yahudiler gibi. Bu suçlu/suçlular birçok kişi için düşman niteliğine sokulmakta ve ulus için büyük bir tehlike olarak gösterilmektedir. Bunlar ülkenin devamlılığı açısından da tehlikeli görüldüğünden karşılarında birleşmesi zorunluluk halini almakta ve ortadan kaldırılmaları gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Olaya bu çerçeveden bakıldığında Türkiye’de de bu yolla düşman ya da düşmanlar üretilmiş ve sorunların çözümü için düşmanın ortadan kaldırılması inancı bu yaratılan düşmana karşı harekete geçilmesine yol açmıştır (Öcal, 2009). Tam da bu noktadan hareketle 28 Şubat’a giden süreçte Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından kullanılan ve süreçte aktif rol alarak kamuoyu oluşturmak ve öğrenciler üzerinde baskı kurmak için devreye giren YÖK, Dural’a göre (1996) yasakçı politikalarından dolayı 28 Şubat’ın etkili aktörlerinden biri olmuştur.

2.2.2. Öğrenciler Üzerinden Sürece Müdahale

28 Şubat tarihli Milli Güvenlik Kurulu kararlarında eğitim-öğretimin yeniden dizayn edilmesi için alınan kararların uygulanması aşamasında YÖK ve üniversiteler devreye sokulmuştur. Bu kurumlar MGK kararları doğrultusunda hareket ederek yükseköğretime erişimde sınırlar getirmiştir. YÖK ve üniversiteler asli görevlerini bir kenara bırakarak ideolojik kararlar almış ve yasakların, baskıların, ideolojik tartışmaların odağı haline gelmiştir. Üniversiteleri baskı altına alan ve onları militarist birer kurum haline getirmeye çalışan YÖK dönemin en etkili aktörü olmuştur (Demir, 2008).

YÖK ve üniversiteler 28 Şubat sürecinde süreç yanlısı bir tutum takınarak hükümete karşı durmuş, Refah Partisi’nin başörtüsü hassasiyetine karşı üniversitelerin bu konudaki yasakçı tutumundan dolayı Refah Partisi ile üniversiteler arasında gerilime yol açmıştır. Üniversiteler bu yasakçı tutumuna bir de ikna odalarını ekleyerek süreçte aktif rol oynamıştır (Işık 2018). Üniversitelerde 28 Şubat sürecinin başörtüsü yasağı üzerinden başlaması aslında sürecin irtica üzerinden başlatılarak, bunun da en bariz bir şekilde kendini kılık kıyafet yasağıyla göstermesinin bir tezahürüdür (Eğitim Bir-Sen, 2014). Yasakçı zihniyetin en ateşli savunucuları olarak başı çeken bazı üniversiteler, ikna odaları kurarak başörtülü öğrencilerin başlarını açmaları için yoğun bir baskı uygulamışlardır.

Üniversite literatürüne bu dönemde giren ikna odaları, üniversite yönetimleri tarafından başı örtülü kız öğrencileri, başörtüleri ve eğitimleri arasında bir tercih yapma zorunluluğuna itmiştir (Eğitim Bir-Sen 2014: 7). Aynı dönemde İstanbul Üniversitesi sakallı ve türbanlı öğrencileri kampüse almamış, bunun üzerine içeri girmeye çalışan öğrencilerin içeri alınmaması için çevik kuvvet çağrılarak öğrencileri engellemeye çalışmıştır (Aktaran Çiftçi, 2022; Tezcan ve Yılmaz, 1997). Bu tür uygulamalarla dönemin üniversite yöneticileri eğitimde eşitlik ve herkes için eğitim ilkelerini kendi ideolojileri yüzünden ortadan kaldırmışlardır.

Bu konuda İstanbul Üniversitesi rektörü Kemal Alemdaroğlu, YÖK’ün 20 Şubat 1998 yılında yayınlamış olduğu Kılık Kıyafet Genelgesi’ne dayanarak rektörü olduğu üniversitede sakallı ve türbanlı öğrencilerin öğrenim göremeyeceğini belirterek öğrencilerle üniversite yönetimi arasındaki gerilimi tırmandırmıştır (Kocabaş, 1998, s.24-25).

28 Şubat sürecinde üniversitelerde sadece öğrenciler değil, akademisyenler de baskı altına alınmış ve birçok mağduriyetler yaşanmıştır. Görevinden uzaklaştırılan, soruşturmayla tabi tutulan ve gözetlenen birçok akademisyen bu süreçten etkilenmiştir (Özipek, 2012, s.73). Süreçte üniversitelerdeki özgürlük alanı kaybolmuş, resmi ideolojiye ters düşen çalışmalar engellenmiştir. Yaşanan bu atmosferde mekanizmanın bir parçası olmayı reddeden tüm akademisyenler hak ihlallerine uğramış, İslami kesimden olan akademisyenler bu durumdan daha çok etkilenerek mağdur edilmişlerdir (Özipek, 2012, s.170).

2.2.3. Üniversitelerin 28 Şubat Desteği: Başörtüsü Yasağı ve İkna Odaları

12 Eylül Darbesi sonrası kurulan YÖK, başörtüsünü yasaklamış daha sonra bu yasağı kaldırmıştır. Ancak bu yasak 7. Cumhurbaşkanı Kenan Evren tarafından irtica bahanesiyle tekrar uygulamaya konulmuştur. Dönemin Başbakanı Turgut Özal’ın girişimleriyle bu yasak yasayla kaldırılmaya çalışılmış olsa da gerek Cumhurbaşkanı’nın vetoları gerekse de Anayasa Mahkemesi’nin iptal kararları nedeniyle kısmi bir serbestlik dışında yasaklamalar devam etmiştir (Çiftçi, 2022). Bu yasaklamalar hukuki dayanaklardan yoksun olduğu gibi yasal dayanaklardan da yoksundur. Çünkü konuyla ilgili düzenlemelere baktığımızda karşımıza 1925 yılında çıkartılan “Şapka İktisası Hakkında Kanun” ile 1934 yılında çıkartılan “Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun” çıkmaktadır. Her iki kanunda da başörtüsünün giyilemeyeceğine işaret eden herhangi bir emare bulunmamaktadır. Bu kanunların yanı sıra 1981 yılında çıkartılan “Milli Eğitim Bakanlığı ile Diğer Bakanlıklara Bağlı Okullardaki Görevlilerle Öğrencilerin Kılık Kıyafetlerine İlişkin Yönetmelik”te de ilgili okullar için yasaklama getirilmiştir. Yükseköğretim kuruluna bağlı özerk statüdeki üniversitelerin bu kapsamda düşünülmesi dönemin

aktörleri tarafından yönetmeliğin amacı dışında yorumlandığını göstermektedir. Yine 1982’de “Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Çalışan Personelin Kılık Kıyafetine Dair Yönetmelik” de adından anlaşılacağı üzere personelin kılık kıyafetiyle ilgili bir düzenlemedir ve üniversite öğrencilerine uygulanması düzenlemenin özüne aykırıdır.

Türkiye gündemine ilk kez başörtüsü meselesinin girişi 1964 yılında İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi’ni birincilikle bitirmiş olan başörtülü bir öğrencinin mezuniyet konuşmasının engellenmesiyle başlamış, yasak ile ilgili ilk hukuki düzenleme ise 1981 yılında yapılmıştır (Cindioğlu, 2010, s.33). 1967 yılında ise Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde yapılan bir eylemle başörtüsü meselesi gündemi devam etmiş, 1997 yılında Anayasa Mahkemesi’nin almış olduğu bir kararla yasaklanmış, ancak 2008 yılında yapılan anayasa değişikliğiyle serbest hale gelmiştir (Toruk, 2011).

Türkiye’nin gündemini uzunca yıllar meşgul eden ve toplumda kutuplaşmalara yol açan ana eksen sorunların başında gelen (Başkan, 2009) başörtüsü meselesi dünyada hiçbir ülkede Türkiye kadar üzerinde bu kadar tartışılan bir mesele olmamıştır. Bu aynı zamanda Türkiye’nin hem birinci hem de gündemden düşmeyen önemli bir meselesi halini almıştır (Toruk 2011). Türkiye’de başörtüsü meselesinin gündemde bu kadar uzun süre tutulması ve tartışılmasında şüphesiz ki üniversitelerin rolü büyüktür. Çeşitli dönemlerde birçok kurumun baskısı altında hareket eden üniversiteler zaman zaman orduyla birlikte hareket etmiş ve başörtüsü yasağında etkin aktörlerden biri olmuştur. Yasak sadece üniversiteye alınmamakla kalmamış aynı zamanda not kırma tehditleriyle de farklı bir boyutta tezahür etmiştir (Genç ve İlhan, 2012).

Türkiye Batı’nın aksine modernleşme sürecini kendi iç dinamiklerinin harekete geçmesiyle değil, Batı’ya kopyalayarak devlet otoritesi tarafından uygulamaya çalışmış ve bu da devletle toplum arasında çatışma alanları yaratmıştır. Başörtüsünün bir sorun olarak Türk toplumsal hayatına girmesi bu tip bir modernleşme şekline bağlanmış ve böyle bir durum toplumun farklı kesimleri arasında çatışmalar meydana getirmiştir. Bu bir yandan modernleşme sürecinin inşası için mücadele edenlerle diğer yandan kendini bu modernleşme sürecinin içerisinde bulan halk kitlelerinin karşı karşıya gelmesidir. 28 Şubat Postmodern Darbesi olarak tanımlanan süreçte öğrencilerin üniversitelere başörtüsüyle girmelerini yasaklayan bürokratik oligarşi, bununla başörtüsünü kamusal alandan dışlamaya çalışmıştır. Kendini her şeyi bilmeye muktedir sayan söz konusu bürokratik oligarşi, halkın cahil olduğunu, politika üretme süreçlerinde halkın bulunmasının gerekli olmadığını, halk için neyin yanlış neyin doğru olduğuna karar verecek ve bu doğrultuda devletin ana ilkelerini belirleyecek olanın kendileri olduğunu düşünmüştür (Başkan, 2009, s.109-134).

Yukarıda ifade edilen anlayışa göre politika üretme sürecinde halkın onayının alınmasına gerek görmeyen bürokratik oligarşi, politika üretme sürecine dâhil edilmemesi gerekenlerin başında başörtülülere görmüştür (Başkan, 2009, s.109-134). Tam da bu noktada RP ve üniversiteler arasındaki gerilimin çıkış noktasını başörtüsü meselesi oluşturmuştur. RP’nin başörtüsü konusundaki hassasiyeti ile üniversitelerin bu konudaki tavrı gerilimi artırmış ve tartışmaların alevlenmesine yol açmıştır (Işık, 2018).

Normlar hiyerarşisine göre herhangi bir düzenleme kendi üstündeki norma aykırılık teşkil edemez ilkesine rağmen 28 Şubat sürecinin akabinde yasaklar genelgeler aracılığıyla yürütülmüştür (Altınöz ve Saka, 2011). 28 Şubat tarihli MGK toplantısının kararları doğrultusunda üniversitelerde İslami kesime karşı baskıları artırmış; başörtüsü, saç, sakal ve kılık kıyafet konusunda belli bir yaşam tarzını seçen insanlara karşı üniversite yönetimleri tarafından mücadele başlatılmıştır (Ceylan, 2012, s.82). Başörtüsü yasağının sistemli bir şekilde hayata geçmesi İstanbul Üniversitesi tarafından gerçekleştirilmiş (Kerem, Yılmaz, v.d. 1999, s.45), dönemin İstanbul Üniversitesi rektörü Bülent Berkarda üniversitelerdeki başörtüsü yasağını başlatmış ancak bu uygulama en keskin bir şekilde 1997-2005 yılları arasında İstanbul Üniversitesi rektörü Kemal Alemdaroğlu tarafından uygulanmıştır (Özer, 2005, s.29-30). 1997 yılında rektörlüğe gelen Kemal Alemdaroğlu, öğretim üyeleriyle yaptığı toplantıda ‘ilmi çalışmalarla değil ülkenin en büyük sorunu olan başörtüsü sorunuyla uğraşın’ talimatını vermiştir (Kerem, Yılmaz, v.d. 1999, s.45). Bu konudaki kararlılığını yayınladığı bir genelge ile de netleştirmiştir. Ateş (1999, s.207), İstanbul Üniversitesi’ni başörtüsü yasağı uygulamasının pilot üniversitesi olarak nitelendirmiş, Alioğlu (2022, s.32), İstanbul Üniversitesi’nin bu yasakçı tutumunun Anadolu’nun diğer üniversiteleri tarafından örnek alındığını ve buralarda da yasakçı uygulamaların başladığını ifade etmiştir.

Yükseköğretim kurumları tarafından uygulanan başörtüsü yasağı Türkiye’deki herhangi bir yasa tarafından meşru gösterilecek bir yanı olmamasına rağmen (Altınöz ve Saka 2011) dönemin YÖK Başkanı Kemal Gürüz, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanan bir genelgeye dayanarak üniversite yönetimlerine başörtülü öğrencilerin üniversiteye alınmama talimatı vererek başörtüsünün üniversitede yasaklanmasını istemiştir (Toruk, 2011). Anayasa’da kadınların kılık kıyafeti konusunda hiçbir kurum ya da amire müdahale etme, karar alma ve yasaklama gibi bir yetki tanınmamış, bu konuda düzenleme yapma yetkisi anayasa, uluslararası antlaşmalar, kanunlar, tüzükler ve yönetmeliklere bırakılmıştır (Altınöz ve Saka 2011). Buna rağmen başörtüsü yasağında uygulayıcı konumda olan amirler, rektörler, öğretim üyeleri sorumluluktan kaçmak için yasayla bu işi yaptıklarını söylemiş, ancak yasanın sınırlarını istedikleri gibi çizme keyfiyetini göstermeyi ihmal etmemişlerdir (Işıker, 2011). Bunun en net örneklerinden bir tanesi olan İstanbul Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Yüksekokulu Hemşirelik Bölümü’nde okuyan tesettürlü öğrencilerden otuzu başını açmadığı için toplu bir şekilde derslerden bırakılmalarıdır (MAZLUMDER, 1998, s.161). Bu olaylardan önce 1994 yılında 380 kadın akademisyen Tansu Çiller’e başörtülü öğrencilerin eğitim özgürlüğünü kısıtladıklarını belirten bir mektup yazmışlardır (MAZLUMDER, 1998, s.131). 1995 yılında Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Meslek Yüksekokulu mezuniyet törenine başörtüsüyle gelmek

isteyen öğrenciler engellenmiş, konuşmaya çalışan başörtülü öğrencilerin ağız kapatılarak konuşma haklarının olmadığı söylenmiştir. Hatta törende bulunan üniversite yönetimi tarafından başörtülü öğrencilerin kesinlikle konuşma yapmaması gerektiği yönünde emirler verilmiştir (www.youtube.com, erişim tarihi 05.08.2023). Başörtülü öğrencilerin diğer bazı öğrenciler tarafından engellenmesi ve orada bulunan yöneticiler tarafından konuşturulmamaları gerektiği yönünde emirler verilmesi, bu durumun önceden planlanmış olduğu şüphesini uyandırmaktadır.

Tüm bu olaylar 28 Şubat'a giden sürecin bir yapı taşı olma özelliğini taşımıştır. Işker (2011) bu tür olayların sıklıkla 28 Şubat döneminin başladığını ve bu dönemde olayların daha yaygın bir hal alarak mağduriyetleri artırdığını belirtmiştir. Toruk (2011), 1998 yılına gelindiğinde disiplin suçu alanların dışında başörtüsü yasağına uymadığı gerekçesiyle üç bine yakın öğrencinin okuldan uzaklaştırıldığını, 1999 yılında bu yasakların açık öğretim fakültelerini, 2001 yılına gelindiğinde ise özel üniversiteleri de kapsayacak şekilde genişletildiğini ifade etmiştir.

Uluslararası bir sözleşme olan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin eğitim hakkını düzenleyen Ek. 1 Protokol 2. Maddesi⁵ ile özel yaşama saygı, din ve vicdan hürriyeti, düşünce özgürlüğü gibi alanları düzenleyen 8, 9 ve 10. maddeleri bu yasaklarla açıkça ihlal edilmiştir (Altınöz ve Saka, 2011). 1982 tarihli anayasamızın temel hak ve hürriyetleri düzenleyen 13. Maddesi, bu hak ve hürriyetlerin ne şekilde kısıtlanabileceğini ve bu kısıtlamanın bir kanunla olabileceğini, bu kanunun demokratik toplum düzenini ihlal edecek bir niteliğe sahip olmaması, bu temel hak ve özgürlükleri kullanırken üçüncü kişilerin hak ve yükümlülüklerini kısıtlamayacak şekilde kullanılmasını gerektirir. Buna rağmen başörtüsü yasağının kanunda belirtilen herhangi bir dayanaktan yoksun olarak uygulandığı görülmektedir (Altınöz ve Saka, 2011).

Başörtüsü üzerinden üniversitelerin sürece dâhil olmaları ve süreci yönetme rollerine bakıldığında, toplumu laik-dinci ekseninde kutuplaştırmaya götürdüğü ve ülkenin geleceği ve ulus bütünlüğü gibi argümanlarla irtica karşıtı bir kamuoyu oluşturma çabası içerisine girilmiş olduğunu söylemek mümkündür. Yasaklara karşı direnen öğrencilere kolluk kuvvetleriyle müdahale yolu açılmış, ayrıca ülkenin kaotik bir ortama sürüklenmesine yol açarak askerinin müdahalesi meşrulaştırılmaya çalışılmıştır.

28 Şubat sürecinde insanların yaşam tarzlarına müdahalenin en açık örneklerinden birini oluşturan ikna odaları İstanbul Üniversitesi tarafından başlatılan ve akademisyenler aracılığıyla öğrencilere psikolojik şiddetin uygulandığı bir yöntem olarak tarihe geçmiştir (Işık, 2018). Öğrencilere eğitim ve başörtüsü arasında tercih yapmaları yönünde sözde ikna etme ancak özü itibarıyla öğrencilerin başlarını açmaları konusunda baskı uygulanan bu odalarda öğrencilere dayatmalarda bulunulmuş ve aksi yönde davranışlarının burslarının kesilmesi gibi tehditlerde bulunularak insan haklarına aykırı eylemlerde bulunulmuştur.

Psikolog, polis ve akademisyenler tarafından uygulanan (Eraslan, 2007, s.138) ve adına ikna odaları denilen ancak ikna etme gibi bir amaç taşımayan, dayatmacı ve karşı tarafı düşman olarak gören bu yöntemle psikolojik baskılar uygulanmış ve bu odalar birer propaganda aracına dönüştürülmüştür (Özer, 2005, s.26).

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadroları Osmanlı'nın son dönemlerindeki modernleştirme politikalarını miras almış ve toplumu üstten dayatmalarla şekillendirmeye çalışmıştır. Gerek erken cumhuriyet döneminde gerekse de çok partili siyasal hayata geçildikten sonraki dönemde yapılan baskı ve askeri müdahalelerle toplum dizayn edilmeye çalışılmış ve halka rağmen halk için dayatmacı politikalar uygulanmıştır. 28 Şubat, halkın benimsediği değerler karşısında ordunun ve ordu tarafından örgütlenmiş kurumların halkın değerlerini hiçe sayarak darbe yaptığı bir süreçtir. Bu darbeler genellikle büyük kayıplarla sonuçlanmış ve ülkede ekonomik, siyasal ve sosyal gerilemeler yaşanmıştır.

Ülkemiz hariç dünya genelinde tarihin hiçbir döneminde özgürlükler üniversiteler tarafından kısıtlanmamıştır (Aktay, 2012, s.34). Türkiye'de bir kesim için üniversitelere girişlerinin engellenmesi ve özgürlüğü kısıtlayıcı uygulamalar hiçbir dönemde görülmemiştir. Ancak ülkemizdeki üniversiteler asıl amaçlarını bir kenara bırakıp siyasal ve ideolojik saplantılarıyla büyük mağduriyetler meydana getirmiştir.

Başörtüsü yasağına yönelik uygulamaların hukuki bir zeminden yoksun olduğunu anlamak için anayasaya ve yasalara bakmakta yarar vardır. Buna rağmen yükseköğretim kurumları yasakçı tavırlarından vazgeçmemiş ve bu yasaklarına dayanak olarak Anayasa Mahkemesi ve Danıştay'ın vermiş oldukları kararları göstermişlerdir. Oysa anayasanın 125. Maddesinde; yargı makamlarının yasa yapma yetkilerinin olmadığı, ancak idari işlem ve eylemlerin hukuka uygunluğunun denetlemesiyle görevli olduğu, idarenin de yürütme görevini kanunlarda belirtilen usul ve esaslara göre yerine getireceği hükmü açıktır. Herhangi bir hakkın kısıtlanması ancak kanunla olabilir hükmüne rağmen yasakların kanunlara aykırı bir şekilde uygulanması ve TCK'nın 112. maddesine göre öğrencilerin eğitim haklarının ellerinden alınmasıyla suç işlenmiştir (Altınöz ve Saka, 2011, s.23).

⁵ Bkz. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Ek. 1 Protokol Madde 2

28 Şubat irtica adı altında İslami muhafazakâr kesime karşı yapılmış bir darbedir. Ancak bu süreçten sadece İslami muhafazakâr kesim etkilenmemiş, toplumun birçok kesimi bu olaylardan etkilenmiş ve ülke demokrasisi kesintiye uğramıştır.

Üniversitelerde uygulanan yasaklar, yasakçı zihniyet tarafından özellikle başörtülü öğrencilere karşı sert bir tavır takınmış ve başörtüsüyle okula ve dersliklere girmeye çalışan öğrencilere çeşitli zorluklar çıkartılmıştır. İstanbul Üniversitesi'nin Öğrenci Yönetmeliği'nin 9. maddesinde belirtilen derse alınmama şartı olarak öğrenim ücretini yatırmayıp kayıt yenilememe olarak belirtilmiş olmasına rağmen üniversite yönetimi kendi çıkarttıkları yönetmeliğe aykırı davranarak başörtülü öğrencileri derse almamıştır. Bu yasağın savunucuları başörtüsüyle derse girmekte ısrar edenleri ya yok yazmış ya da derse engel oldukları gerekçesiyle dersi işlememiş ve ilgili öğrencileri disipline sevk etmiştir. Tüm bu yasakçı uygulamalar gerek anayasamızın özüne gerekse de uluslararası hukuka aykırı faaliyetlerdir. Zira anayasamızın 10. maddesine göre "kimse rengi, ırkı, cinsiyeti, siyasi düşüncesi, dili, dini ve mezhebi gibi sebeplerle ayrımcılığa tabi tutulamaz". Bu hem kanun önünde hem de idari makamların iş ve işleyişlerinde geçerlidir. Yükseköğretim kurumları bu yasakçı uygulamalarını 28 Şubat 1997 yılındaki Milli güvenlik Kurulu'nda alınan kararlar doğrultusunda uygulamış ve bu darbeye askerle işbirliği yaparak darbenin sivil ayağını oluşturan aktörlerden olmuştur.

Oysa toplumsal hayatın kolaylaştırılması ve daha iyi bir yaşam alanı oluşturulması için var olması gereken ve çalışmanın başında da belirtildiği gibi misyon ve amaçları arasında eğitim-öğretim, temel bilimsel araştırmalar ve toplumsal hizmetler olan üniversiteler, bu amaçlarının dışına çıkmış, 28 Şubat Darbe sürecinde ve devamında ordunun talepleri doğrultusunda hareket etmiştir.

Etik Beyan ve Açıklamalar

1. Çıkar Çatışması Beyanı

Bu çalışmada çıkar çatışması yoktur.

2. Yazar Katkı Oranı Beyanı

Yazarın çalışmaya katkısı %100'dür.

3. Etik Kurul Bilgileri Beyanı

Tarafınca yapılan bu bilimsel araştırmada etik kurul kararı gerektirecek herhangi bir faaliyet/çalışma bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Akın, Ş.(2016). Darbeler ve Batı Medyası: 28 Şubat Darbesi Üzerinden Bir Analiz. Liberal Düşünce Dergisi, 84, s. 35–56.
- Aktay, Y. (2012). Bir İbret Konusu Olarak 28 Şubat. A. Babacan (Ed.), Binyılın Sonu/28 Şubat Süreklilik ve Kopuş C.III içinde. Pınar Yayınları: İstanbul.
- Altınöz, G.B., Can Saka, Y. (2011). Dünü Bugünü Yarınıyla Başörtüsü Meselesi. Arge Enstitü.
- Antalyalı, Ö.L. (2007). Tarihsel Süreç İçerisinde Üniversite Misyonlarının Oluşumu. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (6), s. 25–40.
- Ateş, T. (1999). Üniversiteler: Bitmeyen Şarkı. Ümit Yayıncılık, Ankara.
- Başkan, B. (2009). Başörtüsü Sorunu ve Meşrulaştırılmayan Yasakçılık. Liberal Düşünce Dergisi, 14(55), s.109–34.
- Bölükbaşı, M. (2012). Milli Görüş'ten Muhafazakar Demokrasiye: Türkiye'de 28 Şubat Süreci Sonrası İslami Elitlerin Dönüşümü. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi 1(2), s. 166–87.
- Ceylan, N. (2012). Sivas'ta Yaşananlar Bir Senaryonun Yürürlüğe Konuşuydu. A. Babacan (Ed.) Bin Yılın Son/ 28 Şubat: Süreklilik ve Kopuş Cilt II içinde. Pınar Yayınları: İstanbul.
- Çiftçi, Ş. (2022). 28 Şubat ve Sürecin Aktörlerinin Değerlendirilmesi. Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Edirne.
- Cindioğlu, D. (2010). Başörtüsü Yasağı ve Ayrımcılık: Uzman Meslek Sahibi Başörtülü Kadınlar. TESEV Yayınları: İstanbul
- Demir, R. (2008). Üniversitelerin Dünü, Bugünü, Yarını. Palme Yayınları: Ankara.
- Demirkol Özer, G. (2005). Psikolojik Bir İşkence Metodu Olarak İkna Odaları. Beyan Yayınları: İstanbul
- Diñer, Ömer. 1998. *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*. İstanbul: Beta Yayınları.

- Dogramacı, İ. (2007). Türkiye’de ve Dünyada Yükseköğretim Yönetimi. Meteksan A.Ş.: Ankara. <http://www.eminencecy.com/english/annousment/13>. Türkiye’de ve Dünya’da Yüksek Öğretim Yönetimi/ATT00035.pdf.
- Eğitim Bir-Sen. (2014). Rakamlarla 28 Şubat Raporu. Ankara. https://www.ebs.org.tr/ebs_files/files/yayinlarimiz/28_subat_rapor_web.pdf.
- Eraslan, S. (2007). 28 Şubat 1997’nin Hedefindeki Kadın Kimliği. 28 Şubat Postmodern Bir Darbenin Sosyal ve Siyasal Analizi içinde. Birey Yayıncılık: İstanbul
- Erdem, A. R. (2005). Üniversitenin Var Oluş Nedeni (Üniversitenin Misyonu). Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 17(17), s. 75–86.
- Erdoğan, Mustafa. 1997. *Rejim Sorunu*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Eren Alioğlu, I. (2022). Örtülü Gelişmeler: Başörtüsü Raporu Ekim 1998. Hukukçular Derneği: İstanbul.
- Genç, Ö. & Ebru, İ. (2012). Başörtüsü Yasağına İlişkin Değerlendirme ve Öneriler. TESEV Yayınları: İstanbul.
- Göle, N. (2000). La Laicite, l’espace Public et Le Defi Islamiste En Turquie. Confluences Mediterranee, 33(90), s. 85-93.
- Gürüz, K. (2001). Dünyada ve Türkiye’de Yükseköğretim - Tarihçe ve Bugünkü Sevk ve İdare Sistemi. ÖSYM Yayınları: Ankara.
- Halit, Y. (2005). Türk Silâhlı Kuvvetleri ve Millî Savunm Hizmeti. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 54(4), s. 375–430.
- Işık, M. (2018). 28 Şubat Postmodern Darbe Sürecinde Rol Oynayan Aktörler Hakkında Bir Değerlendirme. Dicle Üniversitesi, sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Diyarbakır
- Işıker, D. (2011). Bir Zorunluluk Alanı Olarak İçerisi ve Dışarı 28 Şubat ve Başörtülü Kadınlar: Bir Zihinsel ve Ruhsal Dönüşümün Anlatıl(a)Mamış Hikayesi. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- Kerem, T., Melek, Y. vd. (1999). Baş Üstüne Fotoğraflarla Başörtüsü Yasağının Yakın Tarihi. Akder & Kırkambar Yayınları: İstanbul.
- Kocabaş, S. (1998). Postmodern Darbe Süreci 28 Şubat’a Doping. Vatan Yayınları: İstanbul.
- Kongar, E. (2000). 28 Şubat ve Demokrasi. Remzi Kitapevi: İstanbul.
- MAZLUMDER. (1998). *Bütün Yönleriyle Başörtüsü Sorunu*. Mazlumder İstanbul Şubesi Yayınları: İstanbul.
- Memiş, Ö. B. (2019). 28 Şubat Sürecinin Yükseköğretimdeki Yansımaları. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Afyon.
- Öcal, B. (2009). 12 Eylül’den 28 Şubat’a Darbe Söylemlerindeki Değişimin Analizi. ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Blimlerde Diyaloglar, 1(4), s. 1–62.
- Özipek, B. B. (2012). 28 Şubatta Üniversite: Muhtıranın Kampüsteki Gölgesi. A. Babacan (ed.). Bin Yılın Sonu 28 Şubat: Süreklilik ve Kopuş Cilt III içinde. Pınar Yayınları: İstanbul.
- Özipek, B. B. (2005). 28 Şubat ve İslamcılar. T. Bora & M. Gültekin (ed.) Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, İslamcılık (640-651) Cilt 6 içinde. İletişim Yayınları: İstanbul.
- Özkaya, C. (2012). 28 Şubat Talebi Olan; Vaadi Olmayan Bir Darbedir. A. Babacan (ed.). Binyılın Sonu/28 Şubat Süreklilik ve Kopuş, C.II içinde. Pınar Yayınları: İstanbul.
- Öztunalı, Ö. (2009). Üniversiteler Tarihi ve Vakıf Üniversiteleri. İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- Ramazanoğlu, F. & Birsen, B. (2006). Örgütlerde Vizyon ve Misyon Kavramı. Fırat Üniversitesi Doğu Araştırmaları Dergisi, 5(1), s. 52–56.
- Saklı, A.R. & Akdoğan Akbulut, H.T. (2017). Dünyada ve Türkiye’de Üniversitelerin Tarihi Gelişimi. A.R. Saklı (Ed.) Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Öğrenci ve Akademisyenleri İle Rize Halkının Karşılıklı Algı ve Beklentileri (123-143) içinde. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları: Rize.
- Tekeli, İ. (2003). Dünya’da ve Türkiye’de Üniversite Üzerinde Konuşmanın Değişik Yolları. Toplum ve Bilim Dergisi, 97, s. 123–43.
- Tezcan, G. & Yılmaz, S. (1997). Direniş Büyüyor. Yeni Şafak Gazetesi.
- Toruk, İ. (2011). Türkiye’de Başörtüsü Sorunu ve Yazılı Medyada Sunumu. Türkiyat araştırmaları Dergisi, (30), s. 483–

Tunahan, Ö. (2015). 28 Şubat Süreci: Post-Modern Darbenin Sosyo-Politik Dinamikleri ve Toplum Desteği. *Bilgi Dergisi*, 30(Yaz), s. 23–41.

Uyar, H. (2020). Türkiye’de Askeri Darbeler ve Nedenleri Üzerine Bir Analiz Denemesi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XX(Özel Sayı), s. 77–96.

YÖK. (2007). Türkiye’nin Yükseköğretim Stratejisi. Yükseköğretim Kurulu: Ankara.

https://www.youtube.com/watch?v=H9b43_1A

Examining The Effects of Salespeople's Personality Traits and Personal Values on Sales Performance¹

Kişilik Özellikleri ve Kişisel Değerlerin Satış Performansına Etkisinin İncelenmesi

Eda İLHAN²

Geliş Tarihi / Received: 15.04.2024 Kabul Tarihi / Accepted: 26.06.2024 Tarihi / Published: 30.06.2024

ÖZET

Bu araştırma, özellikle kişilik özelliklerinin, kişisel değerlerin, müşteri odaklılığın ve yaratıcılığın birbiriyle bağlantılı rollerini araştırarak, satış elemanı performansını etkileyen çok yönlü yönleri derinlemesine inceliyor. Dışadönüklük ve özenetim/sorumluluk gibi kişilik özellikleri, çeşitli sektörlerde satış başarısıyla bağlantılı önemli unsurlar olarak ortaya çıkmaktadır. Sosyallik, kendine güven ve hırsla karakterize edilen dışadönüklük, özellikle işbirliği ve iletişimin çok önemli olduğu rollerde kişiler arası güçlü ilişkileri ve etkili ekip çalışmasını teşvik eder. Öte yandan, çalışkanlık, güvenilirlik ve detaylara dikkat gibi özelliklerle ifade edilen, özenetim/sorumluluk karmaşık görevlerin yerine getirilmesinde, yüksek standartların korunmasında ve satış ortamlarında karmaşık kişiler arası dinamiklerin yönetilmesinde etkili olmaktadır. Bu çalışma, kültürel geçmişlerden, yetiştirilme tarzından ve yaşam deneyimlerinden etkilenen kişisel değerlerin dinamik doğasını kabul etmektedir. Bu yol gösterici ilkeler karar almayı, hedef belirlemeyi ve davranışı etkileyerek satış performansını önemli ölçüde etkiler. Bu araştırma, kişilik özellikleri ile kişisel değerler arasındaki etkileşimi kabul ederek, bireylerin içsel motivasyonlarının ve inançlarının satış rollerindeki başarılarına nasıl katkıda bulunduğu dair incelikli içgörülerini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu temel kavramların kapsamlı bir analizi yoluyla, satış yönetimi stratejileri için uygulanabilir öneriler sağlamak amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler:

Kişilik Özellikleri, Kişisel Değerler, Satış Performansı

Jel Kodları:

M30, J24, D46

ABSTRACT

This research delves deeply into the multifaceted aspects influencing salesperson performance, particularly exploring the interconnected roles of personality traits, personal values, customer orientation, and creativity. Personality traits, such as extraversion and conscientiousness, have emerged as crucial elements linked to sales success across various industries. Extraversion, characterized by sociability, self-confidence, and ambition, fosters robust interpersonal relationships and effective teamwork, especially in roles where collaboration and communication are paramount. On the other hand, conscientiousness, marked by traits like diligence, reliability, and attention to detail, proves instrumental in handling complex tasks, maintaining high standards, and navigating intricate interpersonal dynamics within sales environments. This study recognizes the dynamic nature of personal values, influenced by cultural backgrounds, upbringing, and life experiences. These guiding principles influence decision-making, goal-setting, and behavior, significantly impacting sales performance. By acknowledging the interplay between personality traits and personal values, this research aims to uncover nuanced insights into how individuals' intrinsic motivations and beliefs contribute to their success in sales roles. A comprehensive analysis of these basic concepts aims to provide actionable recommendations for sales management strategies.

Keywords:

Personality Traits, Personal Values, Sales Performance

Jel Codes:

M30, J24, D46

Atf (Citation): İlhan, E. (2024). Examining The Effects of Salespeople's Personality Traits and Personal Values on Sales Performance. *İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi*, 6(1), 27-36. Doi: 10.47138/jeaa.1468329

¹Bu çalışma sorumlu yazarın doktora tezinden türetilmiştir.

² Dr. Eda İlhan, Bağimsız Araştırmacı, edayesil@yahoo.com, Orcid: 0000-0002-5626-3294.

Introduction

Improving salesperson performance is an ongoing challenge in sales management, with various individual factors being identified as potential drivers of success. The significance of certain individual factors in providing guidance and support has been highlighted (Bartkus et al., 1989, p. 11-12). These factors include personality traits (Vinchur et al., 1998, p.588; Furnham and Fudge, 2008, p.12; Judge and Zapata, 2015, p.6) and personal values (Herjanto & Franklin, 2019, p.105), customer orientation (Mehrabian et al., 2012, p.218), and creativity, all of which are positively correlated with sales performance.

Given that personality traits and personal values encompass and influence customer orientation, emotional intelligence, creativity, and adaptive selling, our research focuses on these core concepts. Many studies have indicated that overcoming sales job challenges depends on personality traits and personal values, with individuals possessing specific traits and values being more resilient in the face of difficulties (Strutton et al., 1995, p.134). Personality significantly impacts how individuals perceive their work environment and tasks, thereby affecting their performance (Aytaç, 2001, p.1). The utility of using personality variables to predict job performance has been underscored. In sales, a salesperson's personality often plays a pivotal role in their success, with many researchers asserting its importance in achieving higher performance levels and advocating for the identification of suitable personality traits for predicting sales success (Deeter-Schmelz and Sojka, 2007, p.148).

Personality is crucial for understanding an individual's unique characteristics and the variations among them. While personality traits are relatively stable and biologically rooted, values are influenced by one's environment, including culture, upbringing, and life experiences, making them more dynamic and learnable (Rokeach, 1973, p.20; Parks-Leduc et al., 2015, p.9). Traits can shape values, as individuals exhibiting consistent behavioral traits tend to prioritize the goals associated with those traits (Roccas et al., 2002, p.800).

In existing literature, extraversion and conscientiousness have been linked to sales performance, with conscientiousness often emerging as the strongest predictor. However, the relationship between other personality traits and performance remains an area of study (Barrick and Mount, 1991, p. 5-6; Hurtz & Donovan, 2000, p. 870-871). Another study highlighted conscientiousness as the top predictor across all occupations, while agreeableness and extraversion were particularly relevant for roles involving interpersonal interactions (Judge & Zapata, 2014, p. 9-10). Extraversion, with its emphasis on social interaction, is a valid predictor of job performance, especially in sales roles (Rothmann and Coetzer, 2003, p.69). Similarly, higher agreeableness is associated with better performance in roles with less autonomy, which is significant in sales where interpersonal dynamics are crucial (Barrick and Mount, 1991, p.11).

The conscientiousness trait has been the focus; however, other personality traits also affect performance significantly, and the necessity of examining these traits has been emphasized (Hurtz and Donovan, 2000, p.870). It has been stated that achievement value is related to academic performance. However, by investigating the relationship between achievement value and performance in the workplace context, the subject can be examined further (Parks and Guay, 2012, p.151). In addition, additional work is needed to understand the dynamic processes by which personality shapes attitudes and behaviors in the workplace. It is stated that there is a need for models that explain how personality affects values (Klinger and Mallon, 2015, p.824). In this study, the mediator variable was considered due to the dynamic nature of personal values, and the effect of personality traits on sales performance was investigated. In this context of the study, theoretical explanations were made as a result of the literature review. The research findings on the salespeople were examined and discussed in the methodology section.

1. Theoretical Framework

1.1. The Relationship Between Personality Traits and Personal Values

Values represent our beliefs about what we should do, while personality reflects our natural inclinations. Unlike personality traits, which typically do not contradict each other, values can clash. (Parks and Guay, 2009, p.677). Both values and traits help summarize past behaviors and forecast future actions. For instance, they can predict the general behavioral tendencies individuals are likely to exhibit (Dollinger et al., 1996, p.25).

Agreeableness personality trait is positively and highly correlated with benevolence. Agreeableness explains how friendly, loyal, and cooperative individuals tend to be, while the benevolence value domain reflects individuals' belief that they are honest, friendly, and helpful. A positive correlation was found between extraversion and stimulation value (Parks and Guay, 2009, p.677). Extroverts are characterized by their need for higher emotional stimulation and naturally place a higher value on stimulation. A positive relationship was found between agreeableness, benevolence, conformity, and

tradition. A compatible person with a higher need for acceptance by others will approve of these values more (Luk and Bond, 1993, p.431).

Individuals who score high on agreeableness tend to value being pro-social, especially benevolence towards people in their close circle, and, at the same time, universalism towards people in society in general. They also tend to restrain their impulses (conformity and tradition), possibly to facilitate understanding with others. Individuals who score high in extraversion tend to value excitement and diversity (stimulation), and they value dominance, success, and developing their interests (power, achievement and hedonism) through fun (Parks-Leduc et al., 2015, p.8).

1.2. The Relationship Between Personality Traits and Sales Performance

There is a positive relationship between the personality trait of the manager and the salesperson with the extravert personality trait and the job performance. It is stated that individuals with extraverted personality traits establish relationships by acquiring a more comfortable environment (Mahlamaki et al., 2014, p.6). However, the power of extraversion to predict success in sales depends on the type of sales job and the products sold. Therefore, some aspects of extraverted behaviors, such as socializing and attracting attention, can be helpful personality traits in the sales process (Furnham and Fudge, 2008, p.12). Extraversion is associated with job performance in occupations where interaction with others is essential. Being sociable, self-confident, energetic, and ambitious will contribute to business success, especially sales. In addition, if working in a team includes a critical component of working, it is expected that employees with the personality trait of extraversion will be more effective in teamwork. Based on these findings, extraversion will trigger and affect success in jobs where interpersonal relationships are intense, especially in matters such as mentoring and leadership (especially management and sales positions), and it will be important in providing high performance in the teamwork process (Barrick et al., 2001, p.14). This personality trait, which has a strong relationship with competitiveness and is characterized by superiority, is a strong determinant in predicting sales performance. There is a positive relationship that extraversion increases sales performance in an environment where performance is rewarded (Barrick et al., 2002, p.44).

The strong association of extraversion and conscientiousness with sales success or performance is a critical framework that predicts sales performance regarding self-confidence and determination (Vinchur et al., 1998, p.589). In addition, being extraverted affects sales positively, as well as affecting managerial processes (Hurtz and Donovan, 2000, p.870). Extravert personality traits have a positive effect on sales performance and have a higher effect than other traits (agreeableness, openness to experience, and conscientiousness) (Waheed, et al., 2017, p.140).

Agreeableness is positively associated with job performance if it requires attention to detail and independence in completing the job or task. In jobs that require attention to detail, compliant people are more docile and tolerant (McCrae and Costa, 1992, p.230) to better meet their detail-oriented job expectations. In other words, compliance with rules, standards, and procedures is essential in detail-oriented works and is more suitable for the structure of employees who have the feature of agreeableness (Judge and Zapata, 2014, p.20). It is crucial to be agreeableness for jobs that require interpersonal interaction, so being sympathetic, cooperative, and good-natured has been found to have a consistent effect on performance (Hurtz and Donovan, 2000, p. 872). Compatible people cooperate with others (Butcher, 2009, p.55) and want to help them. Extraversion and agreeableness are valid predictors of performance criteria for occupations such as management and sales (Barrick and Mount, 1991, p.4).

Agreeableness is associated with kind, understanding, collaborative, reliable, thoughtful, and helpful dispositions, and they can cope more easily with people who are especially rude or who are more challenging to satisfy, in which they make an effort to show positive relationships with others (Judge and Zapata, 2014, p.24).

1.3. Relationship Between Personal Values and Sales Performance

Salespeople who prioritize achievement and excitement-oriented values are more inclined to engage in entrepreneurial sales activities compared to those who consider these values less important (Weeks and Kahle, 1990, p.188). Achievement value is positively correlated with salesperson performance (Swenson and Herche, 1994, p.285). Effective salespeople embody the values of achievement, power, and benevolence to excel (Herjanto and Franklin, 2019, p.106). Collaboration, defined as individuals voluntarily contributing to successful task completion and mutual goal achievement, is a critical aspect of sales management (Yılmaz and Hunt, 2001, p. 337). Emphasizing values that support cooperation (such as benevolence) should be a top priority to foster a high level of collaboration (Schwartz, 2015, p.30).

2. Methodology

2.1. Purpose

The study aims to create and test a model to determine the mediating role of personal values in the relationship between personality traits and sales performance in the context of the effect of personality traits and personal values on subjective sales performance. It is to be researched within the five-factor personality model and Schwartz value theory

framework. While creating the research model was created after a detailed examination of the literature on the relationship between personality traits and personal values. Due to the structure of the pharmaceutical industry, the well-defined task structures of the employees, the relatively low level of autonomy, agreeableness, as well as the extraversion feature were included in the study's model. In the literature, there is a positive correlation between extraversion and stimulation, achievement, power, hedonism values; another positive correlation is between agreeableness with benevolence, tradition, and conformity values. The study examined the effects of personality traits (extraversion and agreeableness) and personal values (stimulation, achievement, power, hedonism, benevolence, conformity, and tradition) on sales performance.

2.2. Research Method and Sampling

In this study were used causal research method was. Based on the necessity of turning to an area where face-to-face sales are used intensively, the research was carried out for sales personnel working in companies operating in the pharmaceutical industry. A total of 258 questionnaires were answered by sales personnel. The literature shows that personality traits, personal values , and sales performance have recently been examined as a formative structure (Hau and Thuy, 2012, p.140; Yu, 2017, p.10). It is more accurate to measure the five-factor personality traits as a formative construct (Myszkowski et al., 2019, p.366). Sales performance should be considered a formative structure (Biong and Selnes, 1997, p.44). The formative structure is more appropriate than reflective when considering different performance aspects (dimensions) (Becker et al., 2012, p.364). In the research model, sales performance is discussed in three dimensions. These are sales targets, proving information, and sales presentation.

76% of the survey participants are male, and 24% are female. 61.6% of the survey participants are between the ages of 25-40, 36.1% are between the ages of 41-54, and 2.3% are 55 years old and over. Of the participants' experience as salespeople, 64.3% are ten years or more, 15.1% are between 4-6 years, 13.2% are between 7-9 years, and 7.4% are 1-3.

2.3. Scales

A five-factor personality scale consisting of ten items created by Rammstedt and John (2007, p.210) was used. Reliability values for the ten-item five-factor personality scale were over 0.81(Horzum et al., 2017, p.400). The Portrait Values Questionnaire (PVQ) was used. Reliability values for PVQ were over 0,70 (Demirutku &Sümer, 2010, p.22). The data relating to the questionnaire consisting of 21 questions are measured.The performance scale used in the study of Sujan et al. (1994) was used, and it is seen that the scale has high internal consistency. The other questions were taken from the study of Behrman and Perreault (1982, p.365). Participants evaluated the 12-question scale with a 5-point Likert scale.

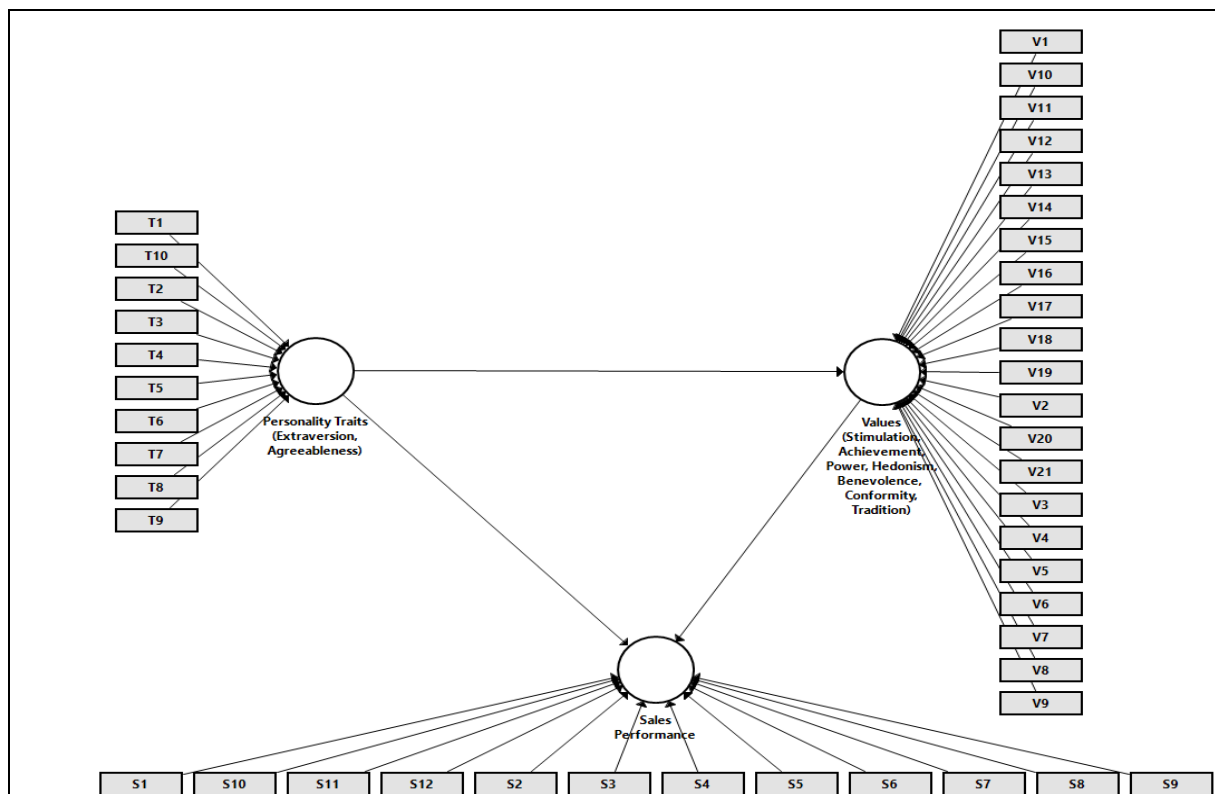

Figure 1. Research Model

2.4. Research Model and Hypotheses

The hypotheses tested in the study are:

H1: Values (Stimulation-Achievement-Power-Hedonism-Benevolence-Conformity-Tradition) have a mediating effect between personality traits (Extraversion and Agreeableness) and sales performance.

H2: There is a positive relationship between personality traits (Extraversion and Agreeableness) and values (Stimulation-Achievement-Power-Hedonism-Benevolence-Conformity-Tradition).

H3: There is a positive relationship between values (Stimulation-Achievement-Power-Hedonism-Benevolence-Conformity-Tradition) and sales performance

H4: There is a positive relationship between personality traits (Extraversion and Agreeableness) and sales performance

2.5. Measurement Model

The first value to look at for variables is Internal Consistency Reliability, traditionally measured with Cronbach's alpha. Hair et al. (2014, p.68) present the Composite Reliability (CR) value as an alternative to Cronbach's alpha and Henseler et al. (2015, p.120) present the rho A value as an alternative in the formative research model; The rho A internal consistency reliability was checked, and the criterion of a rho A value greater than 0.70 was taken into account (Doğan, 2019, p.67). The rho A value of Values, Personality Traits, and Sales Performance in the model was 1.00. Questions with negative factor weights were removed from the model. The codes of the expressions removed from the analysis are; D4, D16, D18, D20, K3, SP3, SP6, SP7, SP8, and SP9.

2.6. Structural Model

In the structural model, a Q² (Blindfolding) value exceeding zero for a given endogenous latent variable signifies that the pathway model is predictive for that specific construct (Hair et al., 2014, p.72). The Q² value in our model exceeded zero. Coefficients of determination (R²) gauge the proportion of variance in an endogenous construct that is accounted for by its predictor constructs, serving as a measure of the model's explanatory power concerning a particular endogenous construct. Sarstedt et al. (2017, p.22) state that in some cases, even a value of 0.10 may be sufficient (Doğan, 2019, p.71). In the model, the R² value was found to be 0.24 for values and 0.44 for sales performance.

Table 1. Blindfolding (Q²) ve Coefficient of determination (R²)

	Q ² (=1-SSE/SSO)	R Square	R Square Adjusted
Values (stimulation-achievement-power-hedonism-benevolence-conformity-tradition)	0,057	0,241	0,238
Sales Performance	0,181	0,447	0,443

The effect size (f²) is calculated for each exogenous variable and shows the share of each exogenous variable in the disclosure rate of the endogenous variable. The evaluation of f² is made as low if it is 0.02, medium if it is 0.15, and as high if it is 0.35. However, it is impossible to talk about an effect for f² values below 0.02 (Sarstedt et al., 2017, p.24). The effect size was found in the model as medium-high values.

Table 2. Effect Size (f²)

	Values (stimulation-achievement-power-hedonism-benevolence-conformity-tradition)	Personality Traits (Extraversion-Agreeableness)	Sales Performance
Values (stimulation-achievement-power-hedonism-benevolence-conformity-tradition)			0,408
Personality Traits (Extraversion-Agreeableness)	0,317		0,056
Sales Performance			

When the values obtained as a result of the analyzes were examined, it was found that the proposed measurement model was appropriate, and the validity and reliability criteria were at satisfactory levels. R^2 , f^2 , and Q^2 values were within acceptable limits. NFI and SRMR values were checked. The SRMR value should be below 0.08, the SRMR value in the model is 0.051. The NFI value is expected to be greater than 0.90. In the model, NFI=0.86 is very close to the value it should be.

2.7. Evaluation of Analysis Results

The research model examined personal values, personality traits, and sales performance as formative variables. Partial least squares path analysis (PLS-SEM) was used to analyze the research model. The program used bootstrapping technique to test the hypotheses. Hair et al. (2018, p.75) and Henseler et al. (2016, p.128) suggest the number 5000 for the subsample. Structural equation modeling (PLS-SEM) of the research model with mediating variable added is as follows in Figure 2. Structural equation modeling analysis results are shown in Table 3.

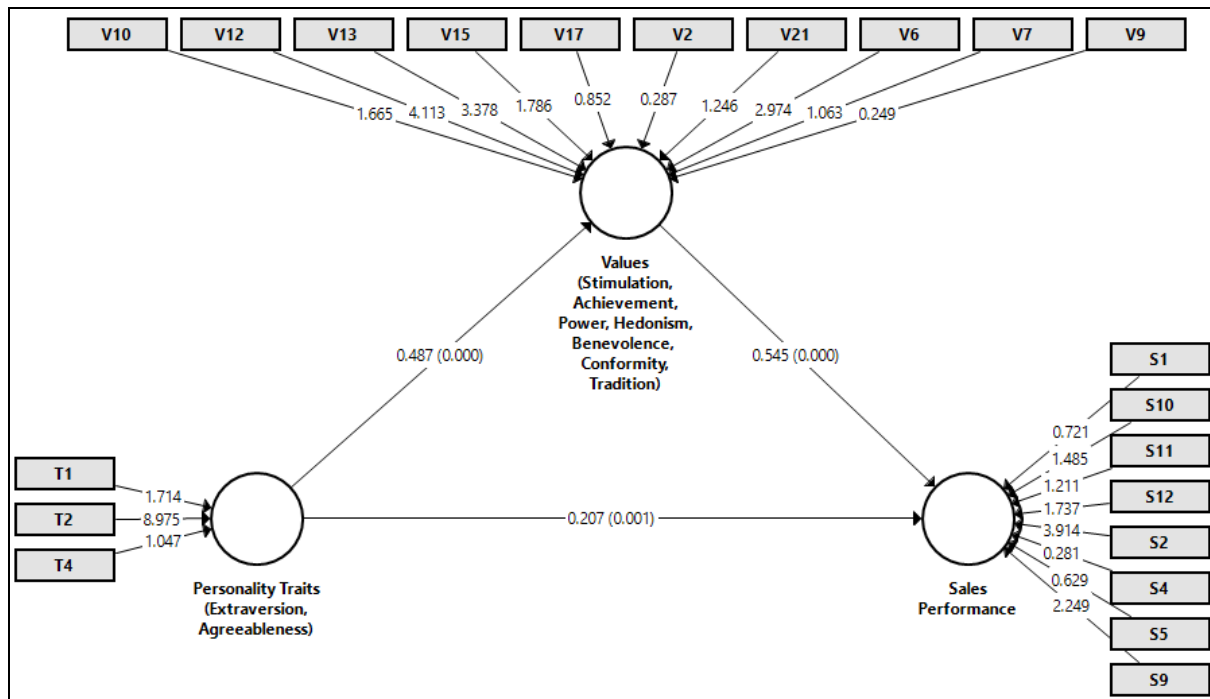

Fig. 2. PLS Result

Table 3. Structural Equation Modeling

Hypothesis	Relationship	Std. Beta	Std. Error	t- value	P value	Result
1	Personality Traits (Extraversion- Agreeableness) -> Values (stimulation-achievement-power-hedonism-benevolence-conformity-tradition) -> Sales Performance	0,273	0,041	6,606	0,000	Accepted
2	Personality Traits (Extraversion- Agreeableness)-> Values (stimulation-achievement-power-hedonism-benevolence-conformity-tradition)	0,491	0,054	9,161	0,000	Accepted
3	Values (stimulation-achievement-power-hedonism-benevolence-conformity-tradition)-> Sales Performance	0,557	0,060	9,248	0,000	Accepted
4	Personality Traits (Extraversion- Agreeableness)-> Sales Performance	0,189	0,075	2,523	0,000	Accepted

Personality traits positively and significantly affect values ($\beta=0.491$, $p=0.000$) and sales performance ($\beta=0.189$, $p=0.012$). It has been found that there is a positive relationship between personality traits of extraversion and agreeableness and personal values of stimulation, achievement, power, hedonism, benevolence, conformity, and tradition. It has been found that there is a positive relationship between extraversion and agreeableness personality traits and sales performance. H2 and H4 were accepted. Values positively and significantly affect sales performance ($\beta=0.557$, $p=0.000$). It has been found that there is a positive relationship between the values of stimulation, achievement, power, hedonism, benevolence, conformity, tradition, and sales performance. The H3 hypothesis was also accepted. In the H1 hypothesis,

the mediating effect of values (stimulation-achievement-power-hedonism-benevolence-conformity-tradition), personality traits (extraversion-agreeableness), and sales performance were investigated.

Table 4. Mediation Analysis

Hypothesis	Hypothesis	Total Indirect Effect	P Values	Total Effect	VAF	Result
1	Personality Traits(Extraversion- Agreeableness)-> Values (stimulation-achievement-power-hedonism-benevolence-conformity-tradition) -> Sales Performance	0,273	0,000	0,462	0,590	Partial Mediation

The VAF value calculates the indirect effect ratio to the total effect. VAF value below 0.20 means zero mediator effect, 0.20-0.80 means partial, and more than 0.80 means full mediator effect (Hair et al., 2018, p.80). Since VAF = 0.590, the values have a partial mediation effect.

Conclusion

This research significantly contributes to the literature by examining the impact of personality traits and personal values on sales performance. The findings, particularly relevant to the pharmaceutical sector, can aid in developing sales management strategies to enhance sales personnel performance. Understanding how personality traits and personal values affect sales performance provides valuable insights for managers, helping them improve recruitment and training processes, thus gaining a competitive advantage. While specific to the pharmaceutical sector, the research results may yield different outcomes when applied to other industries. For example, knowledge of technology and innovation might be more critical in the technology sector, whereas in the retail sector, customer relationships and empathy could be more prominent. Each industry's unique dynamics and requirements mean that the impact of personality traits and values on sales performance may vary. Managers reading this research can better understand which personality traits and personal values to focus on to enhance sales personnel performance. For instance, knowing sales personnel with extraverted and agreeable personality traits tend to be more successful can guide hiring decisions. Integrating personal values into training and development programs can also boost employee motivation.

Future research should conduct similar studies in different sectors to compare results and achieve generalizable findings. It would also be beneficial to examine the impact of other individual and environmental factors on sales performance. Factors such as leadership style, organizational culture, and market conditions should also be considered. The results of this research are mainly consistent with previous studies. For example, the positive impact of traits like extraversion and agreeableness on sales performance has been supported by earlier studies (Barrick & Mount, 1991; Judge & Zapata, 2014). However, some findings specific to the pharmaceutical sector might differ from studies in other sectors. These differences could stem from unique industry practices, customer profiles, and product characteristics.

Human resources remain the only inimitable asset in a competitive environment where companies' technology and products can be quickly and cheaply imitated. Human resources provide a sustainable competitive advantage, making companies more profitable and efficient than their competitors. Appropriately qualified and trained salespeople are critical to the firm's survival and revenue growth. Literature has observed that salespeople with certain personality traits and personal values perform better than others. This study contributes to the literature by examining the mediating role of personal values on the relationship between personality traits and sales performance. Park and Leduc (2015) argue that culture, essential personality traits, and experiences influence personal values. Since personality traits are innate and considered permanent structures, while values are shaped later by the environment, personal values act as a mediating variable in our model. We conducted a literature review and presented a summary to determine which personal values are prioritized according to personality traits. Based on this information, personal values were selected, and a research model was created. As a result of the analysis, all research hypotheses were accepted, and the findings were consistent with the literature. This study explores how personality traits affect sales performance through personal values, providing more detailed information for understanding the relationship. It explains which values are important in the effect of personality traits on sales performance and how five-factor personality traits are associated with specific personal values. Furnham and Fudge (2008) state that personality traits apply to personnel selection. The practical contribution of the research entails providing insights for sales management on assessing personality traits and personal values before making final hiring decisions.

In conclusion, this research significantly contributes to the literature by examining the impact of personality traits and personal values on sales performance. Future studies should compare these findings across different sectors to achieve generalizable results. Managers can use these findings to improve recruitment and training strategies, ultimately enhancing the performance of their sales teams.

1. Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışmada yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

2. Yazar Katkı Oranı Beyanı

Yazarın çalışmaya katkısı %100'dür.

3. Etik Kurul Bilgileri Beyanı

Etik kurul izni alınmıştır.

References

- Aytaç S. (2001). Örgütsel Davranış Açısından Kişiliğin Önemi, *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, Vol. 3, No. 1, pp. 1.
- Barrick M. R., Mount M. K. (1991). The Big Five Personality Dimensions And Job Performance: A Meta-Analysis, *Personnel Psychology*, Vol. 44, pp. 1-26.
- Barrick M. R., Mount M. K. and Judge T. A. (2001). Personality and Performance at the Beginning of the New Millennium: What Do We Know and Where Do We Go Next?, *International Journal Of Selection And Assessment*, Vol. 9, pp. 9-30.
- Barrick M. R., Stewart G. L., Piotrowski M. (2002). Personality and Job Performance: Test of the Mediating Effects of Motivation Among Sales Representatives, *Journal of Applied Psychology*, Vol. 87, No. 1, pp. 43-51.
- Bartkus K. R., Peterson M. F. and Bellenger D. N. (1989). Type a Behavior, Experience, and Salesperson Performance, *The Journal of Personal Selling and Sales Management*, Summer, Vol. 9 No. 2, pp. 11-18.
- Becker Jan-M., Klein K. and Wetzels M. (2012). Hierarchical Latent Variable Models in PLS-SEM: Guidelines for Using Reflective-Formative Type Models, *Long Range Planning*, Vol. 45, pp. 359-394.
- Behrman D. N., Perreault W. D. (1982). Measuring the Performance of Industrial Salespersons, *Journal of Business Research*, Vol. 10, pp. 355-370.
- Biong H. and Selnes F. (1997). The Strategic Role of the Salesperson in Established Buyer-Seller Relationships, *Journal of Business-to-Business Marketing*, Vol. 3 No. 3, pp. 39-78.
- Butcher James N. (2009). *Oxford Handbook of Personality Assessment*, Oxford University Press, Inc.
- Deeter-Schmelz D. R. and Sojka J. Z. (2007). Personality Traits and Sales Performance: Exploring Differential Effects of Need For Cognition and SelfMonitoring, *Journal of Marketing Theory and Practice*, Vol. 15 No. 2, pp. 145-157.
- Demirutku K., Sümer N. (2010). Temel Değerlerin Ölçümü: Portre Değerler Anketinin Türkçe Uyarlaması, *Türk Psikoloji Yazıları*, Vol. 13, No. 25, pp. 17-25.
- Doğan D. (2019). *SmartPLS ile Veri Analizi*, 2. Baskı, Zet Yayınları: Ankara.
- Dollinger S. J., Leong F. T. L., Ulicni S. K. (1996). On Traits and Values: With Special Reference to Openness to Experience, *Journal of Research In Personality*, Vol. 30, pp. 23-41.
- Furnham A., Fudge C. (2008). The Five Factor Model of Personality and Sales Performance, *Journal of Individual Differences*, Vol. 29 No. 1, pp. 11-16.
- Hair J. F., Hult G. Tomas M., Ringle Christion M., Sarstedt M. (2014). *A Primer On Partial Least Squares Structural Equation Modeling (Pls-Sem)*, SAGE Publications Ltd.
- Hair, J. F., Sarstedt, M., Ringle, C. M., and Gudergan, S. P. (2018). *Advanced Issues in Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM)*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Hau Le N., Thuy P. N. (2012). Impact Of Service Personal Values on Service Value And Customer Loyalty: A Cross-Service Industry Study, *Service Business An International Journal*, Vol. 6 No. 2, pp. 137-155.
- Henseler J., Ringle C. M., Sarstedt M. (2015). A new criterion for assessing discriminant validity in variance-based structural equation modeling, *J. of the Acad. Mark. Sci.*, Vol. 43, pp. 115-135.
- Herjanto H., Franklin D. (2019). Investigating salesperson performance factors: A systematic review of the literature on the characteristics of effective salespersons, *Australasian Marketing Journal*, pp. 104-112.

- Horzum M. B., Ayas T., Padır M. A. (2017). Beş Faktör Kişilik Ölçeğinin Türk Kültürüne Uyarlanması, *Sakarya University Journal of Education*, Vol. 7 No. 2, pp. 398-408.
- Hurtz G. M., Donovan J. J. (2000). Personality and Job Performance: The Big Five Revisited, *Journal of Applied Psychology*, Vol. 85 No. 6, pp. 869-879.
- Judge T. A., Zapata C. P. (2014). The Person-Situation Debate Revisited: Effect of Situation Strength And Trait Activation On The Validity Of The Big Five Personality Traits In Predicting Job Performance, *Academy of Management Journal*, pp. 1-78.
- Klinger R., Mallon M. (2015). Personality and Values at Work, *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences, 2nd edition*, Vol 17, pp. 821-826.
- Luk C. L., Bond M. H. (1993). Personality Variation And Values Endorsement In Chinese University Students, *Personality and Individual Differences*, Vol. 14, No. 3, pp. 429-437.
- Mahlamäki T., Uusitalo O., Ojala M. (2014). The Influence Of Personality On The Job Performance Of Key Account Managers, *Work in Progress Paper*, pp. 1-13.
- Mccrae R. R., Costa P. T. (1992). Discriminant Validity of NEO-PIR Facet Scales, *Educational and Psychological Measurement*, Vol. 52, pp. 229-237.
- Mehrabi J., Noorbakhash K., Shoja M., Karim M. (2012). Impact of Customer Orientation and Sales Orientation on Sales' Performance in International Market of Bilehsavar County, *International Journal of Business and Social Science*, Vol. 3 No. 17, pp. 216-222.
- Myszkowski N., Storme M., Tavani J.-L. (2019). Are Reflective Models Appropriate for Very Short Scales? Proofs of Concept of Formative Models Using The Ten-Item Personality Inventory, *Journal of Personality*, Vol. 87 No. 2, pp. 363-372.
- Parks L., Guay R. P. (2009). Personality, Values, and Motivation, *Personality and Individual Differences*, Vol. 47, pp. 675-684.
- Parks L., Guay R. P. (2012). Can Personal Values Predict Performance? Evidence in an Academic Setting, *Applied Psychology: An International Review*, Vol. 61 No.1, pp. 149-173.
- Parks-Leduc L., Feldman G., Bardi A. (2015). Personality Traits and Personal Values: A Meta-Analysis, *Personality and Social Psychology Review*, Vol. 19 No.1, pp. 3-29.
- Rammstedt B., John O. P. (2007). Measuring Personality In One Minute or Less: A 10-Item Short Version of The Big Five Inventory In English and German, *Journal of Research In Personality*, Vol. 41, pp. 203-212.
- Roccas S., Sagiv L., Schwartz S. H., Knafo A. (2002). The Big Five Personality Factors and Personal Values, *Personality and Social Psychology Bulletin*, Vol. 28, pp. 789-801.
- Rokeach M. (1973), *The Nature of Human Values*, New York: Free Press.
- Rothmann, S. & Coetzer, E. (2003). The Big Five Personality Dimensions and Job Performance. *South African Journal of Industrial Psychology*. 29. 68-74. 10.4102/sajip.v29i1.88.
- Sarstedt M., Ringle C. M., Hair J. F. (2017). Partial Least Squares Structural Equation Modeling, C. Homburg et al. (eds.), *Handbook of Market Research*, Heidelberg: Springer, pp. 1-40.
- Schwartz S. H. (2015), *Basic Individual Values: Sources and Consequences*, In D. Sander and T. Brosch (Eds.),
- Sujan, H., Weitz, B. A., & Kumar, N. (1994). Learning orientation, working smart, and effective selling. *Journal of Marketing*, 58, 39-52. *Handbook of value*. Oxford: UK, Oxford University Press.
- Swenson M. J., Herche J. (1994). Social Values and Salesperson Performance: An Empirical Examination, *Journal of the Academy of Marketing Science*, Vol. 22, pp. 283-289.
- Strutton D., Pelton L. E., Lumpkin J. R. (1995). Personality Characteristics and Sales People's Choice of Coping Strategies, *Journal of the Academy of Marketing Science*, Vol. 23, No. 2, pp. 132-140.
- Vinchur A. J., Schippmann J. S., Switzer F. S., Roth P. L. (1998). A Meta-Analytic Review of Predictors of Job Performance for Salespeople, *Journal of Applied Psychology*, Vol. 83. No. 4, pp. 586-597.
- Yılmaz C., Shelby D. H. (2001). Salesperson Cooperation: The Influence of Relational, Task, Organizational, and Personal Factors, *Journal of the Academy of Marketing Science*, Vol. 29 No. 4, pp. 335-357.

- Yu T., Yu T.-K. (2017). The Moderating Effects of Students' Personality Traits on Pro-Environmental Behavioral Intentions in Response to Climate Change, *Int. J. Environ. Res. Public Health*, Vol. 14, 1472, pp. 1-20.
- Waheed A., Yang J. and Webber J. (2017). The Effect of Personality Traits on Sales Performance: An Empirical Investigation to Test the Five-Factor Model (FFM) in Pakistan, *Interdisciplinary Journal of Information, Knowledge, and Management*, Vol. 12, pp. 139-157.
- Weeks W. A., Kahle L. R. (1990). Social Values and Salespeople's Effort, *Journal of Business Research*, Vol. 20, pp. 183-190.

Coğrafi Keşiflerden Günümüze Gana Ekonomisi: Genel Bir Değerlendirme

The Economy of Ghana from Geographical Discoveries to the Present: A General Evaluation

Erdem Selman DEVELİ¹

Seda ŞAHİN²

Geliş Tarihi / Received: 03.06.2024

Kabul Tarihi / Accepted: 27.06.2024

Tarihi / Published: 30.06.2024

ÖZET

15. yüzyılda Altın Kıyısı'na ulaşan ilk Avrupalılar Portekizlilerdir. Ancak altın ve fildişi yönünden zengin olan Altın Kıyısı'nın daha sonra Atlantik köle ticaretinin de merkezi olması, diğer Avrupalıların da bu bölgeye gelmesine neden olmuştur. Portekiz'in dışında Hollanda, Danimarka, İsveç ve Prusya'nın ticari faaliyetlerde bulunduğu Altın Kıyısı, 19. yüzyılın sonlarına doğru İngiltere'nin kontrolü altına girmiştir. 1957 yılında İngiltere'den bağımsızlığını kazanan ve Gana adını alan bu ülke, yüzlerce yıl boyunca sömürülmesine rağmen hâlâ dünyanın en önemli altın üreticileri arasında yer almaktadır. Ancak özellikle altın, ham petrol ve kakao çekirdeği gibi önemli kaynaklara sahip olan Gana'nın, 21. yüzyıl itibarıyla incelenen temel makroekonomik göstergeler açısından ise geri planda kaldığı görülmektedir. Bu açıklamalar doğrultusunda bu çalışmanın iki önemli amacı bulunmaktadır. Birincisi, yaklaşık olarak beş yüz yıllık bir dönemde Gana'nın genel ekonomik görünümünü ana hatlarıyla ortaya koymaktır. İkincisi ise bu beş yüz yıllık dönemin üç döneme ayrılarak incelenebileceği (Coğrafi Keşiflerden bağımsızlığa, bağımsızlıktan 21. yüzyıla ve 21. yüzyıl) sonraki çalışmalar için bir temel oluşturmaktır.

Anahtar Kelimeler:

Altın Kıyısı, Ekonomik Görünüm, Gana.

Jel Kodları:

N57, N77, N97.

ABSTRACT

In the 15th century, the Portuguese were the first Europeans to reach the Gold Coast. However, the fact that the Gold Coast, rich in gold and ivory, later became the center of the Atlantic slave trade led other Europeans to come to this region. Apart from Portugal, the Gold Coast, where the Netherlands, Denmark, Sweden and Prussia carried out commercial activities, came under the control of England towards the end of the 19th century. In 1957, this country, which gained its independence from England and took the name Ghana, is still among the world's most important gold producers despite being exploited for hundreds of years. However, it is seen that Ghana, which has important resources such as gold, crude oil and cocoa beans, is lagging behind in terms of basic macroeconomic indicators analysed as of the 21st century. In line with these explanations, this study has two important objectives. The first is to outline the general economic outlook of Ghana over a period of approximately five hundred years. The second is to provide a basis for future studies in which this five hundred year period can be analysed by dividing it into three periods (Geographical Discoveries to independence, independence to the 21st century and the 21st century).

Keywords:

Gold Coast, Economic Outlook, Ghana.

Jel Codes:

N57, N77, N97.

Atf (Citation): Develi, E. S. & Şahin, S. (2024). Coğrafi Keşiflerden Günümüze Gana Ekonomisi: Genel Bir Değerlendirme. *İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi*, 6(1), 37-45. Doi: 10.47138/jea.1495019

¹Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Gülşehir Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, erdemsdeveli@nevsehir.edu.tr. Orcid: 0000-0003-2097-207X.

²Yüksek Lisans Öğrencisi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, sedashinn88@gmail.com, Orcid: 0009-0003-2594-2635.

Giriş

Afrika Kıtası'nın Avrupalılar tarafından ele geçirilmeye başlanması, 15. yüzyılın ilk çeyreğine kadar uzanmaktadır. 1415 yılında Kuzey Afrika'daki Septe'yi (Ceuta) ele geçiren Portekizliler, daha sonra Kuzeybatı Afrika kıyılarından güneye doğru ilerleyerek Kanarya Adaları, Arguin, Gine ve Altın Kıyısı (Gana)'na³ ulaşmışlardır. Portekiz'in yaklaşık altmış yıllık bir dönemde ele geçirdiği bu bölgelerin altın, fildişi ve biber gibi ticari öneme sahip ürünler açısından zengin olması, diğer Avrupalıların da dikkatini çekmiştir. Bu dönemlerde Avrupalıların dikkatini çeken bir diğer önemli gelişme ise sadece Batı Afrika'yı değil, kıta genelini derinden etkileyen Atlantik köle ticaretidir. Senegambia'dan Biafra Körfezi'ne kadar uzanan kıyılarda gerçekleştirilen bu köle ticaretinin önemli bölgelerinden birisi de Altın Kıyısı'dır. Bu dönemlerde Portekiz'in kontrolü altında olan ancak dönemin iki güçlü ülkesinden Hollanda'nın 16. yüzyılın ortalarında ve İngiltere'nin yüzyılın sonlarında Altın Kıyısı'na ulaşması, bölgenin ticari öneminin Avrupalılar tarafından fark edildiğini göstermektedir. Ancak Altın Kıyısı'nın hem altın ve fildişi hem de köle ticareti açısından önemli bir bölge olması, Avrupalılar arasındaki hâkimiyet mücadelesini hızlandırmış ve bu mücadeleyi 19. yüzyılın sonlarına doğru İngiltere kazanmıştır. İngiltere'nin ele geçirmesinden sonra altın üretimi hızlanan bu bölgede Avrupalıların yoğun talebini karşılayabilmek amacıyla kakao da üretilmeye başlanmıştır.

20. yüzyılın ortalarına gelindiğinde ise hem 2. Dünya Savaşı'ndan sonra dünyanın yeniden dizayn edilmeye başlanması hem de Afrika ülkelerine yönelik politika değişikliği, kıta genelindeki bağımsızlık mücadelelerini hızlandırmıştır. Bu doğrultuda 1957 yılında bağımsızlığını kazanan Gana'da ilk devlet başkanı olan Kwame Nkrumah'ın 1966 yılında darbeyle görevden uzaklaştırılması ülke genelinde hem siyasi hem de ekonomik sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu ekonomik sorunların çözümü için, Bretton Woods Konferansı ile birlikte yeniden dizayn edilen dünya ekonomisinin en önemli aktörlerinden biri olan Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund-IMF)'na başvurulmuş ve böylece Gana aslında siyasi olarak bağımsız ama ekonomik olarak bağımlı bir ülke halini almıştır. Günümüzde ise altın, ham petrol ve kakao çekirdeği üretimi açısından son derece önemli bir ülke olan Gana, temel makro ekonomik göstergeler dikkate alındığında geri planda kalmıştır.

Bu çalışma, iktisat tarihi literatürüne iki temel katkı sunmayı hedeflemektedir. İlk olarak, Afrika iktisat tarihi ile ilgili çalışmaların sınırlı düzeyde kaldığı Türkiye'de, bu makalenin amacı alandaki eksikliği gidermeye yönelik ufak da olsa bir katkı sağlamaktır. Bu doğrultuda yapılacak olan diğer çalışmalarla birlikte hem literatür zenginleşecek hem de Afrika iktisat tarihi ile ilgili bir bilinç oluşabilecektir. İkinci olarak, Gana ile ilgili yapılacak olan sonraki çalışmalar için bir temel oluşturması beklenen bu makalede verilen bilgiler daha detaylı bir şekilde araştırılarak daha kapsamlı çalışmalar ortaya konulabilecektir. Böylece Avrupalıların kontrolü altında bulunduğu yaklaşık beş yüz yıl boyunca dünyanın önemli ticaret merkezlerinden biri olan Gana'nın, özellikle bağımsızlıktan sonra yaşadığı ekonomik dönüşüm daha iyi anlaşılabilir.

Bu açıklamalar doğrultusunda bu çalışma iki ana bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde Coğrafi Keşiflerden 21. yüzyıla kadar olan dönemde, Gana'nın genel ekonomik görünümü incelenmiştir. İkinci bölümde ise 21. yüzyılda Gana ekonomisinin mevcut durumu; safi hasıla, dış ticaret, doğrudan yabancı yatırımlar, yer altı kaynakları, Ar-Ge harcamaları, patent başvuruları ve küresel inovasyon endeksi gibi temel göstergeler üzerinden ele alınmıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda Coğrafi Keşiflerin etkisiyle Avrupalıların ticari faaliyetlerinin giderek yoğunlaştığı ve uzunca bir dönem dünya ekonomisi açısından önemli bir bölge olan Gana'nın, 21. yüzyıla doğru bu önemini kaktığı görülmektedir.

1. Coğrafi Keşiflerden 21. Yüzyıla Gana Ekonomisi

Portekiz ve İspanya'nın öncülüğünde gelişen Coğrafi Keşiflerden sonra dünya ekonomisinde çok önemli değişiklikler yaşanmıştır. Bu döneme kadar dünya ekonomisinin merkezi Asya iken, bu güç yavaş yavaş Avrupa'ya kaymaya başlamıştır. Bu gücü Avrupa'ya taşıyan esas faktör ise dünyanın dört bir yanında dağılan ticaret (ve savaş) gemileridir. Asya'dan Yeni Dünya'ya, Avrupa'dan Afrika'ya uzanan bu ticaret gemileri, ulaştıkları bölgelerdeki en değerli ürünleri Avrupa'ya taşıyarak aslında dünya ekonomisinin bir dönüşüm yaşamasını sağlamışlardır. Bu doğrultuda Coğrafi Keşiflerin öncülerinden İspanya batıya doğru yelken açarak Yeni Dünya'ya ulaşırken, Portekiz ise güneye doğru inerek Asya'ya ulaşmayı hedeflemiştir.

15. yüzyılın başlarında Kuzey Afrika ile yakın ticari ilişkileri bulunan ve buradaki tüccarlar sayesinde Batı Afrika'nın altın yönünden zengin bir bölge olduğunun farkında olan Portekizliler, 1471 yılında "Altın Kıyısı (Gold Coast)"na ulaşan ilk Avrupalılardır. Özellikle altın ve fildişi yönünden son derece zengin olan bu bölgeyi Avrupalı rakiplerinden korumak

³ 1957 yılında bağımsızlığını kazanan Gana'nın eski adı Altın Kıyısı'dır. Avrupalılar bölgeye ulaştıktan sonra Altın Kıyısı olarak anılmaya başlanmakla birlikte, bağımsızlıktan sonra "Gana" ismini almasının nedeni ise 4. ve 13. yüzyıllar arasında Batı Afrika'da hüküm süren Gana İmparatorluğu'dur. Bugünkü Senegal ve Nijer Nehirleri arasında kurulan ve bölgenin ilk büyük tarım imparatorluğu olan Gana İmparatorluğu, özellikle Trans-Sahra ticareti sayesinde zenginleşmiştir. İmparatorluğun güneyindeki üç büyük altın yatağının kontrolünü elinde bulundurması, bu zenginliğin en önemli kaynaklarındandır. Bu altın yatakları nedeniyle tüccarlar tarafından "Altın Ülkesi (the Land of Gold)" olarak anılan Gana İmparatorluğu'nun kralları ise "Altının Efendileri (the Lords of the Gold)" olarak adlandırılmışlardır (Baker, 2024). Bu açıklamalar göstermektedir ki Gana'nın bağımsızlıktan önce Altın Kıyısı olarak anılmasının nedeni bölgede bol miktarda altın bulunmasıdır. Bağımsızlıktan sonra Gana ismini almasının nedeni ise yüzlerce yıl önce Batı Afrika'nın en eski imparatorluklarından birisi olan Gana İmparatorluğu'dur.

isteyen Portekiz, 1482 yılında yapımına başladığı Elmina Kalesi'ni 1486 yılında tamamlamıştır. Ancak bu dönemde Avrupalıların ticari değeri olan ürünlere doğrudan ulaşma isteği, Portekiz'in bölge üzerindeki hâkimiyetini yavaş yavaş kaybetmesine neden olmuştur. Ayrıca bu dönemde ticari anlamda güçlü olan Hollanda'nın 1554 yılında ve İngiltere'nin 1598 yılında Altın Kıyısı'na gelmesi, aslında Avrupalıların bölge ticaretini kontrol altına almaya çalıştıklarını göstermektedir. Bu dönemde Avrupa'nın kumaş, ayna, silah, boncuk, bıçak ve alkol gibi ürünlerine karşılık Altın Kıyısı'ndan altın ve fildişi ihraç edilmektedir (McLaughlin & Owusu, 1995, s.9; Cambridge, 2023, s.6-7). Ancak Yeni Dünya'nın keşfedilmesi ile birlikte plantasyon adı verilen büyük tarım işletmelerinde çalıştırılmak üzere işgücü ihtiyacının artması, Batı Afrika'yı önemli bir ticari merkez haline getirmiştir. Çünkü Avrupalıların işgücü ihtiyacını en az maliyetle karşılamak istemeleri, yüzlerce yıl boyunca milyonlarca Afrikalının köle olarak satılmasına neden olmuştur. Bu doğrultuda şeker, tütün, kakao, pamuk vb. plantasyonlarda çalıştırılmak üzere 1501-1867 yılları arasında Afrika'nın iç kesimlerinden Batı Afrika kıyılarına getirilen 12,6 milyon kölenin yaklaşık olarak 1,2 milyonu (%9,7) Altın Kıyısı'ndan gemilere bindirilmiştir. Altın Kıyısı'ndan gemilere bindirilen bu kölelerin 718 bini İngilizler, 116 bini Fransızlar, 103 bini Hollandalılar, 68 bini Portekizliler ve geriye kalan kısmı ise farklı ülkeler aracılığıyla Yeni Dünya'ya götürülmüştür (Slave Voyages, 2023).

Altın Kıyısı'nın hem altın ve fildişi hem de köle ticareti açısından önemli bir bölge olması, Avrupalılar arasındaki rekabeti de artırmıştır. Böylece Portekiz ile Danimarka'nın yaklaşık iki yüz yıl ticari faaliyette bulunduğu ve İsveç ile Prusya'nın çok fazla varlık gösteremediği Altın Kıyısı, 1872 yılında Hollanda'nın tüm kıyı kalelerini ele geçiren İngiltere'nin kontrolü altına girmiştir. Ancak Avrupalıların Afrika genelindeki hâkimiyet mücadelesi, 15 Kasım 1884-26 Şubat 1885 tarihleri arasında Berlin Batı Afrika Konferansı'nın toplanmasına neden olmuş ve "fiili işgal" ilkesinin kabul edildiği bu konferans sonucunda Altın Kıyısı'nın İngiltere tarafından kontrol altına alındığı diğer Avrupalılar tarafından da kabul edilmiştir. Ayrıca bu dönemde bölgede hüküm süren Asante Krallığı'nı da kontrolü altına alan İngiltere'nin Altın Kıyısı'nı ele geçirme konusunda bu kadar ısrarcı olmasının nedeni ise ticari kazançtır. Bu doğrultuda altın rezervleri açısından zengin olduğu bilinen bölgede, yeni üretim yöntemlerinin kullanılması ile birlikte üretim artmıştır. Ayrıca 19. yüzyılın son çeyreğinde üretilmeye başlanan kakaoya Avrupa'nın yoğun talebi, bölgeyi dünyanın en önemli kakao üreticisi yapmıştır. Ancak iç kesimlerde üretilen bu ürünlerin ihraç edilebilmesi için kıyıya getirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle 1898 yılında yapımına başlanan Sekondi-Tarkwa demiryolu hattı, kıyı kesimlerinde yer alan önemli ticaret merkezlerini birbirine bağlayarak 1937 yılında 9.700 kilometreye ulaşmıştır (McLaughlin & Owusu, 1995, s.9-21).

Ancak yüzlerce yıl boyunca Afrika Kıtası'nda devam eden bu sömürgecilik yarışı, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra yerini bağımsızlık mücadelelerine bırakmıştır. Bu doğrultuda Afrika Kıtası'nda başlayan bağımsızlık mücadelelerinin yoğunlaştığı ülkelerden biri olan Gana, 6 Mart 1957 tarihinde İngiltere'den bağımsızlığını kazanmıştır. 1960'lı yılların başlarında ılımlı bir ekonomik büyüme yakalayan Gana, 1961-1965 yılları arasında sırasıyla %3.4, %4.1, %4.4, %2.2 ve %1.4 oranında büyümüştür. Ancak Devlet Başkanı Kwame Nkrumah'ın darbeye görevden uzaklaştırıldığı 1966 yılında Gana ekonomisi %4.3 küçülmüştür (World Bank, 2024a). Mevcut durumda ortaya çıkan siyasi istikrarsızlık ekonomik sorunlarla birleşince, bağımsızlığını yeni kazanan bu ülkenin IMF desteği almasını zorunlu kılmıştır. Aynı zamanda politik bir tercih olarak da görünen bu zorunluluk, aslında Bretton Woods Konferansı'ndan sonra yeniden dizayn edilmeye çalışılan dünya ekonomisi açısından beklenen bir sonuç olarak değerlendirilebilir. Çünkü bu konferansta kurulan IMF tarafından verilen krediler, aslında ülkelerin ekonomik bağımsızlıklarının önündeki en önemli engellerden birisidir. Dolayısıyla bağımsızlığını yeni kazanan bir ülke olarak güçlü bir ekonomik yapıya sahip olamayan Gana için IMF kredisi hem politik bir tercih hem de bağımsızlık sonrasındaki ekonomik yapının doğal bir sonucudur. Tüm bu gelişmeler dikkate alındığında, Kwame Nkrumah'ın görevden uzaklaştırılmasından sadece 2,5 ay sonra IMF ile ilk stand-by anlaşması imzalanmıştır. 36,4 milyon SDR (Special Drawing Rights-Özel Çekme Hakkı) değerinde olan bu anlaşmadan sonra 1999 yılına kadar Genişletilmiş Fon İmkânı (Extended Fund Facility) ve Genişletilmiş Kredi İmkânı (Extended Credit Facility) da dâhil olmak üzere toplam yaklaşık olarak 1,8 milyar SDR değerinde IMF kredisi kullanılmıştır (IMF, 2024).

2. 21. Yüzyılda Gana Ekonomisinin Genel Görünümü

Altın, ham petrol ve kakao çekirdeği gibi küresel ticaret açısından önemli ürünlere sahip olan Gana, bu sayede hem ihracat geliri elde etmekte hem de ciddi anlamda yabancı yatırımcı çekmektedir. Böylece Afrika'nın en güçlü ilk 10 ekonomisi arasında yer alan Gana'nın önemli bir ekonomik potansiyeli bulunmakla birlikte, birçok makroekonomik gösterge dikkate alındığında ise dünya ekonomisi içerisinde geri planda kaldığı görülmektedir. Bu çerçevede Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH), kişi başına GSYH, dış ticaret yapısı, doğrudan yabancı yatırımlar, yeraltı kaynakları, Ar-Ge harcamaları, patent başvuruları ve küresel inovasyon endeksi gibi birçok değişken üzerinden Gana ekonomisinin mevcut durumu incelenebilir.

2.1. Safi Hasıla

GSYH ve kişi başına GSYH, ülkeler arası karşılaştırmalarda en çok kullanılan makroekonomik göstergeler arasında yer almaktadır. Bu doğrultuda Tablo 1'de yer alan değerlere bakarak, Gana'nın ekonomik büyüklüğü ve dünya ekonomisi içerisindeki yeri değerlendirilebilir.

Tablo 1. GSYH ve kişi başına GSYH

		2000	2005	2010	2015	2022
GSYH	Değer (Milyar Dolar)	4,9	10,7	32,2	49,4	73,8
	Dünya Eko. Payı (%)	0,01	0,02	0,05	0,07	0,07
Kişi Başına GSYH	Değer (Dolar)	253	478	1.259	1.711	2.204
	Dünya Ortalaması	5.517	7.304	9.571	10.168	12.688

Kaynakça: World Bank, 2024b; World Bank, 2024c.

Tablo 1'e göre 2000 yılında 4,9 milyar dolar olan Gana'nın safi hasılası, 2010 yılında 32,2 milyar dolara ve 2022 yılında 73,8 milyar dolara yükselmiştir. Böylece 2022 yılı verilerine göre Batı Afrika'nın ikinci, Afrika'nın onuncu ve dünyanın yetmiş altıncı ekonomisi olan Gana'nın (World Bank, 2024b), 2000-2022 döneminde safi hasılasını yaklaşık olarak on beş kat artırması, dünya ekonomisinden aldığı payın da %0,01'den %0,07'ye yükselmesini sağlamıştır. Gana'nın kişi başına düşen safi hasıla⁴ değerlerine bakıldığında ise dünya ortalamasının çok uzağında yer aldığı görülmektedir. Ancak bununla birlikte 2000-2022 döneminde küresel anlamda 5.517 dolardan 12.688 dolara yükselen kişi başına düşen safi hasılanın Gana'da 253 dolardan 2.204 dolara çıkması, aradaki farkın oransal olarak azaldığını göstermektedir. 2022 yılına ait bu veri ise Gana'yı; Batı Afrika ülkeleri arasında üçüncü, Afrika'da yirminci ve dünyada yüz kırk birinci sıraya koymaktadır (World Bank, 2024c). Böylece Gana'nın GSYH ve kişi başına GSYH değerlerine bakıldığında, nüfusun GSYH'ye göre daha hızlı arttığı anlaşılmaktadır. Nüfus artış hızının azalması ve/veya GSYH artış hızının artması, Gana'nın bölgesel ve küresel anlamda daha güçlü bir ekonomi olmasına katkı sağlayacaktır.

2.2. Dış Ticaret

Gana'nın dış ticaret yapısı; mal ve hizmet ticareti, en çok ticaret yaptığı ülkeler, en çok ticareti yapılan ürünler ve kıta içi ticaret yoğunluğu üzerinden ele alınabilir. Bu doğrultuda Gana'nın mal ve hizmet ticaretine ait rakamlar, Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Mal ve hizmet ticareti, 2001-2022 (milyon dolar)

Yıl	İhracat	İthalat	Denge	Yıl	İhracat	İthalat	Denge
2001	2.404	3.445	-1.041	2012	16.657	21.795	-5.138
2002	2.628	3.384	-756	2013	15.983	22.189	-6.206
2003	3.105	4.321	-1.216	2014	15.466	19.505	-4.039
2004	3.491	5.361	-1.870	2015	16.715	21.091	-4.376
2005	3.916	6.632	-2.716	2016	17.520	20.603	-3.083
2006	5.149	8.325	-3.176	2017	20.464	22.152	-1.688
2007	6.089	10.137	-4.048	2018	22.515	23.221	-706
2008	7.178	12.758	-5.580	2019	25.592	26.908	-1.316
2009	7.630	11.019	-3.389	2020	22.081	24.550	-2.469
2010	9.491	14.779	-5.288	2021	23.901	25.967	-2.066
2011	14.530	19.416	-4.886	2022	25.743	26.327	-584

Kaynakça: World Bank, 2024e; World Bank, 2024f.

Tablo 2'ye göre, 2001-2022 yılları arasında Gana sürekli dış ticaret açığı vermiştir. 2001 yılında yaklaşık olarak 1 milyar dolar olan bu açık, 2013 yılında 6,2 milyar dolara ulaştıktan sonra 2022 yılında 584 milyon dolara kadar düşmüştür. Ayrıca Covid-19'un da etkisiyle 2020 yılında ihracatı ithalatından daha fazla azalan Gana'nın dış ticaret açığı artmıştır. Tabloda dikkat çeken bir diğer konu ise Gana'nın ihracatının 2011 yılında %53 artmasıdır. Özellikle 2007 yılında Jubilee sahalarında ticareti yapılabilecek miktarda petrolün keşfedilmesi ile birlikte (Trade, 2024) 2011 yılında ham petrol ihraç etmeye başlayan Gana'nın toplam ihracatı da artmıştır.

Gana'nın dış ticareti ülkeler ve ürünler üzerinden de incelenebilir. Bu doğrultuda 2000-2010 yılları arasında Gana'nın en çok ihraç ettiği ürünler altın ve kakao çekirdeği⁵ iken, 2011 yılından sonra bu ürünlere ham petrol de eklenmiştir. 2000

⁴Dünya Bankası'nın kişi başına gelir sınıflandırmasına göre 2010 yılında düşük gelirli ülkelerden, alt-orta gelirli ülkeler kategorisine yükselen Gana, halen bu kategoride bulunmaktadır (World Bank, 2024d).

⁵Kristof Kolomb, Yeni Dünya'da kakao üretiminin yaygın olduğunu fark etmekle birlikte bu ürünün ticari öneme sahip olabileceğini düşünmemiştir. Hernan Cortes tarafından İspanya'ya götürüldükten sonra ise kakaonun ticari bir değer taşıdığı anlaşılmıştır. Avrupalılar tarafından kısa süre içinde sevilen kakaoya olan talebin sürekli

yılında toplam ihracatın içinde altın ve kakao çekirdeğinin payı %47 iken, 2010 yılında %67'ye yükselmiştir. 2011 yılında ham petrol ihraç etmeye başlayan Gana'da bu üç ürünün toplam ihracat içindeki payı %62 iken, 2022 yılında %48'i altın, %26'sı ham petrol ve %5'i kakao çekirdeği olmak üzere toplam %79'a yükselmiştir. Altının %49,1'i Birleşik Arap Emirlikleri'ne, %34,3'ü İsviçre'ye ve %16,1'i Hindistan'a ihraç edilmiş olup, geriye kalan %0,5'lik kısım Hong Kong, Türkiye, Kuveyt, Tayland, Singapur, Kore ve Japonya'ya aittir. Ham petrolün ise %45,4'ü Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'ne, %28,1'i Çin'e, %10,2'si Birleşik Krallık'a ve %6,4'ü İtalya'ya ihraç edilmiş olup, geriye kalan %9,9'luk kısım Almanya, İspanya, Hollanda, Güney Afrika, Malezya ve Tayland'a aittir. Dünya kakao çekirdeği ihracatında ise %40'lık bir paya sahip olan Fildişi Sahilleri'nden sonra %13'lük pay ile ikinci sırada yer alan Gana, kakao çekirdeğinin işlenip ihraç edilmesi noktasında çok başarılı değildir. Dünyada tatlandırılmış kakao tozu ihracatında %4,84'lük pay ile altıncı, kakao yağı ihracatında %5'lik pay ile yedinci, şekersiz tatlandırılmamış kakao tozu ihracatında %3,6'lık pay ile sekizinci sırada yer alan Gana'nın, en çok çikolata ihraç eden ilk elli ülke arasında bulunmadığı görülmektedir. İthalatta ise ürün çeşitliliği çok fazla olmakla birlikte toplam ithalatın içinde %9'luk bir paya sahip olan rafine petrol ilk sırada yer almaktadır. Bununla birlikte 2022 yılında ihracatta ön plana çıkan ülkeler Birleşik Arap Emirlikleri (%24), İsviçre (%17), ABD (%14), Hindistan (%10) ve Çin (%10) iken, ithalatta ise Çin (%41), Hollanda (%7), Hindistan (%5), ABD (%5) ve Fildişi Sahilleri (%4)'dir. Aslında Gana'nın sadece Çin'den 300'den fazla ürün ithal etmesi (OEC, 2024) ve ham petrol ihraç ederken rafine petrol ithal etmesi, ülkenin dış ticaret yapısı ile ilgili önemli ipuçlarını vermektedir.

Gana'nın dış ticaret görünümü ile ilgili bir diğer önemli konu ise kıta içi ticaret yapısıdır. Afrika ülkelerinin toplam dış ticaretlerinde kıtada yer alan ülkelerin payının sınırlı olduğu görülmektedir. Aslında bu ülkelerin genel olarak hammadde ihraç etmesi ile bağlantılı olan bu durum, Gana için de geçerlidir. 2022 yılında Gana'nın toplam ihracatının ve toplam ithalatının içinde Afrika ülkelerinin payı sırasıyla %5 ve %10'dur. Bununla birlikte Afrika içi ihracatta Batı Afrika'nın payı %81 iken, ithalatta bu oran %56'dır. En çok ihracat yaptığı Batı Afrika ülkeleri Burkina Faso, Fildişi Sahilleri ve Togo iken, en çok ithalat yaptığı Batı Afrika ülkeleri ise Fildişi Sahilleri, Nijerya ve Togo'dur (OEC, 2024). En çok ihracat yaptığı Batı Afrika ülkelerinin ortak özelliği, Gana'ya sınır olmalarıdır.

2.3. Doğrudan Yabancı Yatırımlar

2000 yılında Gana'ya 166 milyon dolar değerinde doğrudan yabancı yatırım girişi olurken, bu tutar 2006 yılında 636 milyon dolara, 2010 yılında 2,5 milyar dolara ve 2015 yılında 3,2 milyar dolara yükselmiş olup, 2022 yılında ise 1,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu tutarların Gana'nın GSYH'si içerisindeki payına bakıldığında ise aynı yıllar için sırasıyla %3.3, %3.1, %7.8, %6.5 ve %2 olarak gerçekleşmiştir. Böylece 2000-2022 yılları arasında toplam 46,3 milyar dolarlık doğrudan yabancı yatırım girişi olurken, bu miktar Gana'yı Afrika'daki altıncı ülke yapmıştır. Sadece 2022 yılına bakıldığında ise Afrika'da en çok doğrudan yabancı yatırım girişinin olduğu 10. ülke olan Gana, Batı Afrika ülkeleri arasında %14'lük bir paya sahip olarak Senegal ve Fildişi Sahilleri'nin ardından 3. sırada yer almaktadır (World Bank, 2024g; World Bank, 2024h).

Gana'daki doğrudan yabancı yatırım girişlerinin miktarı kadar önemli olan bir diğer konu ise bu yatırımların hangi ülkeler tarafından hangi sektörlere yapıldığıdır. 2023 yılında Gana'ya en çok yatırım yapan ilk 10 ülke Çin (212 milyon dolar), Türkiye (173 milyon dolar), Hindistan (78 milyon dolar), Portekiz (55 milyon dolar), ABD (26 milyon dolar), Mauritius (23 milyon dolar), Hollanda (22 milyon dolar), Avustralya (14 milyon dolar), Fransa (14 milyon dolar) ve Lübnan (7 milyon dolar)'dır. Gana'ya yapılan toplam 663 milyon dolarlık yatırımın içerisinde Çin'in payı %32 ve Türkiye'nin payı %26 iken, bu 10 ülkenin toplam payı %94'tür. Proje sayısı itibarıyla ilk 10 ülke ise Çin (31 proje), ABD (14 proje), Hindistan (13 proje), Hollanda (9 proje), Birleşik Krallık (6 proje), Türkiye (4 proje), Lübnan (4 proje), Fransa (4 proje), Mauritius (3 proje) ve İtalya (3 proje)'dir. Böylece yatırım miktarı ve proje sayısı itibarıyla Çin ilk sırada yer almakla birlikte, proje başına düşen ortalama yatırım miktarında ise Türkiye 43 milyon dolarla ilk sırada yer almaktadır. 90'ı yabancılar ve 32'si ortak girişimler tarafından gerçekleştirilen toplam 122 adet projenin; 50'si imalat, 43'ü hizmetler, 10'u ihracat, 8'i ticaret, 8'i inşaat, 2'si tarım ve 1'i iletişim sektörlerine aittir. Bu projelerin tutarlarına bakıldığında ise 276 milyon doların imalat, 224 milyon doların hizmetler, 70 milyon doların ticaret, 42 milyon doların ihracat, 37 milyon doların inşaat, 0,7 milyon doların tarım ve 0,5 milyon doların iletişim sektörlerine ait olduğu görülmektedir (GIPC, 2023, s.2-4).

2.4. Yeraltı Kaynakları

Gana'nın yeraltı kaynakları, madenler ile petrol ve doğalgaz olarak iki başlık altında incelenebilir. Altın, manganez, elmas, boksit, bakır, demir cevheri, krom, kireçtaşı, nikel ve kuvars gibi çok çeşitli madenlere sahip olan Gana'da ticari olarak ön plana çıkan madenler ise altın, manganez, boksit ve elmadır. Maden çeşitliliğinin bu kadar fazla olması hem GSYH'ye katkı sağlaması hem de bu sektöre olan yatırımların artması açısından önemlidir. Bu doğrultuda 2021 yılında GSYH'ye %5'lik bir katkı sağlayan maden sektörüne (GIPC, 2022, s.7-8) 2000 yılında 232 milyon dolar, 2010 yılında 770 milyon dolar ve 2020 yılında 1,1 milyar dolar değerinde yatırım girişi olmuştur (The Ghana Chamber of Mines, 2022, s.33).

artması (Hinch, 2018, s.78), Gana'nın 1878 yılında kakao çekirdeği ile tanışmasına neden olmuştur (McLaughlin & Owusu-Ansah, 1995, s.21). 20. yüzyıla gelindiğinde ise ilk üç çeyrekte dünyanın en büyük kakao çekirdeği üreticisi olan Gana, son çeyrekte Fildişi Sahilleri ve Brezilya'nın ardından üçüncü sıraya gerilemiştir (United Nations, 1949, s.97; United Nations, 1981, s.108).

Gana'nın eski adının "Altın Kıyısı (Gold Coast)" olması, aslında yüzyıllar boyunca ülkedeki en önemli madenin altın olduğunu göstermektedir. Ayrıca 15. ve 16. yüzyıllardan itibaren altın ihraç etmesi ve günümüzde hâlâ hem Afrika'nın hem de dünyanın en önemli altın üreticileri arasında yer alması, ülkedeki altın rezervlerinin potansiyelini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda Gana'nın 1930 yılında 7,5 ton olan altın üretimi (United Nations, 1949, s.154); 1975 yılında 16,3 ton (United Nations, 1981, s.214), 1990 yılında 16,8 ton (United Nations, 1993, s.495) ve 2021 yılında 129,2 ton olarak gerçekleşmiştir. 2021 yılına ait bu üretim miktarı sayesinde Gana, en çok altın üreten ülkeler arasında Afrika'da birinci ve dünyada Çin, Rusya, Avustralya, Kanada ve ABD'nin ardından altıncı sırada yer almaktadır (GIPC, 2022, s.10-13). Ancak dünya genelinde ilk beş sırada yer alan bu ülkelerin toprak büyüklükleri dikkate alındığında, kilometrekareye düşen altın üretiminde Gana'nın çok açık bir şekilde ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Bu doğrultuda kilometrekareye düşen altın üretim miktarı Çin'de 0,03 kg, Rusya'da 0,02 kg, Avustralya'da 0,04 kg, Kanada'da 0,02 kg ve ABD'de 0,02 kg iken, Gana'da ise 0,54 kg'dır.

Altın üretimi ile bağlantılı olan bir diğer konu altın ihracatından elde edilen gelirlerdir. Gana'nın 2004 yılında altın ihracatından elde ettiği gelir 731 milyon dolar iken; 2010 yılında 3,6 milyar dolar, 2016 yılında 4,9 milyar dolar, 2020 yılında 6,8 milyar dolar, 2021 yılında 5,1 milyar dolar ve 2022 yılında 6,6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Böylece 2004-2022 yılları arasında Gana'nın altın ihracatından elde ettiği toplam gelir 75,9 milyar dolardır (The Ghana Chamber of Mines, 2022, s.39; Bank of Ghana, 2023).

Manganez, boksit ve elmas ise altın kadar olmamakla birlikte, ülke ekonomisi için önemli madenlerdir. Bu doğrultuda 2021 yılında 705 bin ton manganez üretiminden 170 milyon dolar, 930 bin ton boksit üretiminden 22 milyon dolar ve 54 bin karat elmas üretiminden 1,6 milyon dolarlık ihracat geliri elde edilmiştir. Bu ürünlerin en çok ihraç edildiği ülkeler ise manganez için Çin ve Hindistan, boksit için Kanada ve İskoçya ve elmas için Belçika ve Hollanda'dır. Böylece Gana için son derece önemli olan bu dört maden incelendiğinde aslında altının, ülke ekonomisine çok daha fazla katkı sağladığı görülmektedir. 2021 yılında bu dört madenden elde edilen yaklaşık 5,3 milyar dolarlık gelirin %96,32'si altına, %3,23'ü manganeze, %0,42'si boksite ve %0,03'ü elmasa aittir (The Ghana Chamber of Mines, 2022, s.39-50; GIPC, 2022, s.15-24).

Madenlerin dışında petrol ve doğalgaz da Gana'nın yer altı kaynakları açısından önemlidir. Ancak 0,7 milyar varil kanıtlanmış ham petrol rezervine sahip olan Gana, Afrika'da ve dünyada en çok rezerve sahip ülkeler arasında yer almamaktadır. Bununla birlikte 1980-2010 yılları arasında üretim çok sınırlı düzeyde kalırken, 2010 yılının aralık ayında artmaya başlayan ham petrol üretimi, 2011-2015 yılları arasında 168 milyon varile ve 2016-2021 yılları arasında ise 365 milyon varile yükselmiştir (EIA, 2023). Ham petrol ihracatından elde edilen gelir ise 2016 yılında 1,3 milyar dolar iken; 2019 yılında 4,5 milyar dolar, 2020 yılında 2,9 milyar dolar, 2021 yılında 3,9 milyar dolar ve 2022 yılında 5,4 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Böylece 2016-2022 yılları arasında ham petrol ihracatından 25,6 milyar dolarlık gelir elde edilmiştir (Bank of Ghana, 2023). Ayrıca Gana 0,8 trilyon fit küp (*trillion cubic feet*) kanıtlanmış doğalgaz rezervine sahiptir. Bununla birlikte 2014 yılından önce herhangi bir doğalgaz üretimi bulunmayan Gana'da 2014 yılında 1,8 milyar fit küp (*billion cubic feet*) olan üretim miktarı 2015 yılında 25 milyar fit küpe, 2019 yılında 53 milyar fit küpe ve 2021 yılında 103 milyar fit küpe yükselmiştir. Aynı yıllar için doğalgaz tüketimi sırasıyla 23, 45, 76 ve 121 milyar fit küp olduğu için, üretim ve tüketim arasındaki fark ithalat aracılığıyla karşılanmaktadır (EIA, 2023).

Petrol ve doğalgaz konusunda değinilmesi gereken bir diğer konu ise Gana'nın küresel ve bölgesel konumudur. Bu doğrultuda 2021 yılı verilerine bakıldığında 29,3 milyar varil olan küresel ham petrol üretiminin 2,4 milyar varili Afrika'ya ait olup, Gana'nın üretim miktarı ise 56,2 milyon varildir. Böylece Gana, en çok ham petrol üreten ülkeler arasında dünya genelinde %0,2'lik payı ile otuz altıncı ve Afrika'da %2,3'lük payı ile sekizinci sırada yer almaktadır. Üretilen ham petrolün 1,7 milyar varilinin ihraç edildiği Afrika'da, Gana'nın ihracat miktarı ise üretim miktarının %98'ine karşılık gelen 55,3 milyon varildir. Bu ihracat miktarı sayesinde Gana, Afrika'da en çok ham petrol ihraç eden yedinci ülkedir. Doğalgaza bakıldığında ise Gana'nın çok daha geri planda kaldığı görülmektedir. 2021 yılında 23,9 milyar varil olan küresel doğalgaz üretiminin 964,5 milyon varili Afrika'ya ait olup, Gana'nın üretim miktarı ise 20 milyon varildir. Böylece Gana, en çok doğalgaz üreten ülkeler arasında dünya genelinde %0,08'lik payı ile altmış dokuzuncu ve Afrika'da %2,1'lik payı ile yedinci sırada yer almaktadır. Ancak Gana'da doğalgaz üretimi, doğalgaz tüketimini karşılamadığı için ithalat yapılmaktadır. Bu doğrultuda küresel doğalgaz ithalatı 7 milyar varil olup, bunun 80 milyon varili Afrika'ya aittir. Gana ise ithal ettiği 2,9 milyon varil doğalgaz miktarıyla, en çok doğalgaz ithal eden ülkeler arasında dünyada altmış yedinci ve Afrika'da beşinci sıradadır (IEA, 2024).

2.5. Ar-Ge Harcamaları, Patent Başvuruları ve Küresel İnovasyon Endeksi

Teknolojik yenilikler ve dünya ekonomisi ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda, özellikle gelişmiş ülkelerin Ar-Ge harcamalarına önemli miktarda kaynak aktardıkları, bununla birlikte gelişmekte olan ülkelerin ise bu alanda geri planda kaldıkları görülmektedir. Bu doğrultuda Dünya Bankası'nın sınıflandırmasına göre gelişmekte olan ülkeler kategorisinde yer alan Gana, Ar-Ge harcamalarına 2010 yılında 129 milyon dolar, 2020 yılında 630 milyon dolar ve 2021 yılında 660 milyon dolar aktarmıştır (Sasu, 2023). Bununla bağlantılı olarak Ar-Ge harcamalarının GSYH içerisindeki payı 2010 yılında

%0,4 iken, 2020 ve 2021 yıllarında %0,9 olarak gerçekleşmiştir. Bu oranlara bakıldığında Ar-Ge harcamalarına sınırlı miktarda kaynak aktaran Gana, 2010 yılında %2 ve 2020 yılında %2,6 olarak gerçekleşen dünya ortalamasının da altında yer almaktadır (World Bank, 2022). Ar-Ge harcamalarına sınırlı düzeyde kaynak aktaran Gana'nın bölgesel ve küresel anlamda geri planda kaldığı bir diğer alan ise patent, marka ve endüstriyel tasarım başvurularıdır. Bu doğrultuda 2022 yılında küresel anlamda patent, marka ve endüstriyel tasarım başvurularında Afrika'nın payı sırasıyla %0.7, %1.8 ve %1.1'dir. 2022 yılında 21 adet patent, 6.169 adet marka ve 827 adet endüstriyel tasarım başvurusu ile Gana'nın Afrika içerisindeki payı ise sırasıyla %0.09, %2,2 ve %5'tir (WIPO, 2023).

Gana ile ilgili incelenmesi gereken bir diğer konu ise küresel inovasyon endeksi ve bu endeksi etkileyen göstergelerdir. Dünya Fikrî Mülkiyet Teşkilatı tarafından hazırlanan Küresel İnovasyon Endeksi-2023 Raporu'na göre 132 ülke arasında 99. sırada yer alan Gana, düşük-orta gelirli ülkeler arasında 19. sırada ve Sahraaltı Afrika ülkeleri arasında 7. sıradadır. Bununla birlikte bu endeksi etkileyen göstergelere detaylı bakıldığında Gana'nın konumu daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu doğrultuda Gana; net doğrudan yabancı yatırım girişlerinin GSYH'deki payında 32. sırada, üniversite-sanayi Ar-Ge iş birliğinde 61. sırada, eğitim harcamalarının GSYH'deki payında 78. sırada, yüksek teknoloji üretiminde 86. sırada, bilgi ve iletişim teknolojileri ihracatının toplam ticaretteki payında 96. sırada, yaratıcı ürün ihracatının toplam ticaretteki payında 120. sırada, yazılım harcamalarının GSYH'deki payında 127. sırada, yüksek teknoloji ihracatının toplam ticaretteki payında 128. sırada ve yüksek teknoloji ithalatının toplam ticaretteki payında 129. sırada yer almaktadır (Dutta, Lanvin, Leon & Wunsch-Vincent, 2023).

Sonuç

Yüzlerce yıl boyunca Gana'yı dünya ekonomisine bağlayan en önemli ürün altındır. Bu nedenle bağımsızlık öncesinde Altın Kıyısı olarak adlandırılan bu bölge, hâlâ dünyanın en önemli altın üreticileri arasında yer almaktadır. Gana'nın altın üretimi ile bağlantılı olan iki temel konu bulunmaktadır. Birincisi, Gana'nın toplam ihracatının neredeyse yarısını oluşturan altının, potansiyelinin altında bir ekonomik katkı sağlamasıdır. Bunun nedeni, şüphesiz ki Gana'nın ekonomik bağımlılığıdır. İkincisi ise yüzlerce yıl boyunca Avrupalıların kontrolü altında gerçekleştirilen ve sömürgecilik zihniyetiyle şekillenen altın ticaretinin, Gana'nın sadece kendi iradesiyle gerçekleştirilmesi durumunda ülke ekonomisine sağlayacağı gerçek katkıdır. Çünkü bu nokta, günümüzde Gana'nın gerçek ekonomik gücünü ortaya çıkartabilecek önemli bir detaydır. Altının dışında önemli olan diğer ürünler ise ham petrol ve kakao çekirdeğidir. Ham petrol üretiminin neredeyse tamamını ihraç eden Gana, bunun karşılığında rafine petrol ithal etmektedir. Benzer bir şekilde ciddi miktarda kakao çekirdeği üreten ve ihraç eden Gana'nın, kakao çekirdeğinin işlenmesi noktasında çok başarılı olamadığı ve çikolata ihracatında dünya genelinde geri planda kaldığı görülmektedir. Aslında altın, ham petrol ve kakao çekirdeğindeki üretim-ihracat-ithalat ilişkisi, bu üç üründen daha fazla ekonomik katkı sağlanmasını engellemektedir. Bu katkıyı sağlayacak en önemli faktör aslında Gana'nın ekonomik bağımsızlığını kazanmasıdır.

Ekonomik bağımsızlık, ancak güçlü bir üretim yapısıyla sağlanabilir. Yüzlerce yıl boyunca teknoloji yatırımlarını hızlandıran ülkeler, dünya ekonomisinde ön plana çıkmışlardır. Bu doğrultuda, teknolojik yeniliklerin hızlanması ile birlikte ülkelerin daha fazla kaynak aktardıkları Ar-Ge harcamaları, aynı zamanda ülkeler arası rekabet alanlarından biridir. Ar-Ge harcamaları ve teknoloji yatırımları ile bağlantılı olan bu rekabet, ülkelerin dünya ekonomisindeki pozisyonlarının belirlemede etkili olmaktadır. Ancak Ar-Ge harcamalarına yeterli kaynak aktar(a)mayan ve bu nedenle patent, marka ve endüstriyel tasarım başvurularında önemli bir paya sahip olamayan Gana, küresel inovasyon endeksinde de geri planda kalmaktadır.

Son olarak, özellikle maden ve petrol-doğalgaz sektörlerine yoğunlaşan yabancı yatırımlar kısa vadede ülke ekonomisine katkı sağlamakla birlikte, aslında uzun vadede ülkenin güç kaybetmesine neden olmaktadır.

Etik Beyan ve Açıklamalar

1. Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışmada yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

2. Yazar Katkı Oranı Beyanı

Yazarların çalışmaya olan katkıları eşit düzeydedir. Tüm süreçler ortak bir şekilde gerçekleştirilmiştir.

3. Etik Kurul Bilgileri Beyanı

Tarafımızca yapılan bu bilimsel araştırmada etik kurul kararı gerektirecek herhangi bir faaliyet/çalışma bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Baker, D. (2024). The Ghana Empire. 25.06.2024 tarihinde <https://www.khanacademy.org/humanities/big-history-project/agriculture-civilization/first-cities-states/a/the-ghana-empire-1> adresinden erişildi.
- Bank of Ghana. (2023). Statistical Bulletin. 13.03.2023 tarihinde <https://www.bog.gov.gh/publications/statistical-bulletin/> adresinden erişildi.
- Cambridge. (2023). Europeans in Ghana. 20.03.2023 tarihinde https://assets.cambridge.org/97899888/96409/excerpt/9789988896409_excerpt.pdf adresinden erişildi.
- Dutta, S., Lanvin, B., Leon, L. R. & Wunsch-Vincent, S. (2023). *Global innovation index 2023: Innovation in the face of uncertainty*. Geneva.
- EIA. (2023). Ghana. 14.03.2023 tarihinde <https://www.eia.gov/international/data/country/GHA> adresinden erişildi.
- GIPC. (2023). Quarterly Investment Report: 4th Quarter Report. Ghana Investment Promotion Centre.
- GIPC. (2022). Ghana's Mining Sector Report. Ghana Investment Promotion Centre.
- Hinch, R. (2018). Chocolate, slavery, forced labour, child labour and the state. A. Gray & R. Hinch (Ed.), *A Handbook of Food Crime (77-92)* içinde. Policy Press: Bristol/UK.
- IEA. (2024). Ghana. 17.05.2024 tarihinde <https://origin.iea.org/countries/ghana/> adresinden erişildi.
- IMF. (2024). Ghana: History of Lending Commitments as of May 31, 2018. 29.05.2024 tarihinde <https://www.imf.org/external/np/fin/tad/extarr2.aspx?memberKey1=350&date1key=2018-05-31> adresinden erişildi.
- McLaughlin, J. L. & Owusu-Ansah, D. (1995). *Historical setting*. L. B. Berry (Ed.), *Ghana: A Country Study (1-58)* içinde. Washington.
- OECD. (2024). The Observatory of Economic Complexity. 11.05.2024 tarihinde <https://oec.world/en> adresinden erişildi.
- Sasu, D. D. (2023). Value of gross domestic expenditure on research and development (GERD) in Ghana from 2020 to 2022. 05.03.2023 tarihinde <https://www.statista.com/statistics/1345428/annual-gerd-value-in-ghana/> adresinden erişildi.
- Slave Voyages. (2023). Trans-Atlantic Slave Trade – Estimates. 20.03.2023 tarihinde <https://www.slavevoyages.org/assessment/estimates> adresinden erişildi.
- The Ghana Chamber of Mines. (2022). 2021 Mining Industry Statistics and Data.
- Trade. (2024). Ghana-Country Commercial Guide. 10.05.2024 tarihinde <https://www.trade.gov/country-commercial-guides/ghana-oil-and-gas> adresinden erişildi.
- United Nations. (1949). *Statistical yearbook 1948*. New York.
- United Nations. (1981). *Statistical yearbook 1979/80*. New York.
- United Nations. (1993). *Statistical yearbook 1990/91*. New York.
- WIPO. (2023). World Intellectual Property Indicators 2023. Geneva.
- World Bank. (2022). Research and development expenditure (% of GDP). 05.03.2023 tarihinde <https://data.worldbank.org/indicator/GB.XPD.RSDV.GD.ZS> adresinden erişildi.
- World Bank. (2024a). GDP growth (annual %). 29.05.2024 tarihinde <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG> adresinden erişildi.
- World Bank. (2024b). GDP (current US\$).07.05.2024 tarihinde <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD> adresinden erişildi.
- World Bank. (2024c). GDP per capita (current US\$). 07.05.2024 tarihinde <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD> adresinden erişildi.
- World Bank. (2024d). World Bank Country and Lending Groups. 08.05.2024 tarihinde <https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/906519-world-bank-country-and-lending-groups> adresinden erişildi.

-
- World Bank. (2024e). Export of goods and services (current US\$). 09.05.2024 tarihinde <https://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.CD> adresinden erişildi.
- World Bank. (2024f). Import of goods and services (current US\$). 09.05.2024 tarihinde <https://data.worldbank.org/indicator/NE.IMP.GNFS.CD> adresinden erişildi.
- World Bank. (2024g). Foreign direct investment, net inflows (BoP, current US\$). 16.05.2024 tarihinde <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD> adresinden erişildi.
- World Bank. (2024h). Foreign direct investment, net inflows (% of GDP). 16.05.2024 tarihinde <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.WD.GD.ZS> adresinden erişildi.